

વિવિધ ગ્રન્થમાળા મળકો ? તથા ર.

આર્ય-ધર્મનીતિ.

૮
૨૩

સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્રની બીજી આવૃત્તિ ઉપરથી આગ્રાંત પાંચમી.

અને

ચાણક્ય-નીતિસાર.

ગુજરાતી ભાષાનર સંદિત આવૃત્તિ ત્રીજી.

ઉપલાં બન્ને પુસ્તકો લેવાં બંધાવી તેની પ્રત ૨૩૦૦.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયનો મંત્રી.
લિલ્લુ-અખંડાનંદ. ઠે. કાલળાદેવી રોડ, સુબર્ષ.

સંવત ૧૯૬૭ (પ્રથમ વર્ષ.)

મૂલ્ય માટે જુવો પાછળ.

શ્રી 'સત્યપ્રકાશ' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નાહાલચંદ .
તથા ડાહ્યાભાઈ શંકરાભાઈ ગાંધીએ છાપ્યું.

કે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આ બંને મણકાનું વર્ગવાર મૂલ્ય (પોન્ટેજ માફ)

૨-૮-૦ પહેલા વર્ગના પુસ્તકનું.

૧-૪-૦ બીજા વર્ગના પુસ્તકનું.

૦-૧૦-૦ ત્રીજા વર્ગના પુસ્તકનું.

૦-૫-૦ ચોથા વર્ગના પુસ્તકનું.

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું વાર્ષિક મૂલ્ય.

હિંદુસ્તાન, ખરમા, સીલોન માટે. આફ્રીકા માટે.

૧ લા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ રૂ. ૧૨-૦-૦ ૧૩-૮-૦

૨ જા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ રૂ. ૬-૦-૦ ૭-૮-૦

૩ જા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ રૂ. ૩-૦-૦ ૩-૧૨-૦

૪ થા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ રૂ. ૧-૮-૦ ૧-૧૪-૦

પોન્ટેજ ખર્ચ માફ. વી. પી. ખર્ચ બહુ. મૂલ્ય અગાઉથી જ લેવાશે.

વિશેષ હકીકત માટે જુઓ આગળ આપેલા નિયમો.

આસ સૂચના.

પુસ્તક જેવી ઘણા વખત માટે અને ઘણા માણસોના ઉપયોગની ચીજ પાકાં પૂઠાની હોય તો તે ઘણાં વર્ષ સુધી નિભે છે માટે કાચાં પૂઠાંને બદલે પાકાં પૂઠાંવાળાં પુસ્તકોની જેમને ઇચ્છા હોય તેઓ આ કાચાં પૂઠાંનાં પુસ્તકો પહેલી વખત મંગાવ્યા પછી ચાર દિવસ સુધીમાં સારી હાલતમાં ચોતાને ખર્ચ પાછાં મોકલી આવશે તો ત્રણ રૂ. ના વર્ગમાં તેમનું નામ બદલી તે વર્ગનાં પુસ્તકો વધારાના મૂલ્યનું વી. પી. કરી મોકલી આપવામાં આવશે.

‘ વ્યવસ્થાપક ’ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

હાથી બિલ્ડીંગ, ત્રીજો માળ. કાલણાદેવી રોડ—મુંબઈ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મંગળ વાક્ય સંગ્રહ	૬
નિવેદન	૯
પ્રથમ વખતની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ	૧૦
વિવિધગ્રંથમાળાના નિયમો	૧૩
સસ્તા વાંચનની યોજના	૧૭
આ વિવિધ ગ્રંથમાળા વિષે કેટલુંક વિવેચન	૨૬

આર્યધર્મ નીતિ.

અધ્યાય. વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ લો. સાધારણ નીતિ	૧
૨ જો. સંયમ	૨૮
૩ જો. સુખ, દુઃખ, સંતોષ અને સહનશીલતા....	૩૩
૪ થો. સાધુતા અને મહત્વ....	૩૭
૫ મો. દાન અને અહિંસા	૫૩
૬ ઠો. ગૃહસ્થના અને અતિથિના ધર્મો	૬૦
૭ મો. દંપતિધર્મ અને નારીધર્મ	૭૪
૮ મો. છવિકા અને અર્થ વ્યવહાર....	૮૬
૯ મો. સ્વાસ્થ્ય	૯૦
૧૦ મો. તેજ અને ક્ષમા	૯૩
૧૧ મો. ઉદયમ અને ખંત	૯૭
૧૨ મો. વિદ્યતા	૧૦૩

૧૩ મો. આત્મમયાદિ અને પ્રભુસેવક...	...	૧૧૭
૧૪ મો. બાંધુતા અને સંસર્ગ...	...	૧૨૧
૧૫ મો. રાજનીતિ ...	...	૧૨૮
૧૬ મો. આચાર ...	...	૧૪૧
૧૭ મો. વિવિધવચન ...	...	૧૪૮

ચાણુક્ય નીતિસાર.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ છં.	સત્સંગ ...	૧૬૧
૨ જી.	સત્જનન ...	૧૬૨
૩ જી.	દુર્જન ...	૧૬૫
૪ જી.	પ્રાદાણ ...	૧૬૮
૫ મું.	માતાપિતા ...	૧૭૧
૬ છં.	સપૂત અને કપૂત...	૧૭૨
૭ મું.	વિદ્યાભ્યાસ ...	૧૭૩
૮ મું.	ધનવાન અને નિર્ધન ...	૧૭૬
૯ મું.	સદ્ગુણ....	૧૭૮
૧૦ મું.	દાન અને પરોપકાર ...	૧૮૩
૧૧ મું.	વાણી ...	૧૮૫
૧૨ મું.	વિવિધ ઉપદેશ ...	૧૮૬
૧૩ મું.	વિવિધ સુવાક્ય ...	૧૮૭

મંગલવાક્યસંગ્રહ.

ૐકારં વિદુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયંતિ યોગિનઃ ।

કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમો નમઃ ॥

ખિંદુસહિત જે ૐકારતું યોગી યુરૂષો નિત્ય ધ્યાન-કરે
તે કામ અને મોક્ષને આપનાર ૐકાર રૂપ પરમાત્માને હું
રંવાર નમસ્કાર કરું છું.

સર્વદા સર્વકાર્યેષુ નાસ્તિ તેષામમંગલમ્ ।

યેષાં હૃદિસ્થો ભગવાન્ મંગલાયતનો હરિઃ ॥

જે ભક્તજનોના હૃદયમાં સર્વ મંગલના ધામ સ્વરૂપ ભગ-
વાન શ્રીહરિ વિરાજમાન છે તેમનું સર્વકાર્યમાં સર્વદા કલ્યા-
ન થાય છે. અકલ્યાણ થતું નથી.

યં શૈવાઃ સમુપાસતે શિવ ઇતિ બ્રહ્મેતિ વેદાન્તિનો

વૌદ્ધા બુદ્ધ ઇતિ પ્રમાણપટ્તવઃ કર્તેતિ નૈયાયિકાઃ ।

અર્હનિત્યથ જૈનશાસનરતાઃ કર્મેતિ મીમાંસકા

સોડ્યં નો વિદધાતુ વાંચ્છિતફલં ત્રૈલોક્યનાથો હરિઃ ॥

જે પરમાત્માને શિવના ઉપાસકો, “શિવ” એવા નામથી,
જ્ઞાનિયો “બ્રહ્મ” એવા નામથી, બૌદ્ધો “બુદ્ધ” એવા

નામથી, પ્રમાણ દુશળ નૈયાયિકો “કર્તા” એવા નામથી, જૈ-
નશાસનના પ્રેમીઓ “અર્હન્” એવા નામથી અને મીમાંસકો
“કર્મ” એવા નામથી ઉપાસે છે તે ત્રણે લોકના શ્રીહરિ અ-
મને મનપ્રાંશ્ચિત્ત રૂળ આપો.

અસિતગિરિસમં સ્યાત્ કજ્જલં સિંધુપાત્રે
સુરતસ્વરશાસ્ત્રા લેખિની પત્રમુર્વી ।
લિખન્તિ યદિ ગૃહીત્વા શારદા સર્વ કાલં
તદપિ તવ ગુણાનાર્મણ પારં ન યાતિ ॥

મહાસાગરરૂપી ખડિયામાં નીલગિરિ પર્વતના જેવું કા-
જળ હોય, શ્રેષ્ઠ દેવી કલ્પવૃક્ષની શાખાની કલમ બનાવી હોય
અને તે કલમ ગ્રહણ કરીને પૃથ્વીરૂપી કાગળપર સાક્ષાત્ સર-
સ્વતિ દેવી સર્વકાળ લખ્યા કરે તોપણ હે નાથ ! તમારા ગુણોનો
પાર આવે તેમ નથી.

સત્યવ્રતં સત્યપરં ત્રિસત્યં સત્યસ્ય યોનિં નિહિતં ચ સત્યે ।

સત્યસ્ય સત્યં ઋતસત્યનેત્રં સત્યાત્મકં ત્વાં શરણં પ્રપદ્યે ॥

હે સત્યસંકલ્પ ! હે સત્યથી પણ શ્રેષ્ઠ ! હે ત્રણે કાળમાં
સત્ય સ્વરૂપ ! હે સત્યના ઉત્પત્તિસ્થાન અને સત્યમાંજ રહેનારા !
હે સત્યના પણ સત્યરૂપ ! હે ઋત અને સત્યરૂપ દ્રષ્ટિવાળા
અને હે સત્યના આત્મા સ્વરૂપ ! હું આપને શરણે આવ્યો છું.

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ ત્વમેવ વંધુશ્ચ સર્વા ત્વમેવ ।

ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણં ત્વમેવ ત્વમેવ સર્વં મમ દેવ દેવ ॥

તમેજ અમારા માતા છો અને તમેજ પિતા છો, તમેજ

અમારા બંધુ છે અને સખાપણ તમેજ છે, તમેજ અમારી
પ્રિદા અને દ્રવ્ય પણ તમેજ છે. હે દેવના દેવ ! તમેજ અ-
મારું સર્વસ્વ છે.

અજાતપક્ષા इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सूतराः क्षुधार्ताः ।

प्रियं प्रियेवाप्युषितं विषण्णा मनोऽरविंदाक्ष दिदृक्षते त्वाम् ॥

પાંખો! આબ્યા વિનાનાં પક્ષીઓનાં બચ્ચાં જેમ માને જો-
વાની ઇચ્છા કરે, ભૂખથી પીડાયેલાં વત્સો જેમ દૂધને ઇચ્છે
અને વિયોગી સ્ત્રી પરદેશ ગયેલા પોતાના પતિને જોવાને ઇ-
ચ્છે તેમ હે કમળનેત્ર ! મહારૂં મન પણ માત્ર આપનેજ ઇ-
ચ્છે એમ કૃપા કરો.

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु माकश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

આ જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, સર્વ પ્રાણી
નિર્વિકાર થાઓ, સર્વ કલ્યાણને જુઓ અને કોઇને પણ દુઃખ
થાઓ નહિ.

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः

शान्तिरोषधयः शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेवः शान्तिः

सामाशान्तिरेधि—ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिर्ब्रह्मशान्तिः ॥

ૐ આકાશ શાંત થાઓ, અંતરિક્ષ શાંત થાઓ, પૃથ્વી
શાંત થાઓ, જલ શાંત થાઓ, ઔષધીઓ (વનસ્પતીઓ) શાંત
થાઓ, સર્વ શાંત થાઓ, સર્વત્ર શાંતિજ શાંતિ થાઓ, ૐ શાંતિ
થાઓ, શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, હે બ્રહ્મ ! શાંતિ થાઓ ૐ

નિવેદન.

ખીજી આવૃત્તિ.

વિવિધ અંથમાળાના પહેલા તથા ખીજી મણકાફે ખાંને પુસ્તકો લેનાં ખાંધાધને પ્રસિદ્ધ થયા પછી એકાદ બે માસમાંજ અંથમાળાના ગ્રાહકોનું જે પ્રમાણ જણાવા લાગ્યું તે ઉપરથી તે ફરીથી છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ સમયે રહી ગયેલી કેટલીક ભૂલો તથા અશુદ્ધિઓ આમાં સુધરાવેલી જણાશે.

સંવત ૧૯૬૭, વૈશાખ. } 'મંત્રી' સ. સ. વ. કાર્યાલય.

ત્રીજી આવૃત્તિ.

આવશ્યકતાનુસાર આ આર્યધર્મનીતિ તથા ગ્રાણિક્ય નીતિસારનાં લેનાં પુસ્તકની ત્રીજી વખતે ૨૩૦૦ નકલ છપાવવામાં આવી છે.

સંવત ૧૯૬૭ આષાઢ. } 'મંત્રી' સ. સ. વ. કાર્યાલય.

પ્રથમ વખતની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ. આર્યધર્મનીતિ વિષે.

મહાભારત, રામાયણ, વિષ્ણુપુરાણ, હિતોપદેશ, મનુસ્મૃતિ ઇત્યાદિ સદ્ગ્રંથોમાંથી ધર્મ અને નીતિના બોધક શ્લોકોનો સંગ્રહ કરીને આ પુસ્તક તેના બંગાળી ભાષાન્તર સાથે શ્રીચુત્ ઇશાનચંદ્ર વસુ તરફથી બંગાળીમાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. જે ઉપરથી ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરીને સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર-કે જેઓ ગુજરાતી પ્રજાને અતિશય પરિશ્રમપૂર્વક સેંકડો પુસ્તકોનાં બની શક્યાં તેવાં ભાષાન્તરો પૂરાં પાડીને જાણીતા થયેલા છે-તેમણે પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યું હતું; જેની ખીણ આવૃત્તિ સદ્ગત સાક્ષરવર્ધ શ્રી મનસુખરામ સૂર્યરામના આશ્રયથી સંવત ૧૯૫૨ ના વર્ષમાં નીકળી હતી.

જનસમૂહ માટે ધણું ઉપયોગી છતાં આ પુસ્તક હાલમાં મળી શકતું નહોતું; જેથી “વિવિધ ગ્રંથમાળા” ના પ્રથમ મણકા તરીકે તેને વાંચકવર્ગ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે.

૨૧. નારાયણ હેમચંદ્રના બહુના પુત્ર રા. વનમાળી વિકુલ હેમચંદ્ર જેમણે સ્વર્ગસ્થનાં સર્વ પુસ્તકોની નવિન આવૃત્તિઓ કહાડવા માટે આ ખાતાને નિષ્કામ ભાવથી રજા આપેલી છે તે બદલ તેમના આભારનું અત્રે સ્મરણ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તકની ઉપર જણાવેલી ખીણ આવૃત્તિમાં મૂળ શ્લોકોમાં રહી ગયેલી ભૂલો (આ આવૃત્તિમાં) બનતે પ્રકારે સુધારાવી લીધી છે, અને ભાષાન્તર કરીથી તૈયાર કરાવવું પડ્યું છે.

જે મણકા ભેગા બંધાવી રાકાયાથી દરેક વર્ગનાં પૃઠાં, કપડું, સુવર્ણકામ તથા બંધાર્થ સાધારણ કરતાં વધારે સારાં કરાવવા બની શક્યું છે. આવતા એકલ અંકની સાથે સરખામણી કરવાથી આ બાબત અધિક સ્પષ્ટ થશે.

* * * માસિક પત્રોની અવેક્ષાએ પુસ્તકો એ વધુ મનુષ્યો માટે અને વધુ સમય સુધી ઉપયોગમાં લેવાની ચીજ હોવાથી તેનાં પૂઠાં તથા ખંધાર્થ વગેરે અને તેટલાં સારાં હોવાની જરૂરને લીધે દર વખતે નહિ તો જ્યારે પણ જની શક્યો ત્યારે ઉપર પ્રમાણે વિના ખર્ચે ગ્રાહકને આપી શકાતી સુગમતા અને તેટલી વધુ વખત આપવા યત્ન કરવામાં આવશે.

આ ગ્રંથમાળા સંબંધી નિયમો તથા વિવેચન તેમજ સસ્તા વાંચનની ફેટલીએક યોજના વિષે હવે પછી જણાવવામાં આવ્યું છે તે તરફ દરેક વાંચનારનું ખાસ લક્ષ્ય જોઈ સર્વેશ્વરના સ્મરણપૂર્વક વિરમાય છે. ॐ તત્સત્.

મુ'ખ્ય. } લિપ્તુ—અખંડાનંદ.
કાર્તિક, સં. ૧૯૬૭. } 'મંત્રી' સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

ચાણુક્ય નીતિસાર વિષે:—

* * * આ બીજા મણુકાનું પુસ્તક પણ પ્રથમ પુસ્તકની પુરવણી રૂપ થઈ પડે એવું પસંદ કરવામાં આવ્યું છે, જે “ ચાણુક્ય નીતિ ” નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રથમ પુસ્તકમાં આવી ગયેલા અથવા આવી ગયેલાને મળતા હોય તેવા શ્લોકો ન આવે, એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખીને એ પુસ્તકમાંથી શ્લોકોની ચુંટણી કરી છે. અને તે યથામતિ વિષયવાર ગ્રંથોમાં ગોઠવીને “ ચાણુક્ય નીતિસાર ” એ નામનો આ બીજો મણુકો વાચક વર્ગની સેવામાં રજુ કરવામાં આવ્યો છે.

‘ મંત્રી, ’ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, કલ્યાણદેવી—મુ'ખ્ય.

વિવિધ ગ્રંથમાળામાં

જાહેર ખર્ચર છાપવાના નિયમો.

૧૯૬૭ ના ફાલ્ગુણી આ ગ્રંથમાળાનાં દર માસે ૩૩૦૦ થી ૪૩૦૦ પુસ્તકો નીકળે છે. સર્વને સુગમ થવા અર્થે જાહેર ખર્ચરના લાવ મુદત પર ન ઠરાવતાં પુસ્તકોની સંખ્યા ઉપર ઠરાવ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

જાહેર ખર્ચર કેટલાં પુસ્તકોમાં છપાશે.	એક પેજનો લાવ રૂ.	અર્ધા પેજનો લાવ રૂ.	પા પેજનો લાવ રૂ.	ત્રણ લાઈન નો લાવ રૂ.
૬૦૦૦૦	૬૦	૩૫	૨૦	૧૨
૪૦૦૦૦	૪૫	૨૬	૧૫	૯
૩૦૦૦૦	૩૫	૨૦	૧૨	૭

મૂલ્યના:—(૧) ખર્ચર આરસો કમી જાસ્તી પ્રતમાં છપાશે તે બદલે કોઈ વધવટ થશે નહિ. (૨) એક પેજ રોયલ ૧૬ પેજ કલેન્ડર હોય છે જેમાં પાઈકો અથવા ઇંગ્લીશ ટાઇપની ૨૪ જાપેલી લાઈનના માર્ક શકશે. દરેક લાઈન સાડા ત્રણ ઇંચ લાંબી આવશે. (૩) પૈસા અગાઉથીજ લેવાશે. રૂ. ૨૫ થી વધુ થતા હશે તો બે કટકે પણ ચાલશે. (૪) જાહેર ખર્ચર આપનારને આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો જોઈએ તો તે બદલ પોતાને પસંદ હોય તે વર્ગનું મૂલ્ય જાહેર ખર્ચરના મૂલ્ય સાથેજ મોકલવું જોઈએ. (૫) કોઈ પણ જા. ખ. સ્વીકારવી કે નહિ તે વ્યવસ્થાપકની મરજી પર રહેશે. (૬) ગ્રંથમાળા સાથે પુસ્તક ૪૦ નાં હેન્ડબુક્સ વહેંચવા બદલ જોટલી પ્રત નીકળતી હશે તેના દર સેંકડા દીક વજનના પ્રમાણમાં આઠ આનાથી ખાર આના.

વ્યવસ્થાપક, સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

દે. હાથી બિરડીંગ, લાંગવાડીને નાકે, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

વિવિધ ગ્રંથમાળાના નિયમો.

(ક) આ ગ્રંથમાળાના વર્ષની ગણતરી વિક્રમ સંવતના વર્ષ પ્રમાણે રહેશે અને આ સંવત ૧૯૬૭ તું વર્ષ તેનું પ્રથમ વર્ષ ગણાશે.

(ખ) દરેક વર્ષની શરૂઆતમાં અથવા બનશે તો અગાઉથી તે વર્ષ માટેના નિયમો જાહેર કરવામાં આવશે.

(ગ) ગુજરાતી પંચ તેમજ સાંજ વર્તમાનમાં થોડા વખત અગાઉ આ ગ્રંથમાળા વિષે કેટલીક હકીકત પ્રસિદ્ધ થઈ હતી તે પછી છેવટે આ પ્રથમ વર્ષ માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો ઘડવામાં આવ્યા છે.

(૧) અધિક માસ સિવાય દરેક ગુજરાતી માસની આખરે આ ગ્રંથમાળાને અધિક મહુદ્દા નીકળતો રહેશે. જે તે પછીના બીજા માસની દશમી તિથિ સુધીમાં ગ્રાહકને પહોંચી જાય તેમ થશે.

(૨) જે મહુદ્દા તે માસની શરૂઆતમાં જ તૈયાર થઈ શકશે તે તેની અગાઉના મહુદ્દાની સાથેજ અને બનતાં સુધી ભેગો બંધાઈને રવાના થશે. (આમ થવાના લાભો પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલા છે.)

(૩) ગમે તે માસમાં ગ્રાહક થનારને તે આખા વર્ષના ગ્રાહક તરીકે ગણીને આગલા મહિનાના મહુદ્દાઓ પણ સિલક હશે ત્યાં સુધી પૂરા પાડવામાં આવશે.

(૪) ગરીબ, મધ્યમ તેમજ શ્રીમંત સર્વની શક્તિ અને રૂચિને અનુકૂળ આવે એવા હેતુથી પૂઠાં, કાગળ તથા બંધાર્થ વગેરે ચઢતા ઉતરતી જાતનાં રાખી આ ગ્રંથમાળાના ચાર વર્ગ કરાવવામાં આવ્યા છે અને ખરચના પ્રમાણમાં તે દરેક વર્ગનું લવાજમ નીચે પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. લખાણ તો દરેક વર્ગના પુસ્તકમાં તેનું તેજ આવશે. લવાજમ અગાઉથી લેવાશે.

(૧) વર્ગ પહેલો. વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૫૦૦. આમાં કાગળો ખાસ ઉંચી જાતના તથા બંધાઈ ઉત્તમ, મુશોભિત અને મજબુત તથા પૂર્ણ ઉંચી જાતના કપડાવાળાં અને સર્વ તરફથી સોનેરી આવશે.

(૨) વર્ગ બીજો. વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૭૦. આમાં કાગળો ઉપર પ્રમાણેના આવશે અને પૂર્ણ ચાર સોનેરી બાબતવાળાં આવશે.

(૩) વર્ગ ત્રીજો. વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦. એમાં કાગળો ૫૦ રતલી અનગ્નેજ પૂર્ણ પાકાં સળંગ કપડાવાળાં અને સિલાઈ સાદી આવશે.

(૪) વર્ગ ચોથો. વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૨૦૦. એમાં કાગળો ઉપર પ્રમાણેના અને પૂર્ણ કાગળનાં તથા સિલાઈ સાદી જાતની આવશે.

(૫) (સહાયક વર્ગ.) ઉપલા વર્ગો ઉપરાંત “ સહાયકવર્ગ ” નામે એક ખાસ વર્ગ રાખવામાં આવ્યો છે. જેમાં રાજા, મહારાજા, સરદારો, ઠાકોરો તથા આ ખાતા તરફ શુભ લાગણી ધરાવી મદદ કરવા ઇચ્છનાર સદ્ગ્રહસ્થોનો સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગને ઉપર લખેલા પહેલા વર્ગનાં પુસ્તકો પૂર્ણ પાડવામાં આવશે, અને સહાય તથા સન્માનાર્થે તેમનું વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ચોવીશ રહેશે. (આ પ્રકારે આ વર્ગ તરફથી મળતી સહાયની નામ ઠામ સહિત વિગત પ્રસિદ્ધ થતી રહેશે.)

(૬) પોળેજ ખરચ કોઈ પણ વર્ગ પાસેથી જીલ્લું લેવાશે નહિ.

(૭) આફ્રિકાના તેમજ બીજા જે દેશો માટે અહીંના કરતાં વધુ પોળેજ ખરચ લાગતું હશે ત્યાંના ગ્રાહકોએ તેટલું વધુ આપવું જોઈશે.

(૮) વેલ્યુએબલ ખરચ દરેક વર્ગ માટે જીલ્લું સમજવું.

(૯) આ ગ્રંથમાળાનું કોઈ પણ છુટું પુસ્તક જોઈએ તેમને તે માટે ફરિયાદી છુટક કિંમતે મળી શકશે. નમુનાના અંક માટે પણ એજ

નિયમ સમજવો. દરેક પુસ્તકની દરેક વર્ગ સંગ્રહી છુટક કિંમત તેના ટાઈટલ પેજમાં અથવા તેની પાછળ જાપાતી રહેશે.

(૧૦) ગ્રાહક થવા ઈચ્છનારે પોતાનું નામ, હેકાણું, જીલ્લો તથા પોષ્ટ ઓફીસનું નામ ચોક્કસ લખવું જોઈએ અને જે વર્ગમાં ગ્રાહક થવું હોય તે વર્ગના તે વર્ગના નીચળી ચુકેલા મણકાઓ વી. પી. દ્વારા મોકલી આપવા પત્ર લખવો જોઈએ. વર્ગ નહિ લખ્યો હોય તેમના ઉપર ચોથા વર્ગનું પુસ્તક વી. પી. કરી મોકલવામાં આવશે.

(૧૧) વર્ષ ૭ માસ માટે હેકાણું બદલાવવું હોય તો તે વિષે આ ખાતાના વ્યવસ્થાપકને લખી જણાવવાથી તે શિરનામે પુસ્તકો મોકલવામાં આવશે. જે ચાર માસ માટે બદલવાનું હોય તો તે વિષે પોષ્ટ ઓફીસ સાથેજ ગોઠવણ કરી લેવી.

(૧૨) દરેક પુસ્તક દરેક ગ્રાહકોપર પૂરતી ચોક્કસીથી રવાના કરવામાં આવશે; છતાં પોષ્ટ ખાતામાં તે ગેરવલ્લે જાય તો તે માટે આ ખાતાને જવાબદાર ન સમજતાં પરખારી પોષ્ટ ખાતાને અરજ કરવી જોઈએ. પાછલો મણકો મળી જવા છતાં તે અગાઉનો મણકો ન મળ્યો હોય ત્યારે તે ગેરવલ્લે પડેલો સમજી તેવી અરજી કરવી. ગેરવલ્લે ગયેલાં પુસ્તકને બદલે બીજું પુસ્તક જોઈએ તો તે છુટક કિંમતે મળી શકશે.

(૧૩) આ ગ્રંથમાળાના દરેક મણકામાં સરાસરી (રાયલ ૧૬ પેજ, સવાસો પૃષ્ઠ) આવશે. જેમાં આ ખાતાને લગતી તેમજ બીજાં પરોપકારી ખાતાંઓને લગતી યોજનાઓ તથા જાહેર ખર્ચો વગેરેના તેમજ બીજાં માસિકોની બદલામાં લેવાની જાહેર ખર્ચોનો સમાવેશ થશે. વેપારીઓ વગેરેની મૂલ્યથી લેવાની જાહેર ખર્ચો એ ઉપરાંત જુદાંજુદાં પૃષ્ઠો ઉમેરીને લેવાશે.

(૧૪) પુસ્તકનું કાર્ય હોવાથી વિષયો લાંબા ટુંકા હોવાના કારણે મણકાઓનું ૨૬ સવાસો પૃષ્ઠ કરતાં ઓછું યા વધુ થયા કરવું એ સ્વાભાવિક

છે, છતાં વર્ષ આખરે ૧૨X૧૨૫ ને હિસાબે ૧૫૦૦ દોઢ હજાર પૃષ્ઠ પૂરાં કરી આપવામાં આવશે. કોઈ મહાકામાં ખાસ ઉંચા કાગળો વાપરવાનું અથવા છમી મૂકવાનું હરશે તો તે બદલના વધારાના ખર્ચ ભેગાં પૃષ્ઠો આ (૧૫૦૦ ની) સંખ્યામાંથી બાદ થશે.

(૧૫) કાગળોનું કદ બદલવું પડશે ત્યારે પણ સરવાળે ઉપર જણાવ્યા જેટલું એટલે વર્ષમાં થઈને રોયલ ૧૬ પેજ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠમાં આવી શકે તેટલું લખાણ પૂરું થઈ રહે એવા પ્રમાણમાંજ પૃષ્ઠની સંખ્યા કમી જતી કરાશે.

(૧૬) આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો અમદાવાદ, વડોદરા ઇત્યાદિ સ્થળોનાં સાફ કામ કરનારાં પ્રેસોમાં બનતી સંશુદ્ધિપૂર્વક છપાશે.

(૧૭) મૂલ્ય મોકલ્યા પછીથી પાંચ દિવસ સુધીમાં તે ગ્રાહકને કોઈ પણ ચડતા (વધુ લવાજમવાળા) વર્ગના ગ્રાહક થવાની ઈચ્છા થાય તો આવેલું પુસ્તક અથવા પુસ્તકો સારી હાલતમાં પોતાને ખરચે પાછાં મોકલી આપવાથી તે લખશે તે વર્ગમાં નામ બદલીને તે વર્ગનાં પુસ્તકો ખુદતા લવાજમનું વી. પી. કરીને મોકલી આપવામાં આવશે.

(૧૮) મૂલ્ય મોકલાઈ ચુક્યા પછી પણ નિયમો ન ગમવાથી કોઈને ગ્રાહકમાંથી નીકળી જવું હશે તો પાંચ દિવસ સુધીમાં તે પુસ્તક પોતાને ખરચે પાછું મોકલી આપવાથી લવાજમ પાછું આપી દેવામાં આવશે.

મુંબઈ.

‘વ્યવસ્થાપક’

કાર્તિક સં. ૧૯૬૭.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

સસ્તા વાંચનની યોજના.

સુઝનનોને આ વાત હવે વારંવાર યાદ આપવાની જરૂર નથી કે દુઃખો અને દુર્દશાઓ અનેક પ્રકારનાં હોવા છતાં તે સર્વનું મૂળ કારણ તો માત્ર એક અને તે “અજ્ઞાન” જ છે. જે દેશ, સમાજ અથવા મનુષ્ય જે જે બાબતમાં જોડેલે અંશે જ્ઞાનરહિત હોય છે તે તે બાબતમાં તેટલે અંશે તે દુઃખી હોય છે. આપણા દેશમાં ચાલતી અનેક પ્રકારની દુર્દશાઓનું ખરું કારણ પણ તે તે બાબતો વિષેનું લોકોનું અજ્ઞાનજ છે.

“અજ્ઞાનનો ઉપાય જ્ઞાન” એમાં પણ કાંઈ નવું કહેવાનું નથી. જ્ઞાનથીજ તે તે બાબતની ઉત્તમ સ્થિતિનું યોગ્ય સ્વરૂપ અને તેના લાભો મનુષ્યને સમજાય છે, જ્ઞાનથીજ પછી તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની તેનામાં ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ પ્રયત્નમાં જોડાય છે, જ્ઞાનથીજ કાર્ય સિદ્ધિને માટે આવશ્યક દેવીગુણો-ધૈર્ય, ઉત્સાહ, આત્મશ્રદ્ધા, સહનશીલતા, ઉદારતા, ક્ષમા ઇત્યાદિ જન્યત થઈ વૃદ્ધિ પામે છે અને પરિણામે જ્ઞાનથીજ ધૃષ્ટિચિત સ્થિતિરૂપ મિટ્ટ ધ્રુવ મેળવવાને મનુષ્ય લાગ્યશાળી થાય છે.

એ જ્ઞાનનો પ્રચાર કેવી રીતે થઈ શકે તે વિષે વિચાર કરતાં તરતજ પ્રતીત થશે કે તે બાબતમાં વાંચનના જેવું સુગમ અને ઉત્તમ સાધન આ જમાનામાં ખીણું એક પણ નથી, અને તેટલા માટે આ દેશમાં જે જે બાબતમાં દુર્દશા જણાતી હોય તે તે બાબતને લગતું જ્ઞાન તે તે પ્રકારનાં ઉત્તમ પુસ્તકો અને માસિકો ઇત્યાદિ સાધનોદ્વારા ફેલાવવું જોઈએ.

દેશમાં પુસ્તકો, માસિકો અને વર્તમાનપત્રો તો નીકળે છેજ અને જેમનાથી બને છે તેઓ તેનો લાભ પણ લે છે; પરંતુ તેની કિંમત ઈંગ્લેંડ, અમેરિકા જેવા ધનવાન દેશો કે ત્યાંના લોકોની સરાસરી વાર્ષિક આવક મનુષ્યદીક સાતસો રૂપિયા જેટલી છે ત્યાંના જેવીજ લગભગ

અહીં રહેતી હોવાથી સરાસરી માત્ર પંદરની આવકવાળો આ દેશમાંના સૌંદર્યે નેત્રું ટકા જેટલો મધ્યમ અને નિર્ધન વર્ગ તો તેનો લાભ લેવાને સદા અશક્તજ રહે છે. માટે જેમ સાધારણ દુષ્કાળ વખતે અન્ન, જળ, વસ્ત્ર, ઔષધ, કામકાજ અને રહેણાણુ ઇત્યાદિ ધણા મોટા પાયા ઉપર પૂરાં પાડવાની જરૂર અને ફરજ સમજવામાં આવે છે તેવીજ રીતે શરીર બળ, મનોબળ, દ્રવ્યબળ, અને ધર્મબળ ઇત્યાદિ બાબતોના કષ્ટદાયક દુષ્કાળો જ્યાં અનેક વર્ષથી ચાલુ રહી ધર કરી ખેઠેલા છે એવા આ દેશમાં ગરીબો ખરચી શકે એવી માત્ર નામની કિંમતે ઉત્તમ વાંચન પૂરું પાડવાનું કાર્ય ધણા બહોળા પ્રમાણમાં થવું નેહ્યું.

એ કાર્ય કરવાની પવિત્ર ફરજ આપણા શ્રીમતો, વિદ્વાનો, ધર્મ-ગુરુઓ, પરોપકારી મંડળો, રાજા મહારાજાઓ અને અગ્રેસરો તેમજ નામદાર સરકારને શિર રહેલી છે. માટે તેઓનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાય અને શરીરબળ, મનોબળ તેમજ ધનબળવાળાઓ વચ્ચેનું નેડાણુ વધતું જઈ દેશોત્થતિની ખીણ અનેક બાબતોની પેઠે વિવિધ વ્યાવહારિક પાર-માર્થિક જ્ઞાનનો બહોળા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવાને માટે અનેક પરોપકારી મંડળો સ્થાપન થાય, તેઓ દ્વારા વિશાળ યોજનાઓ અમલમાં મૂકાય, ઉત્તમ વાંચન માત્ર નામનીજ કિંમતે અપાય અને તે તૈયાર કરાવવાનો, ફેલાવવાનો તથા સસ્તુ આપવાને લગતો ખરચ તથા મહેનત પરોપકાર ટ્રિષ્ઠિથી ઉઠાવી લેવાય એવી ઇચ્છાથી તે બાબતમાં શરૂઆત દાખલ કંઈક ચલ કરવો એ આ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય નો હાથમાં મુખ્ય હેતુ છે.

એ હેતુને અનુસરીને આ ખાતાએ બે વર્ષમાં થઈને જુદા જુદા ગૃહસ્થોના ઉછી દાખલ દ્રવ્યવડે સાત લેકાપયોગી પુસ્તકોની ચોપન હજાર પ્રતો પડતર કિંમતે પ્રસિદ્ધ કરી હતી. જેની કિંમત ખીણ રીતે નીકળનાં તેવાં પુસ્તકો સાથે સરખાવતાં સૌંદર્યે સાઠ ટકા જેટલી ઓછી રાખી શકવાથી તે ખરીદનાર જનસમાજને બાવીશ હજાર રૂપિયાનો

[illegible][illegible][illegible]

આ પેશનને અવકાશને જ્યાં જ્યાં જાયોને યમની સહી દિ'એ
જ્યાંની સમગ્ર નેહાં એવીઃ અંશમાયોના નીચે જણાવી છે.

१. भूतान्त अर्थभाषा.	८. नवम अर्थ भाषा.
२. भूतान्त अर्थभाषा. १. भूतान्त भाषा.	९. भूतान्त भाषा.
३. भूतान्त अर्थभाषा.	१०. भूतान्त अर्थभाषा.
४. भूतान्त अर्थभाषा.	११. भूतान्त अर्थभाषा.
५. भूतान्त अर्थभाषा.	१२. भूतान्त अर्थभाषा.
६. भूतान्त अर्थभाषा.	१३. भूतान्त अर्थभाषा.
७. भूतान्त अर्थभाषा.	१४. भूतान्त अर्थभाषा.

ॐ उपरान्त नीचे जगन्नाथदेवा प्रभारनां ज्योते श्रीजन् पञ्च व्यावस्थिक
देवा ते ते प्रभारनां भारिष्टा सन्ती डिग्मने कदाडी ते द्वारा तेते प्रभार-
नां भारिष्टां यमिन देवापी शक्या.

૧ કારીગરો માટે	૫ વિદ્યાર્થીઓ માટે
૨ વેપારીઓ માટે	૬ વિવિધ વિષયો સંબંધી
૩ સ્ત્રીઓ માટે	૭ ખેતીવાડી વિષે
૪ સન્યાસીઓ માટે	

ત્રીજી ખાખત સાપ્તાહિક વર્તમાનપત્ર (મુંબઈના “ ગુજરાતી ” પત્ર જેવા કદતું) કાંઈ પણ મૂલ્ય લીધાવિના માત્ર પોષ્ટેજ ખર્ચના બદલા- માંજ કહાડવાને લગતી છે. આ ખાખતને લગતો સર્વ ખર્ચ ઉદાર સંજ્ઞાનોની સહાયતાથી તેમજ જાહેરખબરોની આવકથી નિભાવી શકાય, અને દશ હજાર પ્રતોથી તેની શરૂઆત કરીને સગવડના પ્રમાણમાં તેમાં વધારો કરતા રહી લાખની સંખ્યા સુધી તે પૂરું પાડી શકાય.

ઉપર જણાવેલી ખાખતો માટે જોઈતું ઉત્તમ અને પૂરતું લખાણ ક્યાંથી લાવવું ? તેનો ખુલાસો કે, સંસ્કૃત, ઇંગ્લીશ, બંગાળી, મરાઠી, હિંદી અને ઉર્દુ વગેરે જાણીતી ભાષાઓમાં ઉત્તમ અને ઉપયોગી વાંચન એટલા મોટા પ્રમાણમાં બહાર પડી ચુકેલું છે અને નવું પડતું જાય છે કે તે સર્વનો દશમો અંશ પણ હજી આપણી ગુજરાતી ભાષા- માં બહાર આવી શક્યો નથી. વાંચનના એ વિશાળ સાગરમાંથી આ- સ ઉપયોગી થઈ પડે એવાં સારામાં સારાં ચુંટી કહાડેલાં લખાણો અને અનુકરણોજ માત્ર ઉપર જણાવેલી ગ્રંથમાળાઓ, માસિકો અને વર્તમાનપત્રદ્વારા અપાય તોપણ તે કદી ખૂટે તેમ નથી. વળી આ જન સેવાના કાર્યમાં નિષ્કામતાથી ઉત્તમ લેખો આપી શકે એવા સુયોગ્ય વિદ્વાનોની હવે ઘણું અછત જેવું ન હોવાથી નવિન લેખો પણ પૂરતા પ્રમાણમાં આપી શકાય તેમ છે.

આગળને જણાવેલી યોજનાઓમાંથી અજમાયશ દાખલ વિવિધ ગ્રંથમાળાને લગતી યોજના આ સાથે જ અને આ ખાખતો મારફતેજ શરૂ થાય છે. જે વિષેની હકીકત તથા નિયમો આ પુસ્તકમાં અન્ય સ્થળે

આપેલા છે. અતુમાન કરેલાં સુયોગ્ય પરિણામો પ્રતીત થશે તો બનતી તાકીદે નીચેની ગ્રંથમાળાઓ શરૂ કરવા યત્ન થશે.

૧ સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્રમાળા.—જેમાં દેશ વિદેશનાં મહાન નરનારીઓનાં ચુંટી કહાડેલાં ઉત્તમ ચરિત્રો આવતાં રહેશે.

૨ વેદાંત ગ્રંથમાળા.—જેમાં જ્ઞાનેશ્વરી, યોગવાસિષ્ઠ, સભાષ્ય-ગણેશગીતા, પંચદશી, ચિદ્ધનનંદીગીતા, અદ્વૈતામૃત, ઉપનિષદો, અધ્યાત્મરામાયણ, વેદાંતસ્તોત્ર ઇત્યાદિ વેદાંતને લગતાં પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો બનતા સુધી તેના મૂળ શ્લોક સહિત આપવામાં આવશે.

૩ પ્રાચીન ઇતિહાસમાળા.—જેમાં મહાભારત તથા રામાયણનાં પુસ્તકો અને ભાગવત ઇત્યાદિ પુરાણો તથા ઉપપુરાણો શ્લોક સહિત આવશે.

ઉપર જણાવેલી અને બીજી પણ અનેક પ્રકારની સસ્તું વાંચન ફેલાવવાને લગતી યોજનાઓ પરોપકાર દ્રષ્ટિએ અનેક હસ્તે શરૂ કરી સારાં પરિણામો લાવી શકાય તેમ છે. અનેક પરોપકારી સદ્ગૃહસ્થો, વિદ્વાનો, રાજ મહારાજઓ તેમજ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, ફાર્ગસ સભા અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ જેવાં પરોપકારી મંડળો આ બાબતમાં ધણું કરી શકે તેમ છે. અત્યાર સુધીમાં પણ નેકે ઠીક પ્રયાસો થયા છે, અને સેંકડો પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ સાધારણ અને કનિષ્ઠ સ્થિતિવાળા જનસમાજમાંના સેંકડે નેપું ટકાથી પણ વધારે પ્રમાણવાળા વર્ગની સ્થિતિને બંધ બેસતી તેની કિંમત ન રાખી શકાયાર્થી તે વર્ગ માટે તે પ્રયાસો માત્ર થોડાજ પ્રમાણમાં ઉપયોગી થઈ શક્યા છે.

અતિ ધનવાન ઈંગ્લેંડ જેવા દેશમાં પણ ઉત્તમ પુસ્તકો એટલી સસ્તી કિંમતે મળી શકે છે કે તે પુસ્તકોનું કદ અને તેમાં વર્ચસ્વાત

કાગળો પૃષ્ઠાં અને બંધાઇ વગેરે જોતાં આ સસ્તા સાહિત્ય તરફથી રાખવી પડતી કિંમત પણ હજી તેના કરતાં વધારે છે.

બાયરન, ટેનીસન, શેલી, ઓનીંગ, રોડસપિયર, મિલ, હશલી અને ડાર્વિન ઇત્યાદિ ત્યાંના પ્રખ્યાત અને મહાન કવિયો તેમજ લેખકોનાં પુસ્તકોની સસ્તી આવૃત્તિઓ જેમણે જેઈ હશે તેમને ઉપલી બાબત અધિક સમજાવવી પડે તેમ નથી. આ પુસ્તકો તે દેશમાં સસ્તાં વેચાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ આટલે દૂર આવીને આ દેશમાં પણ તે તેટલાંજ સસ્તાં વેચાય છે.

આ લખનાર જેવા ઇંગ્લિશ ભાષાથી અજાણ્યા હોય તેવા બંધુઓની જાણ માટે આ બાબતના એક બે દાખલાઓ પણ આપી શકાશે,

લૉર્ડ લીટનકૃત “ઝનોની” નામનું પુસ્તક—જેના ઉપરથી અનુકરણ થઇ ગુજરાતીમાં નીકળેલું પુસ્તક રૂ. ૨ ની કિંમતે આ દેશમાં વેચાય છે તે મૂળ ઇંગ્લિશ પુસ્તક માત્ર પાંચ આનામાં અહીં હજારો માઇલ આવવાનું ખર્ચ ચડવા છતાં વેચાય છે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જેવા પંચોપકારી સાહિત્ય પ્રચારક મંડળ તરફથી ભાષાંતર થઇને રૂ. ૧) માં બહાર પડેલા ‘કુળવણી’ નામના પુસ્તકનું “એન્સ્યુકેશન” નામનું હાર્બર્ટ સ્પેન્સર રચિત મૂળ ઇંગ્લિશ પુસ્તક તે દેશના વ્યાપારને ખાતર કાર્ય કરનારા વ્યાપારીઓ હસ્તે નીકળવા છતાં પણ માત્ર પાંચ આનામાંજ મળી શકે છે.

જે પ્રજામાં અગત્યનું વાંચન આટલું બધું સસ્તું મળી શકતું હોય ત્યાંના ગરીબમાં ગરીબ મજૂરોના ઘરમાં પણ સેંકડો પુસ્તકોની લાઇબ્રેરીઓ હોય અને તે પ્રજા વ્યવહાર, કળા, બળ, બુદ્ધિ, અને વૈભવ વગેરેમાં વિશેષ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

ઉપર જણાવેલાં અગત્યનાં ઇંગ્લિશ પુસ્તકોની સાથે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં અગત્યનાં પુસ્તકોની સરખામણી કરી જોવાથી ચરેકાઈ સજ્જનની ખાત્રી થશેજ કે અહીંનાં તેવાં પુસ્તકોની કિંમતનું

પ્રમાણ ત્રણ ચાર ગણું તો છેજ. આ તુલનાથી એમ કહેવાતું નથી કે તેટલી બધી કમાણી અહીંના પુસ્તકવાળાઓ કે મંડળો કરી લે છે. અહીંની ઝાણી ખપત મોંઘવારીનું અગત્યનું કારણ છે; પરંતુ મોંઘવારી એ ઝાણી ખપતનું કારણ થઈ પડે છે, એ વાત હજી આપણા દેશના વ્યાપારી અને પરોપકારી ગૃહસ્થો તેમજ મંડળોના ધ્યાનપર લાવવી એજ અત્ર આશય છે. બીજા આશય એવું કહેવાનો છે કે, “વાર્ષિક સાતસોની પેદાશવાળા દેશમાં ચાર આને મળતું હોય તેણે પુસ્તક પંદર રૂપિયાની પેદાશવાળા દેશમાં એક રૂપિયે મળતું હોય તો તે બસોગણું મોંઘું પડ્યું કે નહિ? પ્રિય વાંચનાર! આટલી બધી મોંઘવારી હશે ત્યાંસુધી જ્ઞાન જેવી સર્વથી વધારે અગત્યની ચીજ આ દેશમાં પુરતી રીતે ફેલાઈ શકશે?”

ત્યારે યોગ્ય સસ્તાપણું કેવી રીતે આવી શકશે? આ લખનારને તો બીજા કોઈ માર્ગ તે વિષે ન દેખાતાં એટલુંજ સમજાય છે કે, પરોપકાર વૃત્તિથીજ એ કાર્ય બની શકે તેમ છે.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પરોપકાર કરવાને લગતી બીજી અનેક બાબતોના જેટલુંજ અને ખર્ચ કહેતાં તેથી પણ વધારે મહત્વ આ બાબતને આપવું જોઈએ. સાધારણ અને ગરીબ સ્થિતિવાળાઓએ શરીરથી, ધનવાનોએ ધનથી અને વિદ્વાનોએ વિદ્યાથી આ ઉત્તમ પરોપકારનું કાર્ય કરવું જોઈએ.

પરોપકારનાં અનેક કાર્યો કરવાનો ઉત્સાહ દર્શાવનારા કંઈ એક મનુષ્યો જ નેવા સાંભળવામાં આવે છે; પરંતુ કાર્ય પ્રદેશમાં કરવાનું તેમાંના ઘણાખરાથી બની શકતું નથી. ખરી વાત છે કે શરીરબળ, દ્રવ્યબળ અને વિદ્યાબળ અર્થાત્ મનોબળનો યોગ થયા વિના આવાં કાર્યો જોઈએ તેવી રીતે થઈ શકતાં નથી; પરંતુ ઉત્સાહી મનુષ્યો તે

સર્વ સંયોગો તુરતમાં પ્રાપ્ત ન થાય તેથી નિરાશ થતા નથી. ત્રણમાંનું એકાદ બળ તો ઘણે ભાગે દરેક મનુષ્યમાં રહેલું હોય છેજ. જો તે એક બળનો ઉદારતા અને દક્ષતા તથા નિષ્કામતાપૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ખીજા બળો અથવા તે બળ વિના ખીજી રીતે નબી જાય એવી યુક્તિઓ પ્રાપ્ત થયા વિના નથીજ રહેતી.

કાંઈએક ઉત્સાહી દેખાતા મનુષ્યો ઉપર પ્રમાણે પ્રાપ્ત બળનો ઉપયોગ ન કરતાં પ્રથમથીજ ખીજાની મદદની વાટ જોઈને ખેંચી રહે છે, અને પછી તે ન મળવાથી ખીજાઓપર મદદ નહિ આપવાનો દોષ અને રોષ વર્ષાવે છે. શરીર-સંપત્તિવાળા મનુષ્યો તે સંપત્તિનો બનતો સદ્ઉપયોગ કરવા રૂપ શરૂઆત કર્યા વિનાજ મ્હોટી અને ખોટી આશામાં રમતાં હોય છે કે, ધનવાનો કે વિદ્વાનો તરફથી આટલી મદદની મારે જરૂર છે, તે મળી આવે તો અમે અમુક અમુક પરોપકારનાં કાર્યો ઉઠાવવા તૈયાર છીએ.

ધન—સંપત્તિવાળાઓ યથાશક્તિ તે સંપત્તિનો ઉપયોગ કરીને શરૂઆત કર્યા વિનાજ એવી આશામાં વખત ગાળતા હોય છે કે, વિદ્વાનો અને ખીજાઓની અમુક મદદ મળી આવે તો અમુક જનસેવાનાં કાર્યો કરવા અમારી ધારણા છે.

વિદ્વાન મનુષ્યો પોતાની વિદ્યાનો બનતો સદ્ઉપયોગ કરી બતાવવા પહેલાંજ ધ્રુષ્ટે છે કે, ધનવાનો અને જનસમાજ તરફથી અમને અમુક ટેકા મળવો જોઈએ જેથી અમે દેશ અને ધર્મસેવાનાં અમુક કાર્યો ઉઠાવી શકીએ.

આવી આશાઓમાં રમ્યા કરવાથી કદી કાંઈ મહત્તાવાળાં કાર્યો થયાં નથી ને થનાર પણ નથી. દુનિયામાં જે કાંઈ મ્હોટાં કાર્યો થયાં છે તે સર્વના કરનારાઓએ એવી વૃથા આશાઓમાં સમય ન ગાળતાં

પોતપોતાને પ્રાપ્ત બળ અને સાધનનો યથાશક્તિ સદુપયોગ કરીનેજ તેવાં કાર્યોની શરૂઆત કરેલી હોયછે. બીજાઓની સહાય તો પાછીજ મળે છે.

સ્વતંત્ર કાર્યો શરૂ કરવાનું ન બને તેઓ તેવાં કાર્યો કરનારાઓને બનતી મદદ કરવાનું રાખે તોપણ થોડું નથી. આથી પરિણામે તેમની પોતાનીજ શક્તિઓ અભ્યાસ અને અનુભવથી પરિપક્વ થઇ અધિક બળવાન થાય છે અને ઇચ્છિત સ્વતંત્ર કાર્યો કરવાની યોગ્યતા તેઓમાં આવે છે.

વ્યાપારીઓ વ્યાપારને ખાતર પણ આવી જુદી જુદી યોજનાઓ ઉપાડી લે તો આ ખાતાના જેવી અથવા તેથી સહેજ વધુ કિંમતે તે પાર પાડી શકે અને સ્વાર્થ ભેગો પ્રોપકાર પણ સાધ્ય કરી શકે. “થોડે નફે ઘણો વ્યાપાર” એ કહેવતપર અમલ કરનારા ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા જેવા વેપારીઓજ આ દેશમાં ક્યાં છે ?

કોઈ પણ મંડળ, વ્યાપારી, પ્રોપકારી ગૃહસ્થ, ધર્મશુર, વિદ્વાન, અગ્રેસર અથવા રાજા મહારાજા જેઓ આ અથવા આને મળતી કોઈ પણ યોજના તૈયાર કરવા અથવા અમલમાં લાવવા ઇચ્છતા હોય તેઓને અથથી ઇતિ સુધી આ ખાતા સંબંધી પોતાને મળેલો અનુભવ દર્શાવવાને અને જરૂર હશે તો તેવા કાર્યમાં આ ખાતા દ્વારા વ્યવસ્થા વગેરેની બનતી અનુકૂળતા કરી આપવાને આ લખનાર તૈયારજ રહેશે.

હરિઃ ૐ તત્સત્.

મુબઈ—સંવત ૧૯૬૭ કાર્તિક.

લિક્ષુ—અખંડાનંદ.

‘મંત્રી’ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક મિત્રમંડળ.

આ વિવિધ ગ્રંથમાળા

વિષે કેટલુંક વિવેચન:

સસ્તા વાંચનને લગતી આગળ જણાવેલી યોજનાઓમાંથી અજ-
માયશ દાખલ આ વિવિધ ગ્રંથમાળાની યોજના આ ખાતાએજ
હાથ ધરી છે, જેનો અનુભવ અન્ય યોજનાઓ માટે રસ્તો કરશે.

આ ગ્રંથમાળા મારફતે આપવા ધારેલાં આ પુસ્તક સિવાયનાં
ખીખાં પુસ્તકોમાંનાં કેટલાંકનાં નામ આ નીચે આપ્યાં છે. જે ઉપરથી
પુસ્તકોની પસંદગીનું ધોરણ કેટલેક અંશે વાચકવર્ગના ધ્યાનમાં આવશે.

(૧) સ્વામી રામતીર્થનું જીવન તથા વ્યાખ્યાનો. (૨) સ્વામી
વિવેકાનંદનાં કામો, કાગળો તથા વ્યાખ્યાનો. (૩) બાબુ કેશવચંદ્રસેન
કૃત નવસંહિતા (આખી અથવા તેનો સાર) (૪-૫) હુમીર કાવ્ય તથા ચાર
સંવાદો. (કલાપી-લાડી દરબાર કૃત) (૬) જાપાનની મુસાફરી. (૭) સ્વ
ન્યાયમૂર્તિ રાનાડેનાં ધર્મપત્તિ હસ્તે તેમનાં ચરિત્ર વિષે બહાર પડેલા
પુસ્તકનું ભાષાંતર. (૮) અબળાહિતદર્પણ. (નવિન ઈનામી નિબંધ).
(૯) દ્વિંદની ઉત્તતિનો માર્ગ. (વિદુષિ એનીબિસંટ કૃત) (૧૦) ભક્તિ જ્ઞાન
પદ સંગ્રહ. (૧૧) કેવી રીતે પોતાની ઉન્નતિ કરવી? (૧૨) મા અને
છોકરાં. (૧૩) શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનાં વચનામૃત (૧૪) સદ્વચન સંગ્રહ.
(મહાત્માઓનાં ઉપદેશક વચનોના સંગ્રહરૂપ.)

ઉપર જણાવેલાંમાંથી તેમજ ખીખાં પણ જુદા જુદા વિષયોને
લગતાં જે કંઈ લેકોપયોગી જણાશે તે તે પુસ્તકો-પછી તે અગાઉ
પ્રસિદ્ધ થઈ ચુકેલાં* હશે કે નવાં પ્રસિદ્ધ કરવાનાં હશે તે—આ ગ્રંથ-
માળાદ્વારા અપાતાં રહેશે.

---

* મોંઘી કિંમતે પ્રસિદ્ધ થવાથી જનસમૂહનો જે ઘણો મોટો ભાગ
તેનો લાભ લઈ શક્યો ન હોય તેમને માટે તો એ પ્રસિદ્ધ થઈ ચુકેલાં તે
ન પ્રસિદ્ધ થયેલાંના જેવાંજ છે, એ વાતની અત્ર સ્મૃતિ આપવામાં આવે છે.

વિદ્વાનો પાસે પ્રસિદ્ધ થયા વિના પડી રહેલાં તેમજ નવિન તૈયાર થયેલાં તથા ઉપયોગી છતાં મળી શકતાં ન હોય અથવા પ્રસિદ્ધ ન થયાં હોય તેવાં પુસ્તકો, નોવેલો, નિબંધો, જીવનચરિત્રો, તેમજ સ્ત્રી-વર્ગને ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં પુસ્તકો પણ આ ગ્રંથમાળા દ્વારા બહાર પાડવા યત્ન થશે.

ઇંગ્લીશ, સંસ્કૃત, બંગાળી, મરાઠી, હિંદી, ઉર્દુ, છત્તાદિ ભાષા-ઓમાં નીકળેલાં જે પુસ્તકો તેમજ લેખો સાધારણ જનસમાજને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હશે તેનાં ભાષાંતરો પણ આ ગ્રંથમાળાદ્વારા આપવા યત્ન થશે. સ્વર્ગસ્થ નારાયણ હેમચંદ્રે બહાર પાડેલાં સંકટો-પુસ્તકોમાંનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પણ સંશોધન સહિત બહાર પડતાં રહેશે.

જે કોઈ સંજ્ઞાનો અથવા પરોપકારી મંડળો સારાં પુસ્તકો યા લેખો તૈયાર કરીને યા કરાવીને નિષ્કામ ભાવથી તે પ્રસિદ્ધ કરવા આ-પશે તે પણ આ ગ્રંથમાળા દ્વારા યથાવકાશ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

આ ગ્રંથમાળાનું અથવા આ ખાતા તરફનું દરેક પુસ્તક પ્રાપ્ત સાધન અને સંયોગને અનુસરીને સંશુદ્ધિ વગેરે બાબતમાં બનતી કાળજીપૂર્વક નીકળે છે અને નીકળશે છતાં અનેક કારણે તેમાં ભૂલ ચુક રહી જાય એ પણ સંભવિતજ છે; માટે સંજ્ઞાનોને તેવું જે કાંઈ પ્રતીત થાય તે વિષે યોગ્ય સૂચનાઓ આપવાને તેમને નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના છે. આથી અન્ય આવૃત્તિ સમયે તે સુધરાવી શકાશે.

સર્વ પ્રકારે અનુપમ અને સર્વોત્તમ શ્રી હરિ વિના બ્રહ્માંડ મા-ત્રમાં એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ, પદાર્થ કે કાર્ય નથી કે જેને તેનાથી ઉતરતી વસ્તુ સાથે સરખાવવાથી તે ઉત્તમ ન જણાય, તેમજ એવું પણ કશુંજ નથી કે જેને તેનાથી ઉત્તમ ચીજ સાથે સરખાવી જોવા-થી તે કનિષ્ઠ ન જણાય; છતાં શુભેચ્છાપૂર્વકની સૂચનાઓ જગતમાં અવશ્યની ને હિતકારજ મનાતી અને નિવડતી આવી છે. માટે આ

ખાતા તરફથી બહાર પડતા ક્રિયારો તેમજ યોજનાઓ વિષે તથા આ ગ્રંથમાળાદ્વારા અને બીજી રીતે બહાર પડેલાં અને પડનારાં પુસ્તકોની પસંદગી વગેરે બાબતો વિષે અનુભવી સંજ્ઞાનો તરફની સૂચનાઓ મેળવીને આ ખાતું સર્વદા આતુરજ રહેશે.

યોજના વિચારવાતું તેમજ અમલમાં મૂકવાતું સર્વ કાર્ય કંઈ પણ હવે જેવા ફંડ કે મહેનતની સહાયતા વિના એક હાથે કરવાતું હોવાથી બહારથી મળતી સૂચનાઓ જેટલા પ્રમાણમાં તે સ્થિતિના જ્ઞાનપૂર્વક, અમલ કરાવવાના અનાગ્રહપૂર્વક અને અમલ કરવાની બાબતમાં યથા-શક્તિ સહાયક થવાની તત્પરતાપૂર્વક મળશે તેટલા પ્રમાણમાં તે માટે આ લખનાર અધિક ઉપકારી થશે. વળી વિચારોની અદલા અદલી સંબંધી પત્રવ્યવહારનું કાર્ય પણ એટલું વિશાળ છે કે તે ખાતે પૂરતો વખત રોકવા જતાં પ્રાપ્ત વ્યવસ્થાનું કાર્ય તદ્દન છોડી દેવુંજ પડે તેમ છે માટે બહારથી મળતી સૂચનાઓ સાંભળતા જઈ તેપર બનતો વિચાર અને અમલ થવા યત્ન કરવાનુંજ હાલ તુરત તો રાખવું પડ્યું છે.

કાર્ય પ્રદેશના કંઈ પણ અનુભવ કે જ્ઞાનવિનાના તેમજ પોતાથી કશું બને નહિ અને બીજાઓની ખોડો ખોળવામાં ચતુર તથા ફવાના કાચબાની પેઠે પોતાની અલ્પ સૃષ્ટિ અને દ્રષ્ટિમાં યોગ્ય જણાય તે રસ્તેજ બધા જગતને ચાલતું બેવા ધ્રુવનારાઓ અને અમુકે આમ કરવું બેઠાએ ને અમુકે તેમ કરવું બેઠાએ ઇત્યાદિ પ્રકાપો કરવાની પ્રાથમિક વાચાળ સ્થિતિમાંજ જેઓ પડી રહેલા હોય, તેમને પોતાની સ્થિતિની કિંમત સમજાય અને કેવા કાર્યવાહક શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની દેશને જરૂર છે તેનું તેમને જ્ઞાન થઈ તેવા બનવાને તેઓ આકર્ષાય એવા દેવુંથી આપણા માનવંત રાજ્યદારી પુરૂષ રત્ન શ્રીયુત ગોખલેનાં વચ્ચેનાં નીચે ટાંક્યામાં આવે છે.

“ હાલની સ્થિતિમાં જે માગીએ તે નવા વિચારો નથી, પણ આત્મબલિદાન છે. વાતો કરવાનું નહિ પણ કાર્ય કરવાનું છે. સવારમાં વહેલા કામ કરો, અને રાત્રે મોડા સુધી કામ કરો. સવારે પ્રાતઃકળે કામ કરો, અને રાત્રે અંધારૂં થાય તોપણ કામ કરો. આપણે માટે ભાવિના ઉદરમાં શું ભર્યું છે તે કાંઈ જાણતું નથી; પરંતુ એક વસ્તુ તદ્દન સ્થાયી છે કે—જે મનુષ્યેનું જીવન સ્વદેશભિમાનથી ઉછળી રહ્યું છે, શ્રદ્ધાથી ટકી રહ્યું છે, અને આત્મબલિદાનથી ઉદાર થયું છે તે મનુષ્યેને આપણી આખી સૃષ્ટિમાં એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે સાધ્ય ન થઈ શકે. હિંદ હવે આશા રાખે છે કે તેની સેવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં આવા મહા પુરૂષો બહાર પડે. જે આ આશા ફળિભૂત થાય તો સર્વવાનાં સારાં થશે. ”

અંથદાન અથવા જ્ઞાનદાન.

જેઓ પોતાને યોગ્ય લાગે તેમને અથવા આ ખાતું ખાત્રી કરીને પસંદ કરે તેવા ગરીબ મનુષ્યેને આ અંથમાળા મફત પૂરી પાડવા ખાતે કંઈ પણ રકમ મોકલી આપશે તેમના તરફથી દરેક રૂપિયા દીઠ એક માણસને આ અંથમાળા પૂરી પાડવામાં આવશે. મફતનો દુરુપયોગ ન થાય તેટલા માટે ખાત્રીના આઠ આના તે માણસ પાસેથીજ લેવાશે.

આશા છે કે રાજ, મહારાજ તેમજ ઠાકોર સરદારો પોતાના તાબાની પ્રજામાં શુભ વાંચનદ્વારા જ્ઞાન વૃદ્ધિ થવા અર્થે આ પ્રકારનો લાભ લોકોને અપાવશેજ.

આવકઃ ખર્ચનો હિસાબ.

આ અંથમાળાનું લવાજમ તથા હરેક પ્રકારની મદદ અને આવકનો તથા ખર્ચનો હિસાબ અને રીપોર્ટ દર વર્ષે સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયના હિસાબ સાથે આ અંથમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ થતો રહેશે. તેની રૂએ જે કાંઈ ખોટ જાણાશે તો તે મદદ મેળવીને-યા હરેક પ્રકારે પૂરવા યત્ન થશે.

અને વધારે જણાશે તો આવાં બીજાં સદ્કાર્યો કરવા ખાતે આ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયના ફંડમાં તે જમા થશે.

સસ્તાપણું અને ખર્ચની આધાર.

અનેક પ્રકારનાં પુસ્તકો ખરીદવાનો તથા ભાષાંતરો કરાવવાનો તેમજ તેની દરેક પ્રકારની વ્યવસ્થાને લગતા ખર્ચની ગોઠવણ આ પ્રમાણે છે કે, પહેલા તથા બીજા વર્ગના ગ્રાહકોના લવાજમમાં ફાળા પૂરતો ખર્ચ ચડાવી લીધેલો છે. ત્રીજા તથા ચોથાવર્ગપર તે ખર્ચ ફાળા પૂરતો ચડાવેલો નથી. જેનો બદલો સહાયકવર્ગદ્વારા અથવા બીજી રીતે મળતી સહાયતાથી રહેવા ગણતરી રાખેલી છે.

ઉપલી ધારણા અને ગણતરીની રૂએ પહેલા તથા બીજા વર્ગનાં મળીને પાંચસો ગ્રાહકો અથવા સહાયકવર્ગનાં પૂરતાં ગ્રાહકો નીકળી આવશે તોજ આ ગ્રંથમાળા આટલી સસ્તી કિંમતે ચાલુ રાખી શકાશે.

ચાલુ વર્ષના પ્રયાસને પરિણામે જો ઉપલી ગણતરી ખરી નહિ પડે તો પોપ્ટેજ ખર્ચ જુદું લેવાતું નથી તે જુદું લેવાની અથવા તો આ ગ્રંથમાળાને પડતી મૂકવાની જરૂર પડશે.

શુભેચ્છાઓની સદ્ગતતા અને નિષ્ફળતાના અતિ વિચારોમાં વધારે શુભવાર્ધ ન રહેતાં, અને ધાર્યા પ્રમાણે સુગમતાઓ મળશે કે નહિ, મળે એવા ડરના માર્યા પ્રથમથીજ ઢીલા પડી જઈ હુમેશ માટે મોંઘી કિંમતના ધોરણમાં ફરતી ન પડતાં, ઉત્તમ વાંચનના સસ્તાપણાં માટે ખતી શકતા યથાશક્તિ પ્રયાસો અને અજમાયશો ત્યાં સુધી ચોગ્ય હોયોએ તે ઉપાડી નહિ લેવાય ત્યાં સુધી અને પોતાની રૂચિ કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી આ લખનાર તો કંઈ જશેજ. શુભ પ્રયાસો અને અજમાયશો કદાચ નિષ્ફળ નીવડે તોપણ તેવી નિષ્ફળતાઓ માત્ર તાત્કાલિક હોઈ સદ્ગતતાનાં અગત્યનાં પગથીઆં રૂપજ હોય છે.

આ કાર્ય એકલેજ હાથે પાર પાડવાની આશા આ લખનાર રાખી શકે નહિ; જેમને આ પ્રયાસ પસંદ હોય તેમની અને જેમના હિત માટે તે કરવામાં આવે છે તેઓ તરફની સહાયતાને પણ આ કાર્યની સફળતાનાં અગત્યનાં સાધનો રૂપ ગણવામાં આવી છે.

વિદ્વાનો પ્રત્યે વિનંતી.

વિદ્વાનોને પોતાના વિદ્યાખળની આ કાર્યમાં સહાય આપવા વિનંતી છે. જુદા જુદા પ્રકારની ગ્રંથમાળાઓ તેમજ લખાણોની પસંદગી કરવાની ખામતમાં તેમજ લેખો, પુસ્તકો અને ભાષાંતરોની ખામતમાં બહોળા પ્રમાણમાં એ વર્ગની સહાયની અપેક્ષા છે. કેટલાકો સસ્તા વાંચનની યોજનાને વિદ્વાનોની આજીવિકામાં નુકશાનકારક ગણી લેવાની ભૂલ કરે છે તે અયોગ્ય છે. તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે,

શરીરખળ, મનોખળ અને ધનખળ આ ત્રણ બળો દરેક વ્યાવહારિક કાર્યમાં અગત્યનાં છે. વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણની યોગ્ય પ્રમાણમાં સ્થિતિવાળું શરીર જેમ આરોગ્ય હોય છે તેમજ એ ત્રણ બળ યોગ્ય પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત હોય તેજ મનુષ્ય, સમાજ અથવા દેશ ઉત્તમ સ્થિતિમાં હોય છે, અને એ ત્રણ બળો વિષમ સ્થિતિમાં હોય તે કનિષ્ઠ દશામાં હોય છે. આ દેશમાં વિદ્વાનો પાસે વિદ્યાખળ અર્થાત્ મનોખળ છે તેના પ્રમાણમાં શરીરખળ અને દ્રવ્યખળ નથી. ગરીબોમાં શરીરખળ છે તેના પ્રમાણમાં દ્રવ્યખળ અને વિદ્યાખળ-મનોખળ નથી. શ્રીમંત વર્ગ પાસે દ્રવ્યખળ હશે તેના પ્રમાણમાં વિદ્યાખળ અને શરીરખળ નથી. આર્ય દેશની કનિષ્ઠતાનાં આ મોટાં કારણો કે ચિન્હો છે.

આ કનિષ્ઠતાનો ઉપાય પણ હિપલા વિવેચનમાંજ આવી જાય છે અને તે એ કે દરેક વર્ગે જે બે બળની પોતાનામાં ન્યૂનતા હોય તે વધારવાનો યત્ન કરવો જોઈએ, અને તે બીજા પાસેથી ખુંચાવી લઈ તેનામાં ખાડો પાડીને નહિ પણ એક બીજાને તે કાર્યમાં સહાય

આપીને તે સર્વ બજોના અખૂટભંડારરૂપ કુદરત પાસેથી તેના નિયમોને અનુસરીને પળાવવાં બેઠાં. તે મેળવવાના કાર્યમાં તેમજ મેળવવા પહેલાંની આણુ દુર્દશામાં મનુષ્ય જાતિ તરીકે બંધુભાવથી એક બીજાને સહાયના આપવા ખાતે દરેક વર્ગે પોતપોતાના પ્રાપ્ત બજોના-જેઓ પાસે તે બજ ન હોય તેમના હિતાર્થે સદ્ઉપયોગ કરવો બેઠાં. આવા સદ્ઉપયોગથી બીજાઓને મદદ અપાય છે એટલુંજ નહિ પણ મદદ કરનારના પોતાના હકમાં તેથી અતિશય લાભ થઈ કુદરત પાસેથી જે જે બજ તેને પોતાને મેળવવાનાં છે તે મેળવવામાં ઘણીજ સુગમતા અને સત્વરતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે ત્રણે વર્ગોએ એક બીજાને સહાયબૂત થવાનો હેતુ આવી યોજનાઓથી સિદ્ધ થાય છે, અને આવાં ખાતાંઓ એવી સહાયતાઓ લેવા આપવાના મધ્ય બિંદુરૂપ થઈ પડે છે, માટે બીજા બે વર્ગોની પેઠેજ વિદ્વાન વર્ગનું પણ આવી યોજનાઓમાં રહેલું સમજવાનું છે.

કાર્થ પણ કાર્યનું ફળ તેની શરૂઆતમાંજ પ્રતીત થતું નથી. ગોટલો વાવતાંની વારમાંજ આમ્રફળનો મિષ્ટ સ્વાદ કાઢ આપી શકતું નથી, પણ શરૂઆતમાં તો ઉલટી મહેનત અને ધીરજનુંજ કામ છે. આઆખતમાં પણ તેમજ સમજીને શરૂઆતની અવસ્થામાં આ ખાતાંને નિષ્કામલાયે બનતી સહાય આપવાની છે. નજીવી ધરાડીના કંગાલ વખતમાં વ્યાપાર દ્રષ્ટિથી નીકળતાં થોડાંક મોંઘાં પુસ્તકોં તૈયાર કરવાના બદલામાં મહામુશીબતે અને ખુશામતે વિદ્વાનો ને વ્યાપારીઓ તેમજ ધનવાનો તરફથી મળતી સહાય અથવા બદલા કરતાં સસ્તાપણાને લીધે ત્યારે જનસમાજમાં વાંચનની શક્તિ ભૂખ જાગ્રત થશે અને તેને માટેનો ઉત્તમ વાંચનરૂપી ખોરાક અનેક પ્રકારની રૂચિવાળાઓ માટે અનેક પ્રકારનો પકાવવા સારૂ વિદ્વાનો રૂપી અનેક રસોઈયાની જરૂર વિશેષ પ્રમાણમાં નીકળશે ત્યારેજ તેમની ખરી કદર તો થશે. જન-સમાજ કનિષ્ઠ સ્થિતિમાં હશે ત્યાં સુધી વિદ્વાન તરીકેની ઉચ્ચદશા

ભોગવી શકાવાનીજ નથી, તેમજ જનસમાજનું સત્ય હિત થયે વિદ્વાનોને નુકસાન પાળુ થનારું નથી.

આ સસ્તા સાહિત્યની શરૂઆતનાં સાત પુસ્તકોમાંનાં ચાર પુસ્તકો માલિકોની રજા મેળવેલાં અને ત્રણ પુસ્તકો નવિન તૈયાર કરી આપવામાં આવેલાં હતાં. જેમાંનું એક તૈયાર કરી આપનારે પોતાનું નામ જાહેર કરવા ના પાડી હતી, અને બાકીનાં બાળકોની વાતો તથા નરીખ ફેરવવાની કુંચી એ જે પુસ્તકો સ્વર્ગોના પ્રખ્યાત ગુર્જર લેખક અને આ ખાતાના સભાસદ રા. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર તરફથી પૂર્ણ નિષ્કામલાવે તૈયાર કરી આપવામાં આવ્યાં હતાં.

એ પ્રમાણે કાંઈ પણ ખર્ચ વિના શરૂઆત થયાના પરિણામે જે વિચારો અને યોજનાઓ જન્મ પામી છે તેની રૂચે થોડો ધણો ખર્ચ કરીને પણ વિદ્વાનવર્ગની સહાયતા મેળવવાની સગવડ થોડા ધણા સમયમાં થઈ આવવા સંભવ આવ્યો છે. જે પર અમલ થતાં ક્રમે ક્રમે વિશેષ આવશ્યકતાઓ અને સગવડો પણ જન્મ પામશેજ. સસ્તું વાંચન થવાથી પોતાને નુકસાન માનનાર કોઈ કોઈ લેખકોએ આ વાતથી ખુશી થવાનું છે. જોકે વિશાળ જનસમાજના હિતને ખાતર થોડા મનુષ્યોને અથવા એકાદ બહાના વર્ગને નુકસાન થતું હોય તો તે હિત કરતાં અટકવું એ વાત લખનારને માન્ય નથી, તોપણ નુકસાન નહિ છતાં ખાલી નુકસાન માની લેનારાઓ માટે આટલું લખવું જરૂરનું ધાર્યું છે.

હાલ તેમજ નજીકના વખત માટે પ્રતીત થતી આવશ્યકતાને અનુસરીને જણાય છે કે, હિંદી, મરાઠી, ઇંગ્લીશ, સંસ્કૃત, ઉર્દુ, બંગાળી વગેરે મુખ્ય ભાષાઓ પરથી અનુવાદ, અનુકરણ તેમજ ભાષાંતરો તથા નવિન રચનાઓ કરી શકે એવા અને આદ્યભોગના ધોરણે સારી રીતે નિર્વાહ કરી જનસેવાના કાર્યમાં તનમનથી ખનતો પ્રયાસ કરનારા, ઉત્સાહી, પ્રામાણિક, મધ્યમ વિચારના અને બીજાઓ સાથે વાતો અને

ઉપદેશમાં. ઉતરી પડવા કરતાં જાતે કાર્ય કરી ખતાવી દાખલો આપવાને વધારે આતુર હોય એવા અનેક સજ્જનો પોતપોતાથી બને તેટલા થોડા ઘણા અંશે અથવા સર્વ પ્રકારે આવાં કાર્યો સ્વતંત્ર ઉઠાવી લેશે અથવા તો આ ખાતાના પ્રયાસમાં જોડાશે તોજ આવી યોજનાઓ શરૂ થવા અને સફળ થવા સંભવ છે. જેઓ સ્વહસ્તેજ જુદી જુદી બાબતો શરૂ કરી લે તેઓ તો અનેકથઃ ધન્યવાદને પાત્ર છે; પરંતુ સર્વથી તેમ બને નહિ માટે તેવા સજ્જનોએ તે ઉપાડી લેનારાઓને તેમજ આ ખાતાને યથાશક્તિ સહાય આપવી ઉચિત છે.

કાર્ય ઉઠાવી લેનાર ઉમંગી સજ્જનો નીકળી આવતાં તે ખાતે જોઈતી દ્રવ્યની સગવડો નીકળી આવવી અસંભવિત નથી.

જે સજ્જનો ઉપરજણાવેલા ધોરણને અતુસરીને આવી યોજનાઓ સ્વહસ્તે ઉઠાવી લેવા ઇચ્છતા હોય તેમને જરૂર હશે તો અત્યાર સુધીના અનુભવને આધારે યથામતિ સલાહ આપવાની આ લખનાર પવિત્ર ફરજ સમજે છે.

જે સજ્જનો આ ખાતા સાથે સર્વથા અથવા થોડે અંશે જોડાઈને અથવા સ્વતંત્રરીતે પોતાની અમૂલ્ય સેવાનો લાભ જનસમૂહને આપવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ આ લખનારને ખબર આપવાથી યા રૂબરૂ મળવાથી વિશેષ ખુલાસો થઈ રહેશે.

બુકસેલરોને પ્રાર્થના.

કંઈએક પુસ્તકોના વ્યાપારીઓ તેમજ છાપખાનાવાળાઓ પણ નાહક પોતાની આણુસમજણને લીધે આવી હિતકારક યોજનાઓથી બળાપો વેઠે છે. ઉપર જણાવેલી હકીકતમાંથી તેમને પણ ઘટતી સમજણ મળશેજ. આ વિષે અધિક સ્પષ્ટતાને ખાતર એક ખરૂં અનુભવાયેલું દ્રષ્ટાંતજ આપવું બસ થશે. તે એ કે, આ ખાતાએ બહાર પાડેલું એક પુસ્તક આગળ ઉપર એક મંડળે તેના કરતાં અઢીગણી મોંઘી કિંમતે

કહાડયું હતું જેની પંદર વીશ વર્ષમાં થઇને સરાસરી દર વર્ષે સોથી દોઢસો કોપી ખપી હતી.

એ સર્વ ખપત બુકસેલરોદ્વારા થઈ હોય તો તેથી તેમને પ્રત્યેક ટકાને હીસાણે કમીશન મળવા છતાં પણ (તેમાંથી ગ્રાહકોને અર્ધું આપી દેવું પડવાથી) તેઓને વાર્ષિક ૧૫ થી ૨૦ રૂપિયાની પેદાશ થઇ હશે તેના બદલામાં આ ખાતા મારફત તે પુસ્તક સસ્તું નીકળવાથી માત્ર એકાદ આનોજ કમીશન આપી શકાયો છતાં તેની વાર્ષિક ખપત પાંચ હજાર પ્રત જેટલી વધી પડવાથી વાર્ષિક દોઢસો રૂપિયાનું મળતર વ્યાપારીવર્ગને થતું ગણાય. કહો, હવે વાંચન સસ્તું થવાથી લાભ કે નુકસાન ? શુભ કાર્યથી કાઢતું ખરેખર અશુભ થતુંજ નથી, છતાં પરિણામની સમજણ વિનાનાહક દુઃખી થનાર માટે શો ઉપાય ?

અનેક સ્થળના સમજી બુકસેલરો તો આ યોજનાને અત્યંત હિતાવહ સમજી તેમાં બનતી મદદ આપતાજ આવ્યા છે; પરંતુ જેઓ અવળી સમજણમાં હોય તેઓ ઉપલા ખુલાસાથી શાંત થઈ, આશા છે કે આ સસ્તું વાંચન ફેલાવવાના કાર્યમાં પોતાનો અગત્યનો હિસ્સો અને ઉત્સાહ બહોળા પ્રમાણમાં આપશેજ.

જે વ્યાપારીઓ ભાષાંતર કરામણી કે લખામણી બદલ વિદ્વાનોને થોડા પૈસાથી પટાવી લઈ પછી ફાવે તેટલી કિંમત લોકો પાસેથી લઈને પૈસાના બળે વિદ્વાનોની ખરી મહેનતનો લાભ પોતે મેળવી જતા હોય, અથવા જેઓ નિર્ધન વિદ્વાનો ઉત્તમ લેખોને પોતાના નામે પ્રસિદ્ધ કરી પોતાને વિદ્વાનમાં ખપાવવાની ટેવમાં ટેવાયલા હશે તેમને તો આવી યોજનાઓ વિષે જેવી અકારી લાગે એ તેમની ‘ વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરનું તરલાણું ભરો ’ એવી સ્વાર્થ દ્રષ્ટિને લીધે સંભવિતજ છે; પરંતુ આવાઓનાં બળતાં હૃદયોમાંથી નીકળતા કુશબ્દો-રૂપી કાળાધુમાડાના ગોટાઓ પોતાની જાતપર ન સહન કરવા પડે તેને

ખાતરજ અજ્ઞાન અને દુર્દશાવશ લાખો કરોડો મનુષ્ય બંધુઓના હિતની યોજના પડતી મૂકવામાં આવે એ વાત હાલ તુરત તો સંભવિત નથી. ખરી વાત છે કે ખુલાસાઓ કરવા કરતાં કુવચનો સહન કર્યાં કરી કાર્યમાંજ જોડાઈ રહેવાની આ લખનારની પ્રકૃતિને લીધે જેમના હિત માટે આ પ્રયાસ છે તે જનસમાજમાંના પણ કેટલાક બંધુઓ 'ન ઉત્તર આપે તે ગુન્હેગાર હોય છે' એવી માન્યતાને આધીન થઈને એ સહનતાને લીધે આ લખનારને માટે ઉત્તરતા વિચારો બાંધવા તરફ દળતા હશે; પરંતુ તેમનું સમાધાન કરવા માટે—તેમનીજ સેવા કરવા આડે—હાલ તુરત તો સમય નથી એટલે લાચાર.

નામદાર સરકારને વિનંતિ,

નામદાર સરકાર તરફથી પ્રજા કેળવણીના અનેક પ્રકારો માટે ખર્ચ કરાતું રહે છે. તેવી રીતે આવાં જ્ઞાનવર્ધક કાર્યો ખાતે પણ થોડા ખર્ચ અને સહાયતા થવી જોઈએ. અનેક સ્કૂલો તથા લાઇબ્રેરીઓ ખાતે આવું ઉપયોગી અને સસ્તી કિંમતે મળી શકતું વાંચન દાખલ કરવું જોઈએ.

શ્રીમંતોની સહાયતાની જરૂર.

ઉદાર શ્રીમંતવર્ગ તેમજ જેઓ આવાં શુભ કાર્યોની આવશ્યકતા અને તેમાં સહાય કરવાની ફરજ સમજતા હોય એવા સન્નજનોએ આ કાર્યમાં વાર્ષિક થોડા રૂપિયાની વંદુ ઉદારતા દર્શાવીને આ અંથમાળાના સહાયકવર્ગના ગ્રાહક થવું જોઈએ; કારણ કે આ અંથમાળાને લગતી વ્યવસ્થા સંબંધી તેમજ પુસ્તકોની તૈયારી સંબંધી ખર્ચનો મુખ્ય આધાર સહાયકવર્ગની ઘટતી સંખ્યા નીકળીઆવવા ઉપરજ રહેલો છે.

અનેક ઉદાર શ્રીમંતો તરફથી ગરીબ મનુષ્યોનાં સ્થૂલ શરીરોની રક્ષા અર્થે પોતાના ખર્ચે સદાવ્રતો, ધર્મશાળાઓ, દવાખાનાં, સેનીટેરીયમો, પરબો, સસ્તા ભાડાની ચાલીઓ વગેરે અનેક પ્રકારની મુગમતાઓ

કરી આપવામાં આવી છે, અને હજી પણ થતી રહેશેજ, તથા દેશકાળ અને પાત્રના વિચારપૂર્વક થાય 'તો તે તે જરૂરતું' પણ છેજ; પરંતુ ખાસ ભાર દઇને અત્રે એજ કહેવાતું છે કે, જે સૂક્ષ્મ શરીરની દુર્દશા પ્રથમ થવાને લીધેજ સ્થૂલ શરીરની દુર્દશા થાય છે, તે દુર્દશાના ખરા અને મૂળ કારણરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરમાંથી અજ્ઞાનતા અને અવગુણો દૂર કરવા માટે શું તેથી પણ વધારે પ્રયાસ અને ઉદારતા વાપરવાની જરૂર નથી ?

દાઝવાથી ચામડીપર ઉઠેલા ફફેલાની પીડાથી ગાંડાતૂર બનેલા એક માણસનાં લુગડાંની સંભાળ લેવાની જરૂર હોય તેના કરતાં તેના શરીરની ખરદાસ્ત લેવાની જરૂર શું આછી છે ? સ્થૂલ શરીર-તો અંદરના ખરે-ખરા સૂક્ષ્મ શરીરનું એક કપડુંજ માત્ર છે, માટે, ખરી ખરદાસ્ત અને સુધારણા તો અજ્ઞાન અને અવગુણરૂપી અગ્નિથી પીડાતા એ આંતરિક સૂક્ષ્મ શરીરનીજ લેવાની હોય છે. ઉત્તમ વાંચન અને ઉપદેશ એ બીજું કંઈજ નહિ પણ એ સૂક્ષ્મ શરીરની ખરામાં ખરી અને ઉંચામાં ઉંચી દવા છે. તેમાં પણ ઉપદેશ તો અમુક સમયે અમુક મનુષ્ય પાસેથી અને કેટલીક વખત બહુ મોઢો બદલો આપીને લેવાનો હોય છે, જ્યારે તેવાજ અને તેથી પણ શ્રેષ્ઠ મહાન્ પુરૂષો અને અવતારી પુરૂષોના ઉપદેશો વાંચનદ્વારા થોડા ખર્ચમાં, થોડા સમયમાં અને જ્યારે પણ ઇચ્છા પ્રકટે ત્યારે પુસ્તકોના વાંચનથી સાંભળી શકાય છે. માટે ઉદાર પુરૂષોએ અન્ન, વસ્ત્ર, રહેઠાણ, દવા ઇત્યાદિ પૂરાં પાડવામાંજ ફરજ પૂરી થતી માનવાને બદલે વિવિધ જ્ઞાનના પ્રચાર તરફ પણ પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ અને તેવા હેતુથી કાર્ય કરનાર આ ખાતાને દરેક પ્રકારની બનતી મદદ આપવી જોઈએ.

લાઘવેરીઓને સૂચના.

ગુજરાત, કચ્છ, તથા કાઠીઆવાડમાં સંકડો લાઘવેરીઓ છે. તેઓ-

એ પણ આ ખાતા તરફથી નીકળતી અંથમાળાઓ અને માસિકો તથા પુસ્તકોનો અવશ્ય સંગ્રહ કરવો ઘટે છે. દરેક લાયબ્રેરીના માનવંત વ્યવસ્થાપકો જે તેવી ગોઠવણ કરશે તો થોડાજ વખતમાં ખીલુ અંથમાળાઓ તેમજ માસિકોની યોજનાઓ અમલમાં લાવી શકાશે.

જનસમાજને ખાસ લાભમણુ.

જે વર્ગનો આ યોજનામાં બહોળો લાભ સમાયેલો છે તે જનસમાજને વિનંતી કે, તેઓ જેમ ગમે તેમ કરીને શરીર નિર્વાહ માટે અત્ર વસ્ત્રની સગવડ મેળવે છે તેવીજ રીતે તે અન્ન વસ્ત્રમાં થોડી થોડી કરકસર કરીને પણ ઉત્તમ વાંચનનો તેઓએ લાભ મેળવવો જોઈએ. ઉત્તમ વાંચનના વિદ્વાનોએ જાતિ અનુભવપૂર્વક વર્ણવેલા અનેક લાભો અત્ર ટાંકી શકાય; પણ વિસ્તાર ભયથી તેમ અન્યું નથી. ટુંકમાં કહેવાનું એજ કે હાલના દરેક આગળ પડતા દેશના લોકોની જે જે ખાખતમાં સારી સ્થિતિ જણાતી હોય તે સર્વનું મૂળ ઉત્તમ વાંચનજ છે. માટે અન્ન વસ્ત્ર વડે કરવાની શરીરની રક્ષા કરતાં પણ શુભવાંચન ઇન્દ્રિય મળતા જ્ઞાનથી મનની રક્ષા કરી સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એ વધારે અગત્યનું સમજવાનું છે. માટે દરેક મનુષ્યે પછી તે ધણોજ ગરીબ હોય તોપણ ઉત્તમ વાંચનનો શોખ વધારવો જોઈએ અને અને તેમણે ઉત્તમ પુસ્તકો આવાં સસ્તાં મેળવવાની ઉમદા તક ગુમાવવી જોઈએ નહિ.

ઉત્તમ વાંચનના મહાન લાભોનો થોડો ધણો અંશ આ લખનારે અનુભવેલો હોવાથીજ તેવા વાંચનનો ફેલાવો કરવાનો રસ્તો પાડવા માટે આ ખાતાની સ્થાપના થયેલી છે, અને તેથીજ ગરીબ લોકો ખર્ચી શકે એવી સસ્તી કિંમતે તેવું વાંચન પૂરું પાડવા ખાતે આ મહેનત ઉઠાવવામાં આવેલી છે. ઉત્તમ પુસ્તકોએ લાંબા વખત સુધી ઉપયોગમાં આવનારી ધરમાંની સર્વથી અમૂલ્ય ચીજ છે. સોના રૂપાનાં ધરેણું કરતાં પણ તેના

લાભો ધણા વધારે છે. વળી આ અંથમાળા મારફતે જે પુસ્તકો નીકળે છે તે ધરકો પૂરતાંજ કહાડી શકવાને લીધે બીજાં પુસ્તકોની પેઠે તે જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી શકવાં મુશ્કેલ છે, માટે દરેક સમજી મનુષ્યે હરેક પ્રકારે આ અંથમાળાના ગ્રાહક થવું ઉચિત છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ અન્ય માનવબંધુઓનું હિત હૈયે ધરી આ અંથમાળાને લગતાં હેંડખીલો મંગાવતા રહી તેના ફેલાવાદ્વારા પોતાના જોળખીતાઓને આ બાબતની માહિતી તથા લલામણુ આપી તેઓ ગ્રાહક થઈ તેના લાભ લે તેમ પણ કરવું જોઈએ. તેમ કરવું એ આ જનસેવાના કાર્યમાં અગત્યની સહાય આપવા બરાબર છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ દેશની, ધર્મની, સમાજની, પોતાની અને પોતાના વંશ વારસાના પરમહિતની એક મહાન ઇમારતનો પાયો નાખવામાં અગત્યની મદદ આપવા બરાબર પણ તે હોવાથી દરેક સમજી મનુષ્યની પવિત્ર ફરજ પડે છે. આશા છે કે દરેક નહાના મોટા ગામના સમજી સજ્જનો, માસ્તર સાહેબો, વૈદ્યરાજ, વ્યાપારીઓ, સાધુપુરુષો, ઉપદેશકો, વર્તમાનપત્રો તેમજ માસિકપત્રોના અધિપતિઓ તથા ધર્મગુરુઓ ઇત્યાદિ સર્વ કોઈ આ પવિત્ર ફરજ બજાવશે.

કાર્ય શરૂ કરવા અગાઉ સહાય માગવી તેના કરતાં શરૂ કર્યા પછી માગવી એ વધુ યોગ્ય ગણાય છે. અને તેથી કાંઈ પણ મદદ માટે અગાઉથી જોડવણુ કે પ્રયત્ન કર્યા વિનાજ આ અંથમાળાની શરૂઆત કરવામાં આવી છે; તો આશા છે કે સર્વ વર્ગ તરફથી ઇચ્છવામાં આવેલી ઉપર મુજબની સહાયતા મળતી રહેશે.

જનસમાજના સદ્દારબંધને યોગે જો એવી સહાયતા નીકળી આવશે તો સંપૂર્ણ આશા છે કે આ અંથમાળાના પાયાપર આવી બીજી અનેક અંથમાળાઓ, માસિક અને વિનામૂલ્યે વર્તમાનપત્ર કહાડવાની યોજનાઓપી મહાન ઇમારત હરકોઈ પ્રકારે સ્હેલાઈથી અને સત્વર ઉભી થઈ જશે.

ઉપરથી ભવ્ય ઇમારતના પરિણામો અને તેની પૂઠે ઉભેલી આ સસ્તા વાંચન વિનાની ખીજી પણુ વિવિધ પ્રકારની જનસેવાને લગતી યોજનાઓ અને તેનાં પરિણામો માટે અત્ર કાંઈ પણુ લખવું ઠીક ન ધારતાં આટલેથીજ અટકવામાં આવે છે.

છેવટે વિદ્વાન તેમજ અનુભવી જનોને આ લેખમાં જણાવેલી યોજનાઓ તેમજ વિચારો વિષે પોતાના અભિપ્રાય સાથે યોગ્ય સૂચનાઓ લખી જણાવવા વિનંતિ કરી સર્વેશ્વર પાસે સર્વતું શુભ યાચી તેની પ્રેરણાથી પ્રેરાયકી વૃત્તિ તેનામાં વિરમવા ઇચ્છે છે. ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ .

મુખર્ધ—સંવત ૧૯૬૭ કાર્તિક.

ભિક્ષુ—અખંડાનંદ.

‘ઝાનરરી સેક્રેટરી’ સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક મિત્રમંડળ.

આર્યધર્મનીતિ.

પ્રથમોઽધ્યાયઃ ।

સાધારણનીતિ.

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥ १ ॥

ધર્મ એજ એક મનુષ્યનો એવો બન્ધુ છે કે જે મૃત્યુ થયા પછી પણ મનુષ્યનો સાથી થાય છે. બીજા સ્ત્રી પુત્રાદિ સર્વ તો શરીરની સાથેજ નાશ પામે છે. ૧.

नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः ।

न पुत्रदारा न ज्ञાતિર્ધર્મસ્તિષ્ઠતિ કેવલઃ ॥ ૨ ॥

પરલોકમાં પિતા, માતા, પુત્ર, સ્ત્રી, કે જ્ઞાતિ એ કોઈ સહાય થતાં નથી; કેવળ ધર્મજ સહાય રહે છે. ૨.

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ ૩ ॥

જીવ એકલોજ જન્મે છે, એકલોજ મરણ પામે છે, અને એકલોજ પોતાનાં સારાં માઠાં કર્મોનું ફળ ભોગવે છે. ૩.

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥ ૪ ॥

એટલા માટે પોતાને સહાય થવા સાફ ધીમે ધીમે ધર્મનો નિત્ય સંચય કરવો. તરી ન શકાય એવા દુર્ગતિ આદિ અંધ-કારને ધર્મની સહાયતા વડે તરી જવાય છે. ૪.

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।

एकाकी चिन्तयानो हि परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ ૫ ॥

નિર્જન પ્રદેશમાં એકલા રહીને સર્વદા આત્મહિતનું ચિંતન કરવું; કારણ કે એકાન્તમાં ચિંતન કરતાં કરતાં મનુષ્ય પરમ કલ્યાણને પામે છે. ૫.

स्रवन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्त्यानां तथा राज्यहनी पुनः ॥ ૬ ॥

નદીના પ્રવાહોમાં વહી જતું પાણી જેમ ફરીને પાછું આવતું નથી તેમ રાત્રિ અને દિવસની સાથે વહી જતું મનુષ્યોનું આયુષ્ય પાછું આવતું નથી. ૬.

યથા હિ પથિકઃ કશ્ચિચ્છાયમાશ્રિત્ય તિષ્ઠતિ ।

વિશ્રમ્ય ચ પુનર્ગચ્છેત્તદ્વદ્ભૂતસમાગમઃ ॥ ૭ ॥

જેમ કેઈ પ્રવાસી વૃક્ષની છાયા નીચે બેસી વિસામો લઈને પાછો ચાલવા માંડે છે તેવોજ આ સંસારમાં પ્રાણીઓનો સમાગમ છે. ૭.

અનિત્યં યૌવનં રૂપં જીવિતં દ્રવ્યસંચયઃ ।

એશ્વર્યં પ્રિયસંભાષો મુહ્યેત્તત્ર ન પંડિતઃ ॥ ૮ ॥

યુવાવસ્થા, રૂપ, જીવન, દ્રવ્યનો સંગ્રહ, એશ્વર્ય અને પ્રિય ભાષણ એ બધું નાશવંત છે; માટે જ્ઞાનવાને તેમાં મોહિત થવું નહિ. ૮.

ન ધર્મોઽસ્તીતિ મન્વાનાઃ શુચીનવહસંતિ ચે ।

અશ્રદ્ધધાના ધર્મસ્ય તે નશ્યન્તિ ન સંશયઃ ॥ ૯ ॥

ધર્મ નથી એવું માનનારાઓ તથા જેઓ પવિત્ર પુરૂષોને હુસે છે અને ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા કરે છે તેઓ વિનાશ પામે છે, એમાં સંશય નથી. ૯.

યે તુ ધર્માનસૂયન્તે બુદ્ધિમોહાન્વિતા નરાઃ ।

અપથા ગચ્છતાં તેષામનુયાતાપિ પીડયતે ॥ ૧૦ ॥

જે મૂઢ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો ધર્મ ઉપર ઈર્ષ્યા કરે છે તેઓ જોટે માર્ગે જાય છે, અને તેમને અનુસરનારાઓ પણ પીડા પામે છે. ૧૦.

ધર્મે યો વાચતે ધર્મો ન સ ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

અવિરોધાત્તુ યો ધર્મઃ સ ધર્મઃ સત્યવિક્રમઃ ॥ ૧૧ ॥

જે ધર્મ બીજા ધર્મનો આધ કરે છે તે ધર્મ નથી, પણ અધર્મ છે. જે ધર્મ બીજાનો વિરોધી નથી તેજ સત્ય અને પ્રભાવશાળી ધર્મ છે. ૧૧.

સત્યે કૃત્વા પ્રતિષ્ઠાન્તુ પ્રવર્તન્તે પ્રવૃત્તયઃ ।

સત્યમેવ ગરીયસ્તુ શિષ્ટાચારાનિષેવિતમ્ ॥ ૧૨ ॥

સત્યમાં પ્રતિષ્ઠિત થવાથીજ આ જગતના સર્વ વ્યવહારો ચાલે છે. વળી સત્ય જો શિષ્ટાચાર સહિત હોય તો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૨.

સત્યં બ્રહ્મ તપઃ સત્યં સત્યં નિમૃજતે પ્રજાઃ ।

સત્યેન ધાર્યતે લોકઃ સ્વર્ગં સત્યેન ગચ્છતિ ॥ ૧૩ ॥

સત્ય છે એ બ્રહ્મરૂપ છે, તપ એ સત્યરૂપ છે, સત્યજ પ્રભાને ઉત્પન્ન કરે છે, સત્ય વડેજ જગત ટકી રહે છે, અને સત્ય વડેજ મનુષ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે. ૧૩.

અનૃતં તમસો રૂપં તમસા નીયતે હ્યધઃ ॥

તમોઽગ્રસ્તા ન પશ્યન્તિ પ્રકાશં તમસાવૃતાઃ ॥ ૧૪ ॥

અસત્ય એ અજ્ઞાન રૂપ છે. અજ્ઞાનને લીધે મનુષ્ય હલકી ગતિને પામે છે. અજ્ઞાનમાં ડૂબેલા અને અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલા મનુષ્યો જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશને જોઈ શકતા નથી. ૧૪.

સ્વર્ગઃ પ્રકાશ ઇત્યાહુર્નરકં તમ એવ ચ ।

સત્યાનૃતં તદુભયં પ્રાપ્યતે જગતીચરૈઃ ॥ ૧૫ ॥

જ્ઞાન એજ સ્વર્ગ છે, અને અજ્ઞાન એજ નર્ક કહેવાય છે. અનુષ્ઠાને શુભ અને અશુભ બન્ને પોતાનાં કર્મોને અનુસરીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૫.

તત્રાપ્યેવંવિધા લોકે વૃત્તિઃ સત્યાનૃતે ભવેત્ ।

ધર્માધર્મૌ પ્રકાશશ્ચ તમો દુઃખં સુખં તથા ॥ ૧૬ ॥

તત્ર યત્ સત્યં સ ધર્મો યો ધર્મઃ સ પ્રકાશો

યઃ પ્રકાશસ્તત્ સુખમિતિ ।

તત્ર યદનૃતં સોઽધર્મો યોઽધર્મસ્તત્તમો યત્તમસ્તદુઃખમિતિ ॥ ૧૭ ॥

તેમાં પણ સત્ય તથા અસત્ય, ધર્મ તથા અધર્મ, પ્રકાશ જ્ઞાન તથા અજ્ઞાન, સુખ તથા દુઃખ એ પ્રકારની જે વૃત્તિઓ લોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં જે સત્ય છે તેજ ધર્મ છે, જે ધર્મ છે તે જ પ્રકાશ છે, જે પ્રકાશ છે તેજ સુખ છે, જે અસત્ય છે તેજ અધર્મ છે, જે અધર્મ છે તેજ અજ્ઞાન છે, અને જે અજ્ઞાન છે તેજ દુઃખ છે. ૧૬-૧૭.

સ્પષ્ટમપ્યસમર્થો હિ જ્વલન્તમિવ પાવકમ્ ।

અધર્મઃ સન્તતો ધર્મ કાલેન પરિરક્ષિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

બળતા અગ્નિની પેઠે પ્રકાશવાળો ધર્મ જો લાંબા કાળ સુધી રક્ષણ કરાયેલો હોય તો તેને વિસ્તાર પામેલો અધર્મ સ્પર્શ કરવાને પણ સમર્થ થતો નથી. ૧૮.

૧૫ શાન્તિ. ૧૯૦-૬૯૭૦. ૧૬-૧૭ શાન્તિ. ૧૯૦-૬૯૭૧-૭૨-

૧૮ અનુશાસન. ૭૬૪- ૭૬૧૮.

કાર્ય્યવેતૌ હિ ધર્મેણ ધર્મો હિ વિજયાવહઃ ।

ત્રયાણામપિ લોકાનામાલોકઃ કારણં ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ કામ પણ ધર્મવડેજ કરવા જોઈએ. ધર્મજ વિજય આપનારો છે. ત્રણે લોકમાં ધર્મજ કારણ છે. ૧૯

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ દ્વયં દેહે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

મૃત્યુમાપદ્યતે મોહાત્ સત્યેનાપદ્યતેઽમૃતમ્ ॥ ૨૦ ॥

મૃત્યુ તથા અમરપણું એ બેઉ આ દેહમાં રહેલાં છે. મોહથી મરુપ્ય મૃત્યુને પામે છે, અને સત્યવડે અમરપણુને પામે છે. ૨૦.

રાહુગ્રસ્તસ્યસોમસ્ય યથા જ્યોત્સ્ના ન ભાસતે ।

તથા તમોઽભિભૂતાનાં ભૂતાનાં નશ્યતે સુખમ્ ॥ ૨૧ ॥

રાહુવડે પકડાયેલો હોવાથી ચંદ્રનો પ્રકાશ જેમ જણાતો નથી તે પ્રમાણે અજ્ઞાનને આધીન થયેલા પ્રાણીઓનું સુખ નાશ પામે છે. ૨૧.

एक एव चरेद्धर्मं नास्ति धर्मे सहायता ।

केवलं विधिमासाद्य सहायः किं करिष्यति ॥ २२ ॥

ધર્મની આબતમાં બીજાની સહાયતાપર ન રહેતાં પોતે એકલાએજ ધર્મનું આચરણ કરવું. વિધિ એજ જેનો આશ્રય હોય ત્યાં સહાય શું કામની ! ૨૨.

નાસ્તિ સત્યસમો ધર્મો ન સત્યાદ્વિદ્યતે પરમ્ ।

નહિ તીવ્રતરં કિંચિદનૃતાદિહ વિદ્યતે ॥ ૨૩ ॥

સત્યના સમાન ખીજો ધર્મ નથી, અને સત્યથી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ ખીજી કોઈ નથી. આ લોકમાં અસત્યથી વધારે તીવ્ર ખીજું કાંઈ નથી. ૨૩.

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયાનિગ્રહઃ ।

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ૨૪ ॥

ધીરજ, ક્ષમા, દમ, ચોરી ન કરવી, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, બુદ્ધિ, વિદ્યા, સત્ય અને અક્રોધપણું આ દશ ધર્મનાં લક્ષણ છે. ૨૪.

આર્જવં ધર્મમિત્યાહુરધર્મો જિહ્વામુચ્યતે ।

આર્જવેનેહ સંયુક્તો નરો ધર્મેણ યુજ્યતે ॥ ૨૫ ॥

સરલતા એજ ધર્મ કહેવાય છે, અને કપટ એ અધર્મ કહેવાય છે. સરલતા રાખનારો મનુષ્યજ ધર્મમાં જોડાય છે. ૨૫.

ન ધર્મકાલઃપુરુષસ્ય નિશ્ચિતો ન ચાપિ મૃત્યુઃપુરુષં પ્રતીક્ષતે ।

સદા હિ ધર્મસ્ય ક્રિયૈવ શોભના

યદા નરો મૃત્યુમુખેઽભિવર્તતે ॥ ૨૬ ॥

મનુષ્યે ક્યારે ધર્મ પાલન કરવું તે સમય નક્કી કરલો નથી, કેમકે મૃત્યુ કાંઈ માણસની વાટ જોતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય મૃત્યુના મુખમાંજ રહે છે ત્યારે તો ધર્મનું આચરણ સર્વ કાળ કરવું એજ શોભા આપનારું છે. ૨૬.

અર્થૈવ કુરુ યચ્છ્રેયો મા ત્વાં કાલોઽત્યગાદયમ્ ।

અકૃતેષ્વેવ કાર્યેષુ મૃત્યુર્વે સંપ્રકર્ષતિ ॥ ૨૭ ॥

જે કાર્ય કલ્યાણકારી હોય તે આજેજ શરૂ કરો. સમયની વાટ ભેજો નહિ; કેમકે ધારેલું કાર્ય થઈ રહ્યું ન હોય એટલામાંજ મનુષ્યનું મૃત્યુ આવે છે. ૨૭.

યસ્તુ નિત્યં કૃતમતિધર્મમેવાભિપદ્યતે ।

અશંકમાનઃ કલ્યાણિ સોઽમૃત્ત્રાનન્ત્યમશ્નુતે ॥ ૨૮ ॥

જે સારી મતિવાળો મનુષ્ય સંદેહ રહિત થઈને નિરંતર ધર્મનું સેવન કરે છે તે પરલોકમાં પારવિનાનું સુખ ભોગવે છે. ૨૮.

પાપં કુર્વન્ પાપકીર્તિઃ પાપમેવાશ્નુતે ફલમ્ ।

પુણ્યં કુર્વન્ પુણ્યકીર્તિઃ પુણ્યમત્યન્તમશ્નુતે ॥ ૨૯ ॥

અપદ્ધીર્તિને ધારણ કરનારો માણસ પાપ કરીને પાપરૂપ ફળને ભોગવે છે, અને પવિત્ર દીર્તિને ધારણ કરનારો માણસ પુણ્ય કરીને પારવિનાના પુણ્યરૂપ ફળને ભોગવે છે. ૨૯.

તસ્માત્પાપં ન કુર્વીત પુરુષઃ શંસિતવ્રતઃ ।

પાપં પ્રજ્ઞાં નાશયતિ ક્રિયમાણં પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૦ ॥

એટલા માટે મનુષ્યે શુભ આચારવાળા થવું અને પાપ કરવું નહિ. કારણ કે વારંવાર પાપ કરવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. ૩૦.

૨૭. શાન્તિ. ૧૭૫-૧૫૩૬. ૨૮. વન. ૩૧-૧૯. ૩૯. ઉદ્યાગ. ૨૪-૧૨૪૧. ૩૦. ઉદ્યાગ. ૩૪-૧૨૪૨.

પાપમાख्याતિ વૈ નિત્યં હૃદયં પાપકર્મિણઃ ।

જ્ઞાનપૂર્વે વિનશ્યંતિ ગૂહમાના મહાજને ॥ ૩૧ ॥

પાપ કરનારાઓનું હૃદયજ હમેશાં પાપ કર્મને પ્રસિદ્ધ કરે છે, અને જાણી જોઈને મહાપુરૂષો આગળ પાપને છુપાવવા છતાં પણ તેઓ નાશ પામે છે. ૩૧.

મન્યર્તે પાપકં કૃત્વા ન કશ્ચિદ્વેત્તિ મામિતિ ।

વિદન્તિ ચૈનં દેવાશ્ચ યશ્ચેવાન્તરપૂરુષઃ ॥ ૩૨ ॥

પાપી મનુષ્યો પાપ કરીને મનથી એમ સમજે છે કે તે વાત કોઈ જાણતું નથી, પરંતુ દેવતાઓ તે જાણે છે, તેમજ અંતરમાં રહેલો પુરૂષ-પરમેશ્વર પણ તે જાણે છે. ૩૨.

एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कल्याण मन्यसे ।

નિત્યં સ્થિતસ્તે હૃદયેષ પુણ્યપાપેક્ષિતા મુનિઃ ॥ ૩૩ ॥

હે ભદ્ર ! હું એકલો છું એમ તું મનમાં સમજે છે, પણ સમજીશ ના, કારણ કે પુણ્ય અને પાપને જોનારો પુરૂષ તારા હૃદયમાં સર્વદા વસે છે. ૩૩.

त्रिभिर्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।

અત્યુત્કટૈઃ પાપપુણ્યૈરિહૈવ ફલમશ્રુતે ॥ ૩૪ ॥

ઘણુંજ ઉત્કટ પાપ તથા પુણ્ય, આ લોકમાં ત્રણ દિવસમાં, ત્રણ પક્ષમાં, ત્રણ માસમાં અથવા ત્રણ વર્ષમાં ફળ લોગ આપે છે. ૩૪.

પુત્રેષુ વા નપ્તૃષુ વા ન ચેદાત્મનિ પश्यति ।

फलत्येव ध्रुवं पापं गुरुमुक्तमिवोदरे ॥ ૩૫ ॥

ઉદરમાં ભારે લોજન પડવાથી જેમ તેનું વ્યાધિરૂપ ફળ લોગવવુંજ પડે છે, તે પ્રમાણે પાપ કર્મનું ફળ કદાચ આપણે ન જોયું તો તે પુત્રને અથવા પૌત્રને પણ લોગવવુંજ પડે છે. ૩૫

धर्मादपेतयत् कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।

न तत् सेवेत मेधावी न तद्धितमिहोच्यते ॥ ૩૬ ॥

ધર્મથી રહિત કાર્ય કરવાથી કદાચ પુષ્કળ ધનનો લાભ થતો હોય તો પણ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે તે કરવું નહિ; કારણ કે તે હિતકારી કહેવાતું નથી. ૩૬.

सर्वमावृत्य कर्तव्यं तद्धर्ममनुवर्तता ।

આપત્સુ યો ધારયતિ ધર્મં ધર્મવિદુત્તમઃ ॥ ૩૭ ॥

સર્વ કાર્ય તજીને ધર્મચરણ કરવું. આપતકાળમાં પણ જે ધર્મને વળગી રહે છે તેજ ધર્મ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે. ૩૭.

दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयान्नयम् ।

मृतेर्मृतिं च संयान्ति दरिद्राः पापकारिणः ॥ ૩૮ ॥

પાપાચારી દરિદ્ર લોકો દુર્ભિક્ષથી (દુકાળથી) દુર્ભિક્ષ, કલેશથી કલેશ, ભયથી ભય અને મૃત્યુથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૮.

उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात्सुखम् ।

श्रद्धधानाश्च दान्ताश्च धनाढ्या शुभकारिणाः ॥ ૩૯ ॥

શ્રદ્ધાળુ, જિતેન્દ્રિય, ધનવાન અને શુભકર્મ કરનારાઓ ઉત્સવથી ઉત્સવમાં, સ્વર્ગથી સ્વર્ગમાં અને સુખથી સુખમાં જાય છે. ૩૯.

एक एव चरेद्धर्मं न धर्मध्वजिको भवेत् ।

धर्मवाणिज्यका ह्येते ये धर्ममुपभુંजते ॥ ૪૦ ॥

એકલાએજ ધર્માચરણ કરવું, પણ ધર્મની દ્વંજવાળા એટલે ધર્મનો દેખાવ રાખવાવાળા દંભી થવું નહિ. જેઓ કીર્તિ ઇત્યાદિ ફળ ભોગવવા માટે ધર્માચરણ કરે છે તેઓ તે ધર્મનાજ વ્યાપારી છે. ૪૦.

धर्मवाणिज्यको हीनो जघन्यो धर्मवादिनाम् ।

न धर्मफलमाप्नोति यो धर्मं दोग्धुमिच्छति ॥ ૪૧ ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો વ્યાપાર કરીને તે વડે ફળ મેળવવાને ઇચ્છે છે તે ધર્મવાદીઓમાં હીન તથા અધમ છે. તેને ધર્મનું ફળ મળતું નથી. ૪૧.

कामक्रोधो वशं कृत्वा दंभं लोभमनार्जवम् ।

धर्म इत्येव सन्तुष्टास्ते शिष्टाः शिष्टसंमताः ॥ ૪૨ ॥

કામ, ક્રોધ, દંભ, લોભ તથા કપટને વશ કરવા એજ ધર્મ, એ પ્રમાણે જાણીને જેઓ સંતોષી રહે છે તેઓનેજ ઉત્તમ લોકોએ ઉત્તમ માનેલા છે. ૪૨.

મુમહાન્ત્યપિ શાસ્ત્રાણિ થારયન્તો વહુશ્રુતાઃ ।

છેત્તારઃ સંશયનાં ચ ક્લિપ્યન્તે લોભમોહિતાઃ ॥ ૪૩ ॥

પડિતો મોહાટાં શાસ્ત્રાને જાણીને, સાંભળીને તથા જીજ્ઞાસાંશયોને છેદવામાં કુશળ થઈને પણ લોભમાં પડવાને લીધે કલેશ પામે છે. ૪૩.

લોભાત્ ક્રોધઃ પ્રભવતિ લોભાત્ કામઃ પ્રજાયતે ।

લોભાન્મોહશ્ચ નાશશ્ચ લોભઃ પાપસ્ય કારણમ્ ॥ ૪૪ ॥

લોભથી ક્રોધ થાય છે, લોભથી કામ જન્મે છે, લોભથી મોહ તથા વિનાશ થાય છે, અને લોભ પાપનું કારણ છે. ૪૪.

લોભેન બુદ્ધિશ્ચલતિ લોભો જનયતે તૃષ્ણામ્ ।

તૃષ્ણાત્તો દુઃખમાપ્નોતિ પરત્રેહ ચ માનવઃ ॥ ૪૫ ॥

લોભથી બુદ્ધિ ચલિત થાય છે, લોભથી તૃષ્ણા જન્મે છે, અને તૃષ્ણાથી પીડાયેલો મનુષ્ય આ લોકમાં તથા પરલોકમાં દુઃખ પામે છે. ૪૫.

મત્તઃ પ્રમત્તશ્ચોન્મત્તો ભ્રાન્તઃ ક્રુદ્ધો વુમુક્ષિતઃ ।

લુબ્ધો भीरुस्त्વरायુક્ત કામુકશ્ચ ન ધર્મવિત્ ॥ ૪૬ ॥

મદિરા વગેરેથી મત્ત થયેલો, અસાવધ, ગાંડો, ભ્રાંતિવાળો ક્રોધી, ભૂખ્યો, લોભી, ખડીકણ, ગભરાયેલો તથા કામાતુર પુરૂષ ધર્મને જાણી શકતો નથી. ૪૬.

૪૩ હિત ૬૬. ૪૪ હિત. ૬૭. ૪૫ હિત. ૬૮. ૪૬ હિત. ૬૪૮

વિપત્તિષ્વવ્યથો દક્ષો નિત્યમુત્થાનવાન્નરઃ ।

અપ્રમત્તો વિનીતાત્મા નિત્યં ભદ્રાણિ પશ્યતિ ॥ ૪૭ ॥

જે પુરૂષ વિપત્તિમાં પણ શાન્ત રહેનારો છે; વળી જે ચતુર, સદા ઉદ્યોગી, પ્રમાદ વગરનો તથા વિનયવાળો છે તે સર્વદા કલ્યાણનેજ પામે છે. ૪૭.

અનભ્યાહતચિત્તઃ સ્યાદનભ્યાહતવાગ્ભવેત્ ।

નિર્મુક્તઃ સર્વપાપેભ્યો નિરમિત્રસ્ય કિં ભયમ્ ॥ ૪૮ ॥

મનુષ્યે સરલ ચિત્તવાળા થવું, સરલ વાણીવાળા થવું અને સર્વ પાપકર્મોથી રહિત થવું. જેને શત્રુ નથી તેને ભય શું? ૪૮.

યત્કલ્યાણમભિધ્યાયેત્તત્રાત્માનં નિયોજયેત્ ।

ન પાપં પ્રતિ પાપઃ સ્યાત્સાધુરેવ સદા ભવેત્ ॥ ૪૯ ॥

જેમાં કલ્યાણ જણાય તેમાં ચિત્તને જોડવું. પાપી સાધુ પાપ ન કરવું અને સદા સાધુજ રહેવું. ૪૯.

અદ્રોહઃ સર્વભૂતેષુ કર્મણા મનસા ગિરા ।

અનુગ્રહશ્ચ દાનં ચ સતાં ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૫૦ ॥

સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે મન, વાણી તથા કર્મથી વૈર રહિત થવું, અને દયા તથા દાન પરાયણ થવું, એ સત્ પુરૂષોનો સનાતન ધર્મ છે. ૫૦.

સત્યં મૃદુ પ્રિયં વાક્યં ધીરો હિતકરં વદેત્ ।

આત્મોત્કર્ષં તથા નિંદાં પરેષાં પરિવર્જयेત્ ॥ ૫૧ ॥

ધીર યુક્ષે સત્ય, કોમળ તથા પ્રિય લાગે એવું વચન બોલવું
અને પોતાની મ્હોટાઈ તથા પારકી નિંદાનો પરિત્યાગ કરવો. ૫૧.

ન હીંદ્રશં સંવનનં ત્રિષુ લોકેષુ વિદ્યતે ।

દયા મૈત્રી ચ ભૂતેષુ દાનં ચ મધુરા ચ વાક્ ॥ ૫૨ ॥

ગ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા, મિત્રતા, દાન અને મધુરવાણી એ
આરના જેવું બીજું વશીકરણ ત્રણ લોકમાં નથી. ૫૨.

ન ચક્ષુષા ન મનસા ન વાચા દૂષયેદપિ ।

ન પ્રત્યક્ષં પરોક્ષં વા દૂષણં વ્યાહરેત્કચિત્ ॥ ૫૩ ॥

વાક્ય, મન અને નેત્રની ચેષ્ટાદ્વારા પણ રૂબરૂમાં અથવા
પાછળથી કોઈ મનુષ્યની નિંદા કરવી નહિ. ૫૩.

ન હિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ મૈત્રાયણગતશ્ચરેત્ ।

નેદં જીવિતમાસાદ્યં વૈરં કુર્વીત કેનચિત્ ॥ ૫૪ ॥

કોઈ ગ્રાણીની હિંસા ન કરતાં મિત્રતાથી વર્તવું. આ અસ્થર
જીવનને માટે કોઈની સાથે વૈર કરવું નહીં. ૫૪.

અતિવાદાંસ્તિતિક્ષેત ન વિમન્યેત કંચન ।

ઋન્યમાનઃ પ્રિયં કુર્યાદાક્રુષ્ટઃ કુશલં વદેત્ ॥ ૫૫ ॥

પારકાં દુર્વચન. સહન કરવાં, પણ કોઈનું અપમાન કરવું
નહિ. આપણાપર ક્રોધ કરે તેનું ભલું કરવું અને વૈરીનું પણ
રૂઠું બોલવું. ૫૫.

૫૧ મહાનિર્વાણુ. ૮-૬૨. ૫૨ આદિ. ૮૭-૧૨. ૫૩ શાન્તિ. ૨૭૮-
૬૯૭૦. ૫૪ શાન્તિ ૨૭૮-૬૯૭૧. ૫૫ શાન્તિ. ૨૭૮-૬૯૭૨.

અનાર્યવૃત્તમપ્રાજ્ઞમસૂયકમધાર્મિકમ્ ।

અનર્થાઃ ક્ષિપ્રમાયાન્તિ વાગ્દુષ્ટં ક્રોધનં તથા ॥ ૫૬ ॥

દુરાચારી, મૂર્ખ, ઇર્ષ્યા કરનારા, અધર્મી ખરાબ બોલનારા અને ક્રોધી મનુષ્યને જલદીથી અનર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૬.

નાક્રોશી સ્યાન્નાવમાની પરસ્ય મિત્રદ્રોહી નોત નીચોપસેવી ।

ન ચાભિમાની ન ચ હીનવત્તો રુક્ષાં વાચમુંષતીં વર્જયીત ॥ ૫૭ ॥

નિંદક ન થવું, બીજાનું અપમાન કરનારા ન થવું, તેમજ મિત્રદ્રોહી અને નીચ માણસોના સેવક ન થવું. અભિમાની અને દુરાચારી ન થવું. તોછડાં અને પીડાકારક વચ્ચેના બોલવાનું છોડી દેવું. ૫૭.

વૃત્તં યત્નેન સંરક્ષેદ્વિત્તમેતિ ચ યાતિ ચ ।

અક્ષીણો વિત્તતઃ ક્ષીણો વૃત્તતસ્તુ હતો હતઃ ॥ ૫૮ ॥

સદાચારનું યત્નપૂર્વક સંરક્ષણ કરવું. ધન તો જાય છે અને આવે છે માટે ધન ઓછું થવાથી મનુષ્યને ક્ષીણ થયેલો ન સમજવો, પરંતુ સદાચારથી ભ્રષ્ટ થયેલો મનુષ્યજ ખરેખર હુણાયેલો છે. ૫૮.

ત્રીણ્યેવ તુ સતામાહુઃ સન્તઃ પદમનુત્તમમ્ ।

ન ચૈવ દ્રુહ્યાદ્યાન્ન સત્યં ચૈવ સદા વદેત્ ॥ ૫૯ ॥

ત્રણ લક્ષણોને લીધેજ સત્યુદ્ધોની પદવી ઘણી ઉત્તમ

કહેલી છે. ૧ કોઈનો પણ દ્રોહ ન કરવો. ૨ દાન આપવું અને ૩ સદા સત્યજ્ઞ બોલવું. ૫૯.

सर्वत्र च दयावन्तः सन्तः करुणवेदिनः ।

गच्छन्त्यतीव सन्तुष्टा धर्म्यं पन्थानमुत्तमम् ॥ ૬૦ ॥

સર્વત્ર દયા રાખનાર તથા કંઠશ્યાવાળા અને સંતોષી સંત પુરૂષો અતિ ઉત્તમ ધર્મ માર્ગમાં વિચરે છે. ૬૦.

दान्तः शामपरः शाश्वत् परिक्षेशं न विंदति ।

न च तप्यति दान्तात्मा दृष्ट्वा परगतां श्रियम् ॥ ૬૧ ॥

નિરંતર મન તથા ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર પુરૂષને કલેશ થતો નથી. જેણે મન વશ કર્યું છે તેને પરાઈ લક્ષ્મી લેઈને બળાપો થતો નથી. ૬૧.

संविभक्ता च दाता च भोगवान् सुखवान्नरः ।

भवत्यर्हिसकश्चैवं परमारोग्यमश्नुते ॥ ૬૨ ॥

જે પુરૂષ સંવિભાગ કર્તા એટલે પોતાનું ધન, આવક તથા સમયનાં વિભાગો પાડીને તેનો અમુક અમુક બાબતોમાં સદ્-ઉપયોગ કરવો, એવા નિયમવાળો છે, તથા પરાઈ તેનું દાન કરનારો તેમજ જાતે ભોગવનારો છે, સુખીઓ છે તથા અહિંસક છે તે પરમ આરોગ્યને એટલે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મીક ઉત્તમ સ્થિતિને પામે છે. ૬૨.

માનં હિત્વા પ્રિયો ભૂયાત્ ક્રોધં હિત્વા ન શોચતિ ।

કામં હિત્વાર્થવાન્ ભૂયાત્ લોભં હિત્વા સુખી ભવેત્ ॥ ૬૩ ॥

અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી ભલું થાય છે. ક્રોધનો ત્યાગ કરવાથી શોક કરવો પડતો નથી, કામનો ત્યાગ કરવાથી ધનવાન થાય છે, અને લોભનો ત્યાગ કરવાથી સુખી થાય છે. ૬૩.

एको धर्मः परं श्रेयः क्षमैका शान्तिरुत्तमा ।

विद्यैका परमा तृप्तिरहिंसैका सुखावहा ॥ ૬૪ ॥

પરમ કલ્યાણને આપનાર માત્ર ધર્મજ છે. પરમ શાન્તિને આપનાર માત્ર ક્ષમાજ છે, પૂર્ણ તૃપ્તિને આપનાર માત્ર વિદ્યાજ છે, અને સુખને આપનાર માત્ર અહિંસાજ છે. ૬૪.

न सीदन्नापि धर्मेण मनोऽधर्मे निवेशयेत् ।

अधार्मिकाणां पापानामाशु पश्यन् विपर्ययम् ॥ ૬૫ ॥

ધર્મ માર્ગમાં રહેતાં પીડા થાય તોપણ અધર્મકર્તા પાપીઓને જલદી પ્રાપ્ત થતાં દુઃખો જોઈ મનને અધર્મમાં જોડવું નહિ. ૬૫.

अधर्मेणैधते तावत्ततो भद्राणि पश्यति ।

ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ ૬૬ ॥

પરદ્રોહાદિ અધર્મનાં કૃણ પ્રાપ્ત થતાં લગી પ્રથમ ધન વગેરેની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પછી નાના પ્રકારનાં સુખ જીવે છે, પછી શત્રુઓને જીતે છે, પરંતુ અંતે અધર્મના પરિપાક વડે સમૂળે નાશ થાય છે. ૬૬.

અધાર્મિકો નરો યો હિ યસ્ય ચાપ્યનૃતં ધનમ્ ।

હિંસારતથ્ચ યો નિત્યં નેહાસૌ સુખમેધતે ॥ ૬૭ ॥

જે મનુષ્ય અધર્મ કરનારો છે તથા જેની પાસેનું ધન અનર્થવડે મેળવાયલું છે તથા જે હિંસામાં પ્રીતિવાળો છે તેને આ લોકમાં સુખ મળતું નથી. ૬૭.

મૃપાવાદં પરિહરેત્ કુર્યાત્ પ્રિયમયાચિતઃ ।

ન ચ કામાન્ન સંરંભાન્ન દ્વેષાદ્ધર્મમુત્સજેત્ ॥ ૬૮ ॥

બુઢું બોલવાનું છોડી દેવું, વિના માગ્યેજ ખીજાનું લલુંકરવું અને કામ, ક્રોધ, દ્વેષને આધીન થઈ ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ. ૬૮

સત્યધર્માર્યવૃત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્સદા ।

શિષ્યાંશ્ચ શિષ્યધર્મેણ વાગ્વાહૃદરસંયતઃ ॥ ૬૯ ॥

સત્ય, ધર્મ સદ્વાચાર અને પવિત્રતામાંજ સદા રહેવું. શિષ્યોને શિષ્યોના ધર્મનો બોધ કરવો, અને વાણી હાથ તથા ઉદરને નિયમમાં રાખવાં. ૬૯.

પ્રિયે નાતિમૃશં હૃષ્યેદપ્રિયે ન ચ સંજ્વરેત્ ।

ન મુહોદર્થકૃચ્છ્રેષુ ન ચ ધર્મે પરિત્યજેત્ ॥ ૭૦ ॥

પ્રિયતાનું લલું થવાથી અતિશય રાજી થવું નહિ અર્થાત્ કુલાઈ જવું નહિ તથા ભુંડું થવાથી તપી જવું નહિ. ચૈસો ઘટ્ટી જવાથી મોહવશ થવું નહિ તથા ધર્મને તજી દેવો નહિ. ૭૦

સતાં સદા શાશ્વતધર્મવૃત્તિઃ

સન્તો ન સીદન્તિ ન ચ વ્યથન્તે ।

સતાં સદ્ગિર્નાફલઃ સંગમોઽસ્તિ

સદ્ગુરો ભયં નાનુવર્તન્તિ સન્તઃ ॥ ૭૧ ॥

સજ્જનો સદા શાશ્વત ધર્મનું પાલન કરવાવાળા હોય છે.

સજ્જનો મુઝાતા નથી તથા દુઃખી થતા નથી. સજ્જનોની સાથે થયેલો સજ્જનોનો સમાગમ નિષ્ફળ જતો નથી. સજ્જનોની આગળ સજ્જનો ભય પામતા નથી. ૭૧.

આત્મન્યપિ ન વિશ્વાસસ્તથા ભવતિ સત્સુ યઃ ।

તસ્માત્ સત્સુ વિશેષેણ સર્વઃ પ્રણયમિચ્છતિ ॥ ૭૨ ॥

સજ્જનોનો વિશ્વાસ થાય છે તેટલો પોતાનો પણ થતો નથી, અને તેથીજ સર્વ કોઈ વિશેષે કરીને સજ્જનોમાં પ્રીતિ કરવા ઇચ્છે છે. ૭૨.

સૌહૃદાત્ સર્વભૂતાનાં વિશ્વાસો નામ જાયતે ।

તસ્માત્ સત્સુ વિશેષેણ વિશ્વાસં કુરુતે જનઃ ॥ ૭૩ ॥

સર્વ પ્રાણીઓની સાથે મિત્રતા હોવાને લીધે સત્પુરુષોને તેઓમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેટલા માટે સત્પુરુષોમાં વિશેષે કરીને માણસો વિશ્વાસ કરે છે. ૭૩.

ન ચ પ્રસાદઃ સત્પુરુષેષુ સોઘો

ન ચાપ્યર્થો નશ્યતિ નાપિ માનઃ ॥

યસ્માદેતન્નિયતં સત્સુ નિત્યં

તસ્માત્ સન્તો રક્ષિતારો ભવન્તિ ॥ ૭૪ ॥

સત્પુરૂષોની કૃપા કદી નિષ્કળ જતી નથી, તેમજ તેઓ આગળ ધન અથવા માનની પણ થતી નથી; કારણ કે એ ત્રણે વાનાં સત્પુરૂષોમાં નિરંતર અને નક્કીપણે રહેલાં છે, અને તેટલા માટે સત્પુરૂષો સર્વના રક્ષણ કરતાં છે. ૭૪.

નિત્યં ક્રોધાત્તપો રક્ષેત્ શ્રિયં રક્ષેચ્ચ મત્સરાત્ ।

વિદ્યાં માનાવમાનાભ્યામાત્માનન્તુ પ્રમાદતઃ ॥ ૭૫ ॥

નિરંતર ક્રોધથી દૂર રહીને તપની રક્ષા કરવી, ઇર્ષ્યાથી દૂર રહીને લક્ષ્મીની રક્ષા કરવી, માન અપમાનથી દૂર રહીને વિદ્યાની રક્ષા કરવી અને પ્રમાદથી દૂર રહીને આત્માની રક્ષા કરવી. ૭૫.

ન પण્ડિતઃ ક્રુવ્યતિ નાભિપદ્યતે

ન ચાપિ સંસીદતિ ન પ્રહુવ્યતિ ।

ન ચાતિકૃચ્છ્રવ્યસનેષુ શોચતે

સ્થિતઃ પ્રકૃત્યા હિમવાનિવાચલઃ ॥ ૭૬ ॥

પંડિતો ક્રોધ કરતા નથી, વિષયાસક્ત થતા નથી, દુઃખી થતા નથી, કુલાઈ જતા નથી, અત્યંત કષ્ટકારક દુઃખો હોય છતાં શોચ કરતા નથી અને હિમાલયની પેઠે અચળ રહે છે. ૭૬.

૭૪ વન ૨૪૬-૪૯. ૭૫ શાન્તિ ૩૩૧-૧૨૪૩૨.

૭૬ શાન્તિ ૨૨૬-૮૨૦૨.

યમર્થસિદ્ધિઃ પરમા ન હર્ષયે-

તથૈવ કાલે વ્યસનં ન મોહયેત્ ।

સુખં ચ દુઃખં ચ તથૈવ મધ્યમં

નિષેવતે યઃ સ ધુરંધરો નરઃ ॥ ૭૭ ॥

ઘણા ધનનો લાભ થવા છતાં પણ જે હર્ષ પામતો નથી અને દુઃખના સમયમાં મુંઝાતો નથી, તેમજ સુખ તથા દુઃખની મિશ્ર અવસ્થામાં પણ જે તેવીજ સ્થિરતા રાખે છે તેજ સર્વોત્તમ પુરૂષ છે. ૭૭.

નાભિનન્દેત મરણં નાભિનન્દેત જીવિતમ્ ॥

કાલમેવ પ્રતીક્ષેત નિદેશં મૃતકો યથા ॥ ૭૮ ॥

મરવાની ઇચ્છા કરવી નહિ, અને જીવવાની ઇચ્છા કરવી નહિ, પણ ચીકર જેમ સ્વામીની આજ્ઞાની વાટ જોયાં કરે તેમ સ્વકર્માધીન મરણ સમયની વાટ જોતા રહેવું. ૭૮.

પ્રજ્ઞયા માનસં દુઃખં હન્યાચ્છારીરમૌષધૈઃ ।

ન શોચન્તિ કૃતપ્રજ્ઞાઃ પश्यन्तઃ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૭૯ ॥

બુદ્ધિવડે માનસિક દુઃખનો અને ઔષધવડે શરીરના દુઃખનો નાશ કરવો. એ પ્રકારે બુદ્ધિમાન પુરૂષો દુઃખનો શોચ ન કરતાં પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૯.

નાસ્તિ વિદ્યાસમં ચક્ષુર્નાસ્તિ સત્યસમં તપઃ ।

૭૭ શાન્તિ. ૨૨૬-૮૨૦૩. ૭૮ મનુ ૬-૪૫.

૭૯ શાન્તિ ૩૪૨-૧૨૪૯૪. ૮૦ શાન્તિ ૧૭૫-૬૫૫૭.

નાસ્તિ રાગસમં દુઃખં નાસ્તિ ત્યાગસમં સુખમ્ ॥ ૮૦ ॥

વિદ્યાના સમાન ચક્ષુ નથી, સત્યના સમાન તપ નથી, વિષયાસક્તિ જેવું દુઃખ નથી અને ત્યાગ એટલે દાન અથવા પરોપકાર જેવું સુખ નથી. ૮૦.

આનૃશંસ્યં પરો ધર્મઃ ક્ષમા ચ પરમં વલ્લમ્ ।

આત્મજ્ઞાનં પરં જ્ઞાનં સત્યં વ્રતપરં વ્રતમ્ ॥ ૮૧ ॥

શાન્તિ રાખવી એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, ક્ષમા એજ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ છે, આત્મજ્ઞાન એજ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે, અને સત્ય એજ શ્રેષ્ઠ વ્રત છે. ૮૧

સત્યમેવ વ્રતં યસ્ય દયા દીનેષુ સર્વદા ।

કામક્રોધૌ વશે યસ્ય તેન લોકત્રયં જિતમ્ ॥ ૮૨ ॥

જેને સત્ય એજ વ્રત છે, ગરીબો ઉપર સદા દયા છે અને કામ તથા ક્રોધ વશ થયેલા છે તેણે ત્રણે લોકને જીત્યા છે. ૮૨.

વિરક્તઃ પરદારેષુ નિસ્પૃહઃ પરવસ્તુષુ ।

દંભમાત્સર્યહીનો યસ્તેન લોકત્રયં જિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

જે પરસ્ત્રીથી વિરક્તતા વાળો છે, પારકી વસ્તુઓની જેને સ્પૃહા નથી, પાખંડ તથા દ્વેષથી જે રહિત છે, તેણે ત્રણે લોકને જીત્યા છે. ૮૩.

જ્ઞાનિના લોકયાત્રાયૈ સર્વત્ર સમદૃષ્ટિના ।

ક્રિયન્તે યેન કર્માણિ તેન લોકત્રયં જિતમ્ ॥ ૮૪ ॥

જ્ઞાનવાન અને સર્વત્ર સમદૃષ્ટિવાળો જે પુરૂષ લોકના હિતને

માટે કર્મ કરે છે તેણે ત્રૈલોક્ય જીત્યું છે. ૮૪.

આક્રોશન્ટં સ્તુવન્તં ચ તુલ્યં પश्यन्ति ये नराः ।

શાન્તત્માનો જિતાત્માનસ્તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૮૫ ॥

જેઓ નિંદા અને સ્તુતિ કરનારને તુલ્ય ગણે છે તેવા શાન્તિ વાળા અને મનને જીતેલા પુરૂષોજ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૫.

जलाशयाश्च वृक्षाश्च विश्रामगृहमध्वनि ।

सेतुः प्रतिष्ठितो येन तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ८६ ॥

માર્ગમાં જેણે જળાશયો, વૃક્ષો, વિશ્રામગૃહ-ધર્મશાળા તથા સેતુ-પૂલની સ્થાપના કરી તેણે ત્રણ લોકને જીત્યા છે. ૮૬.

त्यजेत् कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।

ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ८७ ॥

જરૂર પડે તો કુળના હિતને માટે એક માણસનો ત્યાગ કરવો, ગામના હિતને માટે કુળનો ત્યાગ કરવો, દેશના હિતને માટે ગામનો ત્યાગ કરવો અને આત્મહિતને માટે પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો. ૮૭.

न जानपादकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।

अशोचन् प्रतिकुर्वीत यदि पश्येत् पराक्रमम् ॥ ८८ ॥

દેશ સંબંધીદુઃખને માટે એકમનુષ્યે શોચ કરવો નહિ, પરંતુ જો સામર્થ્ય હોય તો શોચ ન કરતાં દુઃખ નિવૃત્તિનો ઉપાય કરવો. ૮૮.

૮૫ મહાનિર્વાણ. ૮૬ મહાનિર્વાણ ૮-૬૩.

૮૭ સલા ૫૯-૧૧, ઉદ્યોગ ૩૬-૧૩૫૦. ૮૮ સ્ત્રીપર્વ ૨-૭૨.

પૂર્વ વયસિ તત્કુર્યાત્ યેન વૃદ્ધઃ સુખં વસેત્ ।

યાવજ્જીવેન તત્કુર્યાત્ યેનામુત્ર સુખં વસેત્ ॥ ૮૯ ॥

જીવવાનીમાં એવાં કામો કરવાં કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખી રહેવાય, અને જીવતાં સુધી એવાં કામો કરવાં કે જેથી પરલોકમાં સુખી થવાય. ૮૯.

ઈર્ષ્યુઃ ઘૃણી ત્વસન્તુષ્ટઃ ક્રોધનો નિત્યશંકિતઃ ।

પરભાગ્યોપજીવી ચ ષડેતે નિત્યદુઃખિતાઃ ॥ ૯૦ ॥

(૧) ઈર્ષ્યાવાળો, (૨) નિંદા કરનારો, (૩) અસંતોષી, (૪) ક્રોધી, (૫) સદા શંકાશીળ અને (૬) પારકાના આધારે નિર્વાહ કરનારો એ છ પ્રકારના માણસો સર્વદા દુઃખી છે, એમ જાણવું. ૯૦.

બુદ્ધિઃ પ્રભાવસ્તેજશ્ચ સત્ત્વમુત્થાનમેવ ચ ।

વ્યવસાયશ્ચ યસ્ય સ્યાત્ તસ્ય વૃત્તિમયં કુતઃ ॥ ૯૧ ॥

બુદ્ધિ, પ્રભાવ, તેજ, બળ, સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ અને ઉદ્યોગ એ સર્વ જેનામાં છે તેને જીવિકાનો ભય ક્યાંથીજ હોય ? ૯૧

અર્થસિદ્ધિં પરામિચ્છન્ ધર્મમેવાદિતશ્ચરેત્ ।

ન હિ ધર્માદપૈત્યર્થઃ સ્વર્ગલોકાદિવામૃતમ્ ॥ ૯૨ ॥

સારી પેઠે ધન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રથમથી ધર્મનું જ આચરણ કરવું; કેમકે સ્વર્ગ લોકથી અમૃત જેમ દૂર રહેતું નથી તેમ ધર્મથી ધન દૂર રહેતું નથી. ૯૨.

૮૯ ઉદ્યોગ ૩૪-૧૨૫૦. ૯૦ ઉદ્યોગ ૩૨-૧૦૫૬.

૯૧ ઉદ્યોગ ૩૬-૧૩૭૪. ૯૨ ઉદ્યોગ ૩૬-૧૩૮૧.

અવ્યાપારઃ પરાર્થેષુ નિત્યોદ્યોગઃ સ્વકર્મસુ ।

રક્ષણં સમુપાત્તાનામેતદ્વૈભવલક્ષણમ્ ॥ ૧૩ ॥

પરાયા ધનને મેળવવા યત્ન કરવો, પોતે ધારેલાં કાર્યો-
માંજ નિત્ય ઉદ્યોગ કરવો અને મળેલા ધનનું રક્ષણ કરવું,
એજ ઉત્તમ વૈભવનાં લક્ષણ છે. ૯૩.

વાચ્યર્થા નિયતાઃ સર્વે વાઙ્મૂલા વાગ્વિનિઃસ્રુતાઃ ।

તાન્તુ યઃ સ્તેનયેદ્વાચં સ સર્વસ્તેયકૃત્તરઃ ॥ ૧૪ ॥

સર્વ વચનો નિયમથી બોલવા યોગ્ય છે, અને તે વચનો
વાણીથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે, તેથી તે વાણીને જે પુરૂષ ચોર છે-
બુદ્ધ બોલે છે તે બધીજ વસ્તુઓની ચોરી કરનારો છે. ૯૪.

યોઽન્યથા સન્તમાત્માનમન્યથા સત્સુ ભાષતે ।

સ પાપકૃત્તમો લોકે સ્તેન આત્માપહારકઃ ॥ ૧૫ ॥

પોતાની સ્થિતિ એક પ્રકારની હોય તેને સત્પુરૂષો પાસે
જે બીજા પ્રકારની કહે તે મનુષ્ય આ લોકમાં મહોટો પાપી,
ચોર અને પોતાનેજ છેતરનાર છે. ૯૫.

શત્રોરપિ ગુણા વાચ્યા દોષા વાચ્યા ગુરોરપિ ।

સર્વથા સર્વયત્નેન પુત્રે શિષ્યે હિતં વદેત્ ॥ ૧૬ ॥

શત્રુના ગુણ હોય તે પણ કહેવા યોગ્ય છે, અને મહોટા
માણસના દોષ હોય તે પણ કહેવા યોગ્ય છે. સર્વ પ્રકારથી અને

સર્વ યત્નથી પુત્ર અને શિષ્યને હિતનો ઉપદેશ કરવો. ૯૬.

ધર્મઘ્વર્જી સદા લુબ્ધશ્છાન્નિકો લોકદંભકઃ ।

વૈડાલવ્રતિકો જ્ઞેયો હિંસ્રઃ સર્વાભિસંઘ્રકઃ ॥ ૯૭ ॥

જે પુરૂષ ધર્મનો ડોળ દેખાડનાર, સદા લોભી, કપટી, લોકોને છેતરનારો, હિંસક અને સર્વને લુબ્ધકારનારો હોય તેને બિલાડાના જેવા સ્વભાવવાળો સમજવો. ૯૭.

પરોપદેશે પાણ્ડિત્યં સર્વેષાં સુકરં નૃણામ્ ।

ધર્મે સ્વીયમનુષ્ઠાનં કસ્યચિત્ સુમહાત્મનઃ ॥ ૯૮ ॥

પરાયાને ઉપદેશ કરવામાં પાંડિતાઈ દાખવવી એ તો સર્વ પુરૂષોને સહેલું છે, પરંતુ સ્વધર્મનું પાલન તો કોઈક મહાત્મા પુરૂષજ કરે છે. ૯૮.

નતુ કશ્ચિન્નયેત્ પ્રાજ્ઞો ગૃહીત્વૈવ કરે નરમ્ ।

ઉચ્યમાનસ્તુ ધર્મેણ સ્વયં લોકઃ પ્રવર્તતે ॥ ૯૯ ॥

જ્ઞાની પુરૂષ કોઈ માણસનો હાથ પકડીને પરાણે ધર્મ કરાવી શકે નહિ, પરંતુ તેઓના ઉપદેશથી લોકો પોતાની મેળેજ ધર્મમાં પ્રવર્તે છે. ૯૯.

પ્રિયવચનવાદી પ્રિયો ભવતિ

વિમૃશિતકાર્યકરોઽપ્યધિકં જયતિ ।

बहु मित्रकरः सुखं वसति

यश्च धर्मरतः स गतिं लभते ॥ १०० ॥

પ્રિય વચન બોલનારો મનુષ્ય સર્વને પ્રિય લાગે છે, વિચારીને કામ કરનારો સારી રીતે જય પામે છે, ઘણા મિત્રોવાળો સુખમાં રહે છે, અને ધર્મમાં પ્રીતિવાળો મનુષ્ય સદ્ગતિને પામે છે. ૧૦૦.

अहिंसा सत्यवचनमानृतृशंस्यमथार्जवम् ।

अद्रोहोऽनाभिमानश्च ऋहीस्तितिक्षा दमःशमः ॥ १०१ ॥

અહિંસા, સત્યવચન, શાન્તિ, સરલતા, અદ્રોહીપણું, નિરાશિમાન, લજ્જા, સહનશિળતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને મનોનિગ્રહ એ ધર્મ છે. ૧૦૧.

धीमन्तो धृतिमन्तश्च भतानामनुकम्पकाः ।

अकामद्वेषसंयुक्तास्ते सन्तो लोकसाक्षिणः ॥ ૧૦૨ ॥

જેઓ બુદ્ધિવાન, ધૈર્યવાન, પ્રાણીઓપર દયાળુ તથા ઈચ્છા અને દ્વેષ રહિત છે તેઓજ સંતપુરુષ અને લોકના સાક્ષી છે. ૧૦૨.

सर्वत्र च दयावन्तः सन्तः करुणवेदिनः ।

गच्छन्तीह सुसन्तुष्टा धर्मोपस्थानमुत्तमम् ।

शिष्टाचारा महात्मानो येषां धर्मः सुनिश्चितः ॥ ૧૦૩ ॥

સર્વપર દયાવાળા, કોમળ મનવાળા અને પૂર્ણ સંતોષવાળા સંતપુરુષો ધર્મના ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે. જેમનો ધર્મને વિષે

રૂઠો નિશ્ચય છે તેઓજ સારા આચારવાળા મહાત્માઓ છે. ૧૦૩.

प्रत्यक्षधर्मो भगवान् यस्य तुष्टो हि कर्मभिः ।

સફલં તસ્ય જન્માહં મન્યે સદ્ધર્મચારિણઃ ॥ ૧૦૪ ॥

જેના શુભકર્મથી ધર્મના સાક્ષી ઈશ્વર પ્રસન્ન છે, તેવા શુભ ધર્મીઓરણુ કરનાર મનુષ્યનોજ જન્મ સફળ છે. ૧૦૪.

द्वितीयोऽध्याय.

સંયમ.

रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्टम्

આત્મા નિયન્તેન્દ્રિયાણ્યાહુરશ્વાન્ ।

તૈરપ્રમત્તઃ કુશલી સદશ્વૈ ।

દાંતૈઃ સુખં યાતિ રથીવ ધીરઃ ॥ ૧ ॥

પુરૂષનું શરીર એ રથ છે, જીવ તેનો ચલાવનારો છે અને ઇન્દ્રિયો સર્વ ઘોડારૂપ છે. કેળવાયેલા ઉત્તમ ઘોડાઓવડે ગમન કરનારા કુશળ સારથીની પેઠે ધીર પુરૂષ પણ પ્રમાદ રહિત ચઇને સુખથી ગમન કરે છે. ૧.

षडिन्द्रियाणि विषयं समागच्छन्ति वै यदा ।

તદા પ્રાદુર્ભવેત્તેષાં પૂર્વસંકલ્પજં મનઃ ॥ ૨ ॥

જ્યારે છએ ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પૂર્વના સંકલ્પથી ઉપજેલું મન પ્રકટ થાય છે. ૨.

મનો यस્યેન્દ્રિયસ્યેહ વિષયાન્ યાતિ સેવિતુમ્ ।

તસ્યૌત્સુક્યં પ્રભવતિ પ્રવૃત્તિશ્ચોપજાયતે ॥ ૩ ॥

મનુષ્યનું મન જે ઇંદ્રિયના વિષયને લોગવવાને દોડે છે તે ઇંદ્રિય ભગૃત થાય છે અને પ્રવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩.

તતઃ સંકલ્પવીજેન કામેન વિષયેષુભિઃ ।

વિદ્ધઃ પતતિ લોભાગ્નૌ જ્યોતિર્લોભાત્ પતંગવત્ ॥ ૪ ॥

તે પછી જેમ દીવાના લોભથી પતંગીયું અગ્નિમાં પડે છે તેમ સંકલ્પરૂપી બીજવડે કામદેવે વિષયરૂપી આણીથી વીંધેલો તે મનુષ્ય લોભરૂપી અગ્નિમાં પડે છે. ૪.

તતો વિહારૈરાહારૈર્મોહિતશ્ચ યથેચ્છયા ।

મહામોહે સુખે મગ્નો નાત્માનમવબુધ્યતે ॥ ૫ ॥

પછી મનગમતા આહાર અને વિહાર (મોજ શોખ) માં આસક્ત થઈને ઘણાજ મોહપૂર્વક સુખ લોગમાં મગ્ન થઈ રહેવાથી તે પુરૂષ આત્માને બાણી-સમજી શકતો નથી. ૫.

શિશ્નોદરકૃતેઽપ્રાણઃ કરોતિ વિઘસં વહુ ।

મોહરાગબલાક્રાન્ત ઇન્દ્રિયાર્થવશાનુગઃ ॥ ૬ ॥

મોહ અને રાગના બળ આગળ હારી ગયેલો અને વિષયોને

આધીન થયેલો મનુષ્ય શિશ્ન અને ઉદર પરાયણ થઇને ઘણા લોગ લોગવે છે. ૬

નિયતે વ્યયમાનોઽપિ નરો હારિભિરિન્દ્રિયૈઃ ।

વિમૂઢસંજ્ઞો દુષ્ટાશ્વૈરુદ્ભ્રાન્તૈરિવ સારથિઃ ॥ ૭ ॥

જેમ ખરાણ ઘોડાઓ રસ્તો ભૂલેલા સારથીને ખોટે રસ્તે લઇ જાય છે તેમ હુણાયેલો મનુષ્ય પણ વિષયોમાં ખેંચી જ-નારી ઇન્દ્રિયોવડે ખેંચાય છે. ૭.

ઇન્દ્રિયાણાં નિરોધેન રાગદ્વેષક્ષયેણ ચ ।

અહિંસયા ચ ભૂતાનામમૃતત્વાય કલ્પતે ॥ ૮ ॥

ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ, રાગ દ્વેષનો ક્ષય, અને પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવી, એ ગુણોવડે મનુષ્ય મોક્ષને પામે છે. ૮.

ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ ।

હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ ભૂય એવાભિવર્દતે ॥ ૯ ॥

વિષયો લોગવવાથી કેદી પણ કામની શાન્તિ થતી નથી, પણ અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી અગ્નિ વધે છે તેમ ઉલટી કા-મની વૃદ્ધિ થાય છે. ૯.

ઇન્દ્રિયાણાન્તુ સર્વેષાં યદ્યેકં ક્ષરતીન્દ્રિયમ્ ।

તેનાસ્ય ક્ષરતિ પ્રજ્ઞા દત્તેઃ પાત્રાદિવોદકમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્ધપાત્રમાં એટલે આમડાના કોશમાં એક છિદ્ર હોયતોપણ

તમાનું પાણી જેમ ઝરી જાય છે, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાંની એક ઇન્દ્રિય વિષય તરફમાં જોડાય તોપણ તે માણસની તત્ત્વજ્ઞ બુદ્ધિ જતી રહે છે. ૧૦.

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।

तदस्य हरति प्रज्ञां वायુर्नावमિवांभसि ॥ ૧૧ ॥

જળમાં રહેલ નાવને જેમ વાયુ ગમે ત્યાં ખેંચી જાય છે તેમ વિષયોમાં વર્તનારી ઇન્દ્રિયોને અનુસરનારું મન મનુષ્યની બુદ્ધિને હરી જાય છે. ૧૧.

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ૧૨ ॥

જેમ કાચખો પોતાનાં સર્વ અંગોને સમેટી લે છે તેમ મનુષ્ય જ્યારે ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લે ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૧૨.

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात् स्मृतिविभ्रमः ।

स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाશो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ૧૩ ॥

ક્રોધ કરવાથી મોહ ઉપજે છે, મોહથી સ્મરણ શક્તિનો નાશ થાય છે, સ્મૃતિ નાશથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, અને બુદ્ધિના નાશથી પુરૂષ નાશ પામે છે. ૧૩.

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।

आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ૧૪ ॥

રાગદ્વેષથી રહિત થયેલો અને વશ કરેલો મનવાળો

કૃતકૃત્ય પુરૂષ ઇન્દ્રિયોવડે વિષયો લોગવતો છતો પણ પ્રસ-
ન્નતાને પામે છે. ૧૪.

દમસ્તેજો વર્ધયતિ પવિત્રં દમ ઉત્તમમ્ ।

વિપાપ્મા વૃદ્ધતેજાસ્તુ પુરુષો વિદન્તે મહત્ ॥ ૧૫ ॥

“દમ” એટલે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, એ તેજની વૃદ્ધિ કરે છે.
“દમ” પવિત્ર અને ઉત્તમ છે, તેથી તેનું સેવન કરનાર પાપ
રહિત અને તેજસ્વી પુરૂષ મહત્ત્વદને પામે છે. ૧૫.

અનર્થમર્થતઃ પश्यन्नर्थं वै वाप्यनर्थतઃ ।

इन्द्रियैरजितैर्वालः सुदुःखं मन्यते सुखम् ॥ ૧૬ ॥

અર્થમાં અનર્થ તેમજ અનર્થમાં અર્થને જોનારો અજિ-
તેન્દ્રિય મૂઠપુરૂષ અત્યંત દુઃખને પણ સુખ માને છે. ૧૬.

धर्मार्थौ य परित्यज्य स्यादिन्द्रियवशानुगः ।

श्रीप्राणधनदारेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ ૧૭ ॥

જે મનુષ્ય ધર્મ તથા અર્થનો પરિત્યાગ કરીને ઇન્દ્રિયને
આધીન થાય છે તે જલદીથી શોભા, પ્રાણ, ધન અને સ્ત્રીથી
રહિત થાય છે. ૧૭.

अर्थानामीश्वरो यः स्यादिन्द्रियाणामनीश्वरः ।

इन्द्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद् भ्रश्यते हि सः ॥ ૧૮ ॥

જે ધનનો સ્વામી છે પણ ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી નથી તે
એશ્વર્યથી રહિત થાય છે. અર્થાત્ ધનવાન છતાં ઇન્દ્રિયો જેને
વશ નથી તેનું ધન પણ જતું રહે છે. ૧૮.

લોભઃ પ્રજ્ઞાનમાહન્તિ પ્રજ્ઞા હન્તિ હતા ન્હિયમ્ ।

ન્હીર્હતા વાધતે ધર્મ ધર્મો હન્તિ હતઃ શ્રિયમ્ ॥ ૧૯ ॥

લોભ બુદ્ધિને હણે છે, બુદ્ધિ હણાયાથી લગ્ન હણાય છે, લગ્ન હણાયાથી ધર્મને હણે છે અને ધર્મ હણાયાથી ધનનો નાશ થાય છે. ૧૯.

બંધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનૈવાત્માત્મનો જિતઃ ।

સ એવ નિયતો બંધુઃ સ એવ નિયતો રિપુઃ ॥ ૨૦ ॥

જેણે મન બંધુ છે તેનું મનજ બંધુરૂપ છે. વશ કરેલું મનજ બંધુ છે, અને છુટું મુકેલું મનજ શત્રુ છે. ૨૦.

તૃતીયોઽધ્યાયઃ ।

સુખ, દુઃખ, સંતોષ અને સહનશીલતા.

શોકસ્થાનસહસ્રાણિ ભયસ્થાનશતાનિ ચ ।

દિવસે દિવસે મૂઢમાવિશન્તિ ન પઙ્કિતમ્ ॥ ૧ ॥

આ જગતમાં શોકના પ્રસંગો હજારો આવે છે, તેમ ભયનાં ઠેકાણાં પણ સેંકડો છે, પરંતુ મૂઢ મનુષ્યોનેજ તે નિત્ય નડે છે, પણ અધ્યાત્મવિદ્યામાં કુશળ છે તેમને તે નડતાં નથી. ૧.

વ્યાધેરષ્ટિનસંસ્પર્શાત્ શ્રમાદિષ્ટવિસર્જનાત્ ।

દુઃખં ચતુર્થિઃ શારીરં કારણૈઃ સંપ્રવર્તેતે ॥ ૨ ॥

વ્યાધિ, અનિદ્રા પ્રાપ્તિ, બેહુદ મહેનત અને ઇષ્ટ વસ્તુનો નાશ આ શારીરિક દુઃખ થવાનાં ચાર કારણો છે. ૨.

સદા તત્પ્રતિકારાચ્ચ સતતં ચાવિચિન્તનાત્ ।

આધિવ્યાધિપ્રશમનં ક્રિયાયોગદ્વયેન તુ ॥ ૩ ॥

ઉપલાં કારણોની ચિંતા ન કરવી, પણ તેનો પ્રતિકાર એટલે ઉપાય કરવો. એ બે ક્રિયાઓના યોગથી મનનાં અને શરીરનાં દુઃખોની શાન્તિ થાય છે. ૩.

માનસં શમયેત્તસ્માત્ જ્ઞાનેનાગ્નિમિવાંબુના ।

પ્રશાન્તે માનસે હ્યસ્ય શારીરમુપશામ્યતિ ॥ ૪ ॥

જળથી અગ્નિને ઓલવિયે તેવી રીતે માનસિક દુઃખ-ચિંતા, ક્રોધ, ભય વગેરેને-જ્ઞાનવડે શમાવવાં. મનનું દુઃખ મટી જવાથી શરીરનું દુઃખ પણ શાંતી જાય છે. ૪.

અસન્તોષપરા મૂઢાઃ સન્તોષં યાન્તિ પષ્ટિતાઃ ।

અન્તો નાસ્તિ પિપાસાયાઃ સન્તોષ પરમં સુખમ્ ॥ ૫ ॥

મૂઢ પુરૂષો અસંતોષી અને પંડિતો સંતોષીજ હોય છે; તૃપ્તિનો અંત નથી એથી સંતોષ એજ પરમ સુખ છે. ૫.

યસ્માદભાવી ભાવી વા મનુષ્યઃ સુખદુઃખયોઃ ।

આગમે યદિ વાપાયે ન તત્ર ગ્લપ્યેન્મનઃ ॥ ૬ ॥

હાલમાં તેમજ અવિધ્યમાં થનારાં સુખ તથા દુઃખ મનુષ્યને

લોગવવાંજ પડે છે; માટે સુખનો નાશ અથવા દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે શોક કરવો નહિ. ૬.

સુખદુઃખે हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते ।

न ह्यनन्तं सुखं कश्चित् प्राप्नोति पुरुषर्षभ ॥ ७ ॥

મનુષ્ય વારા ફરતી સુખ અને દુઃખ લોગવતોજ રહે છે કેાઈ પણ નિરંતર સુખ લોગવી શકતો નથી. ૭.

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।

पर्यायेणोपसेवते नरं नेमिमरा इव ॥ ८ ॥

ફરતા ચક્રના આરાઓની પેઠે મનુષ્યને વારા ફરતી સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ આવ્યાજ કરે છે. ૮.

सुखमापतितं सेवेदुःखमापतितं सहेतु ।

कालप्राप्त मुपासीत शस्यानामिव कर्षकः ॥ ९ ॥

સુખ આવી પડે ત્યારે તેનું સેવન કરવું, અને દુઃખ આવી પડે ત્યારે તેને સહન કરવું; જે વખતે જે ધાન્ય પાકે તેનો ખેડૂત ઉપયોગ કરે છે તેમ કાળની ગતિને અનુસરીને સુખ દુઃખ જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેને સેવવું જોઈએ. ૯.

सर्वाः संपत्तयस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानद्रूढपादस्य न तु चर्मावृतेव भूः ॥ १० ॥

જેના પગમાં પગરખાં પહેરેલાં છે તેને માટે જેમ ખધી

પૃથ્વી ચામડાથી મઢેલી છે, તેવી રીતે જેનું મન સંતોષી છે તેને સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત છે. ૧૦.

સન્તોષં પરમાસ્થાય સુखार्थी संयतो भवेत् ।

સન્તોષમૂલં હિ સુखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥ ११ ॥

સુખની ઇચ્છાવાળાએ સંતોષ પરાયણ રહીને નિયમિત થવું. સંતોષજ સુખનું અને અસંતોષ દુઃખનુંજ મૂળ છે. ૧૧.

अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १२ ॥

જેમ પ્રાણીઓને દુઃખો આણુધાર્યો આવે છે તેમજ સુખો પણ આણુધાર્યોજ આવે છે; કારણ કે દૈવજ તેમાં સુખ્ય કારણ છે. ૧૨.

न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् ।

शरीरमेवायतनं दुःखस्य च सुखस्य च ॥ १३ ॥

નિરંતર દુઃખ હોતું નથી, તેમ નિરંતર સુખ પણ મળતું નથી; કેમકે શરીર સુખ અને દુઃખ એ બંનેને રહેવાનું સ્થાન છે. ૧૩.

सन्तापाद्भ्रश्यते रूपं सन्तादपाद्भ्रश्यते बलम् ॥

सन्तापाद्भ्रश्यते ज्ञानं सन्तापाद्व्याधिमृच्छति ॥ १४ ॥

સંતાપ કરવાથી રૂપ, બળ તથા જ્ઞાન જતું રહે છે અને વ્યાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪.

સુખં વા યદિ વા દુઃખં પ્રિયં વા યદિ વાઽપ્રિયમ્ ।

પ્રાપ્તં પ્રાપ્તુમુપાસીત હૃદયેનાપરાજિતઃ ॥ ૧૫ ॥

સુખ હો વા દુઃખ હો, કે શુભ હો વા અશુભ હો; પરંતુ જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનું હારીગયા વિના દ્રઢચિત્તથી સેવન કરેવું. ૧૫

ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ।

સાધુતા અને મહત્વ

પ્રાણા યથાત્મનોઽભીષ્ઠા ભૂતાનામપિ તે તથા ।

આત્મૌપમ્યેન ભૂતાનાં દયા કુર્વન્તિ સાધવઃ ॥ ૧ ॥

જેમ પોતાને પોતાનો પ્રાણ વહાલો છે તેમ બીજાં પ્રાણીઓને પણ પોત પોતાનો જીવ વહાલો છે, એમ પોતાની પેઠે બીજાનું પણ સમજીને સાધુ પુરૂષો પ્રાણીઓપર દયા કરે છે. ૧.

ધનાનિ જીવિતં ચૈવ પરાર્થે પ્રાજ્ઞ ઉત્સૃજેત્ ।

સન્નિમિત્તે વરં ત્યાગો વિનાશો નિયતે સતિ ॥ ૨ ॥

સમજી પુરૂષે પદોપકારને માટે પોતાના ધનનો અને જીવનનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ; કેમકે ધન અને જીવનનો જ્યારે

ત્યારે નાશ થવો એ તો નહીંજ છે, તો પછી રૂડાં કામને તેના પહેલાં તેનો ત્યાગ કરવો એજ વધારે સાફ છે. ૨.

शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।

शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ૩ ॥

શરીર અને ગુણો વચ્ચે ઘણુંજ છેદું અને જુદાપણું છે; કેમકે શરીર ક્ષણમાં નાશ પામે એવું છે અને ગુણો કલ્પના અંત સુધી રહેવાના છે. ૩.

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानान्तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥ ૪ ॥

આ મહારો તેમજ આ પારકો એવી ગણના સાંકડા ચિત્તવાળાઓનેજ હોય છે; ઉદાર ચિત્તવાળા પુરૂષોને તો સર્વ પૃથ્વી પોતાના કુટુંબ રૂપજ છે. ૪.

साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।

न हि तापयितुं शक्यं सागरांभस्तृणोल्कया ॥ ૫ ॥

શ્રેષ્ઠ પુરૂષોને કોઈ કચવાવે તોપણ તેના મનમાં વિકાર થતો નથી; ઘાસના ઉંખાડીયાથી સમુદ્રનું પાણી તપાવી શકાતું નથી. ૫.

आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभंगुराः ।

परित्यागाश्च निःसंगा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ૬ ॥

મરણ પર્યાંત સ્નેહ રાખવો, કોપનો તેજ ક્ષણે નાશ કરવો અને નિષ્કામપણે દાન કરવું, એ ગુણો મહાત્માઓમાં હોય છે. ૬.

દાનં પ્રિયવાક્સહિતં જ્ઞાનમર્ગર્વં ક્ષમાન્વિતં શૌર્યમ્ ।

વિત્તં ત્યાગાનિયુક્તં દુર્લભમેતચ્છતુષ્ટ્યં લોકે ॥ ૭ ॥

પ્રિયવચન સહિત દાન, ગર્વ રહિત જ્ઞાન, ક્ષમાપૂર્વક શૂરવીરતા અને દાનયુક્ત ધન એ ચારે વાનાં સંસારમાં દુર્લભ છે. ૭.

જયેત્ કદર્યં દાનેન સત્યેનાનૃતવાદિનમ્ ।

ક્ષમયા ક્રૂરકર્માણમસાયું સાયુના જયેત્ ॥ ૮ ॥

દાન આપી કંબુસને, સત્ય બોલીને બુઠા બોલાને, ક્ષમા કરી બ્રાત્રીને અને સાધુતાવડે ખરાબ માણસોને જીતી લેવા. ૮.

મનસ્યન્યદ્ વચસ્યન્યત્ કાર્યમન્યદુરાત્મનઃ ।

મનસ્યેકં વચસ્યેકં કર્મણ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥ ૯ ॥

ખરાબ માણસોના મનમાં જે કંઈ હોય છે તે કરતાં વાણીમાં બીજુંજ હોય છે, અને કર્મ વળી બીજાજ પ્રકારનું હોય છે; અને મહાત્માઓ મનમાં એક, વચનમાં એક અને કર્મમાં પણ એકજ હોય છે. ૯.

કારિણ્યં ઇતિસંશ્રુત્ય કર્તવ્યં તદકુર્વતઃ ।

મિથ્યાવચનદગ્ધસ્ય ઇષ્ટાપૂર્તે પ્રણયતિ ॥ ૧૦ ॥

જે કરીશ એમ કહીને પછી તે કામ ન કરે, તે મિથ્યાવચનથી દૂષિત થયેલા મનુષ્યનાં કરેલાં શુભકર્મો નાશ પામે છે. ૧૦.

૭ હિત ૪૦૦. ૮ વન ૧૯૪-૯. હિત ૧૪૩. ૧૦ ઉદ્યાગે ૧૦૬-૩૭૪૯

ન કસ્યચિત્ કશ્ચિદિદ્ સ્વભાવાદ્ભવત્યુદારોઽમિમતઃ સ્વલો વા ।
લોકે ગુસ્ત્વં વિપરીતતાં વા સ્વચ્છૈષ્ટિતાન્યેવ નરં નયન્તિ ॥૧૧॥

આ જગમાં કોઈ પણ મનુષ્યને સ્વભાવથીજ ઉદાર વા ખંદ
માનવા જેવો નથી; પરંતુ લોકોમાં મહોટાપણુ વા હલકાપણુ
એ બંને તેણે કરેલાં કાર્યવડેજ સ્પષ્ટ જણાય છે. ૧૧.

આરોપ્યતે શિલા શૈલે યત્નેન મહતા યથા ॥

નિપાત્યતે ક્ષણેનાધસ્તથાત્મા ગુણદોષયોઃ ॥ ૧૨ ॥

જેમ પર્વત ઉપર શિલા ચઢાવવી હોય તો ઘણીજ મહેનતે
થડે છે; પરંતુ તેને નીચે પાડી નાંખવી હોય તો વાર લાગતી
નથી, તે પ્રમાણે મનુષ્યને ગુણવાન થવું અઘરું છે; પરંતુ નીચતા
કરવામાં વાર લાગે તેમ નથી. ૧૨.

યાત્યઽધોધો વ્રજત્યુચ્ચૈર્નરઃ સ્વૈરેવ કર્મભિઃ ।

કૂપસ્ય સ્વનિતા યદ્વત્ પ્રાકારસ્યેવ કારકઃ ॥ ૧૩ ॥

કૂવાનો ખણનાર જેમ નીચે ઉતરતો જાય છે અને ગંઢનો
ચણનાર ઉચે ચઢતો જાય છે, તે પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાનાં સારાં
કે ખોટાં આચરણ દ્વારાજ ઉચ્ચતા વા નીચતાને પામે છે. ૧૩.
ત્યજેત્કુધાર્ત્તો મહિલાં સપુત્રાં સ્વાદેત્કુધાર્ત્તો સુજગી સ્વમણ્ડમ્ ।

બુદ્ધિમત્તઃ કિં ન કરોતિ પાપં ક્ષીણા જના નિષ્કરુણા ભવન્તિ ૧૪

ભૂખ્યો માણસ પુત્રસહિત સ્ત્રીને પણ તણ દે છે, ભૂખી થયેલી સર્પિણી પોતાનાં ઇંડાંને પણ ખાઈ જાય છે, ભૂખ્યો માણસ કયું પાપ ન કરે ? કારણ કે ભૂખથી ક્ષીણ થયેલો મનુષ્ય કંઈ પણ રહિત થાય છે. ૧૪.

સુखं ह्यवमतः शेते सुखं च प्रतिबुद्ध्यते ।

सुखं चरति लोकेऽस्मिन्नवमन्ता विनश्यति ॥ १५ ॥

અપમાન ખમનારો માણસ સુખથી સુવે છે, સુખથી જાગે છે, અને લોકોમાં સુખથી ફરે છે; ત્યારે અપમાન આપનારો મનુષ્ય એ સર્વ વાતે દુઃખી હોઈ વિનાશ પામે છે. ૧૫.

नारुन्तुदः स्यादार्तोऽपि न परद्रोहकर्मधीः ।

ययास्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदीरयेत् ॥ १६ ॥

પોતે દુઃખી હોવા છતાં પણ કોઈના હૃદયને દુઃખી કરવું નહિ. ખીજનો દ્રોહ કરવાની બુદ્ધિ રાખવી નહિ. જે વાણીવડે ખીજનું મન દુઃખી થાય એવી દુષ્ટવાણી બોલવી નહિ. ૧૬.

अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कंचन ।

न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ १७ ॥

પારકાં દુર્વચન સહન કરવાં, કોઈનું અપમાન કરવું નહિ, આ દેહ ધારણ કરીને કોઈની સાથે વૈર કરવું નહિ. ૧૭.

ન પાણિપાદચપલો ન નેત્રચપલોઽનૃજઃ ।

ન સ્યાદ્વાક્ચપલશ્ચૈવ ન પરદ્રોહકર્મધીઃ ॥ ૧૮ ॥

હાથ, પગ, નેત્ર અને વાણીની ચપળતા કરવી નહિ, કુટિલતા રાખવી નહિ, અને બીજા પર દ્રોહ કરવાની બુદ્ધિ કરવી નહિ. ૧૮.

અતિપ્રવાદં ન પ્રવદેન્ન વાદયેદ્યોઽનાહતઃ પ્રતિહન્યાન્ન ઘાતયેત્ ॥

હન્તું ચ યો નેચ્છતિ પાપકં વૈ તસ્મૈ દેવાઃ સ્પૃહ્યન્ત્યાગતાય । ૧૯

જે કોઈની નિંદા કરે નહિ ને કરાવે પણ નહિ, કોઈએ માર્યા છતાં તેને મારે નહિ ને મરાવે પણ નહિ, અને પાપીને પણ મારવા ઇચ્છે નહિ, તેવા પુરૂષોના આગમનની દેવતાઓ પણ ઇચ્છા કરે છે. ૧૯.

ક્રુદ્ધચન્તં ન પ્રતિક્રુદ્ધયેદાક્રુષ્ટઃ કુશલં વદેત્ ।

સપ્તદ્વારાવકીર્ણાં ચ ન વાચમનૃતાં વદેત્ ॥ ૨૦ ॥

ક્રોધ કરનારની સામે ક્રોધ કરવો નહિ. ગાળ આપનારને પણ “ભલુ” થાઓ એમ કહેવું. ચક્ષુ, કર્ણ, નાસિકા, જિહ્વા, ત્વચા, મન અને બુદ્ધિ એ સપ્તદ્વારોથી નીકળતી એવી વાણીવડે બૂઝું બોલવું નહિ. ૨૦.

સત્યં વ્રૂયાત્ પ્રિયં વ્રૂયાન્ન વ્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્ ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં વ્રૂયાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૨૧ ॥

સત્ય બોલવું, અને પ્રિય લાગે તેવું બોલવું; પ્રિય ન લાગે

૧૮ મનુ ૪-૧૭૭. ૧૯ ઉદ્યાગ ૩૫-૧૨૭૦. ૨૦. ૨૦ મનુ ૬-૪૮.

૨૧ મનુ ૪-૧૩૮.

એવું સત્ય બોલવું નહિ, તેમ પ્રિય લાગે એવું અસત્ય પણ બોલવું નહિ, એવો સનાતન ધર્મ છે. ૨૧.

કામાભિભૂતઃ ક્રોધાદ્વા યો મિથ્યા પ્રતિપદ્યતે ।

સ્વેષુ ચાન્યેષુ વા તસ્ય ન સહાયા ભવન્ત્યુત ॥ ૨૨ ॥

કામ વા ક્રોધને વશ થઈ જે મનુષ્ય પોતાના વા પરાયા મનુષ્યો સાથે મિથ્યા કપટ કરે છે તેને કોઈ સહાય થતું નથી. ૨૨.

અવિસંવાદકો દક્ષઃ કૃતજ્ઞો મતિમાનૃજુઃ ।

અપિ સંક્ષીણકોષોઽપિ લભતે પરિવારણમ્ ॥ ૨૩ ॥

વિશેષ સંવાદ ન કરનારો, ચતુર, કરેલા ઉપકારને જાણનારો, ખુદ્ધિવાન અને સરલ મનુષ્ય નિર્ધન થાય તોપણ તેને પોષણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૩.

અભયં યસ્ય ભૂતેભ્યઃ સર્વેષામભયં યતઃ ।

સ વૈ પરિણતપ્રજ્ઞઃ પ્રખ્યાતો મનુજોત્તમઃ ॥ ૨૪ ॥

કોઈ પ્રાણીથી જે ભય પામતો નથી અને જેનાથી કોઈ પ્રાણીને ભય થતો નથી, તેવો ઉત્તમ પુરૂષ યથાર્થ જ્ઞાનવાળો છે. ૨૪

ન શરન્મેઘવત્ કાર્યં વૃથૈવ ઘનગર્જિતમ્ ।

પરસ્યાર્થમનર્થં વા પ્રકાશયતિ નો મહાન્ ॥ ૨૫ ॥

શરદ્ધતુના મેઘની પેઠે વૃથા મહોટી ગર્જના કરવી નહિ. મહાન્ પુરૂષ પારકા અર્થને અથવા અનર્થને પ્રકાશ ન કરે. ૨૫

૨૨-૨૩-૨૪-ઉદ્યાગ ૨૨૮-૪૩૪૪. ૩૭-૧૪૩૫. ૬૨-૨૪૪૬. ૨૫.

હિત ૬૮૫.

एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति ।

यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्याद्बहुगुणं ततः ॥ २६ ॥

જેના પર કરેલો ઉપકાર વૃથા જતો નથી, તેમજ પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી વિશેષ ઉપકાર જે કરે છે, તેજ ખરો પુરૂષ છે. ૨૬.

द्रोण्यव्यं न च मित्रेषु न विश्वस्तेषु कर्हिचित् ।

येषां चान्नानि भुंजीत यत्र च स्यात् प्रतिश्रयः ॥ २७ ॥

મિત્ર, વિશ્વાસુ, જેનું અન્ન ખાતા હોઇયે અને જેનો આશ્રય હોય એટલા મનુષ્યોનો કદી દ્રોહ કરવો નહિ. ૨૭.

कुतः कृतघ्नस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखम् ।

अश्रद्धेयः कृतघ्नो हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ २८ ॥

કૃતઘ્ન-ગુણને બદલે અવગુણ કરનાર મનુષ્યને યશ, સ્થાન અને સુખ ક્યાંથી હોય ? કૃતઘ્ન મનુષ્ય વિશ્વાસને પાત્ર નથી તથા કૃતઘ્નપણાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત પણ નથી. ૨૮.

आर्यजुष्टमिदं वृत्तमिति विज्ञाय शाश्वतम् ।

सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ॥ २९ ॥

આર્યજુષ્ટમિદં વૃત્તમિતિ વિજ્ઞાય શાશ્વતમ્ । સન્તઃ પરાર્થં કુર્વાણા નાવેક્ષન્તે પ્રતિક્રિયામ્ ॥ ૨૯ ॥
આવું આચરણ આર્યજનોએ સેવેલું છે એમ જાણીને નિરંતર પરોપકાર કરનારા સંત પુરૂષો તેના બદલાની ઇચ્છા રાખતા નથી. ૨૯.

૨૬ આદિપર્વ ૧૬-૨૧૪.

૨૭ વનપર્વ ૧૫૭-૨૦.

૨૮ ઉદોગ ૧૦૬-૩૭૫૦.

૨૯ વન ૨૯૬-૪૮.

भक्तं च भजमानं च तवास्मीति च वादिनम् ।

त्रीनेताञ्छरणं प्राप्तान् विषमेऽपि न संत्यजेत् ॥ ૩૦ ॥

ભક્ત, સેવા કરનારો અને હું તમારો છું એવું કહેનારો,
એ ત્રણ પ્રકારના શરણાંગત મનુષ્યોને સંકટમાં પણ તજવા
નહિ. ૩૦

गतिरात्मवतां सन्तः सन्त एव सतां गतिः ।

असतां च गतिः सन्तो न चासन्तः सतां गतिः ॥ ૩૧ ॥

જ્ઞાનીઓની ગતિ સત્પુરૂષો છે, અને સારા પુરૂષોની ગતિ
પણ સત્પુરૂષોજ છે. દુષ્ટ પુરૂષોની ગતિ પણ સત્પુરૂષોજ છે,
પરંતુ સત્પુરૂષોની ગતિ દુષ્ટ માણસો થઈ શકતા નથી. ૩૧.

शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति ।

न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न बंधुभिः ॥ ૩૨ ॥

“ સદ્ગુણ ” એ પુરૂષનો મુખ્ય ગુણ છે. જેનો એ ગુણ
નાશ પામે છે તેનું જીવન, ધન અને બંધુ એ સર્વ બ્યર્થ છે. ૩૨.

अकस्मादेव कुप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः ।

शीलमेतदसाधूनामभ्रपारिप्लवं यथा ॥ ૩૩ ॥

જેમ વાદળાંઓ આકાશમાં ઘડીકમાં દેખાય અને ઘડીકમાં
ન દેખાય તેમ અસાધુ પુરૂષો પણ ઘડીકમાં ક્રોધ કરે અને ઘડી-
કમાં શાન્ત થઈ જાય એવા સ્વભાવવાળા હોય છે. ૩૩.

आगतस्य गृहं त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ॥

યાચમાનસ્ય ચ વધો નૃશંસો ગર્હિતો બુધૈઃ ॥ ૩૪ ॥

ઘેર આવેલાનો અને શરણુ થયેલા માણસનો ત્યાગ કરનાર તથા યાચના કરનાર મનુષ્યનો વધ કરનાર, એવા કૂર પુરૂષને આરા પુરૂષોએ નિંદેલો છે. ૩૪.

ન ચૈવોક્તા નચાનુક્તા હીનતઃ પરુષા ગિરઃ ।

પ્રતિજલ્પન્તિ વૈ ધીરાઃ સદા તુત્તમપૂરુષાઃ ॥ ૩૫ ॥

નીચ માણસોએ સ્પષ્ટ રીતે વા ખીલ રીતે કહેલાં હલકાં વચ્ચે મોનો ધીર અને ઉત્તમ પુરૂષો સામે ઉત્તર આપતા નથી. ૩૫.

સ્મરન્તિ સુકૃતાન્યેવ ન વૈરાણિ કૃતાન્યપિ ।

સન્તઃ પ્રતિવિજાનન્તો લબ્ધ્વા પ્રત્યયમાત્મનઃ ॥ ૩૬ ॥

ખીલઓનાં સર્વ પ્રકારનાં કામોને નિરંતર જાણતા છતાં મોતાના મનમાં દ્રઢ નિશ્ચયવાળા સત્પુરૂષો તેમનાં સારાં કામોનું જ સ્મરણ કરે છે અને તેમનાં ખરાબ કામોને સંભારતાં નથી. ૩૬

યસ્તુ શત્રોર્વિશસ્યસ્ય શક્તોઽપિ કુરુતે દયામ્ ।

હસ્તાપાત્તસ્ય વીરસ્ય તં ચૈવ પુરુષં વિદુઃ ॥ ૩૭ ॥

આધીન થયેલા શત્રુનો અને હાથમાં આવેલા વીરપુરૂષનો આશ કરવાને શક્તિવાન છતાં પણ જે તેઓપર દયા કરે છે તેવો પુરૂષ કહેવાય છે. ૩૭.

મદધાનઃ શુભાં વિદ્યામાદદીતાવરાદપિ ।

અન્યાદપિ પરં ધર્મં સ્તીરત્નં દુષ્કુલાદપિ ॥ ૩૮ ॥

નીચ માણસ પાસેથી પણ શ્રદ્ધાયુક્ત થઈને શુભ વિધાનું
ગ્રહણ કરવું. ચાંડાળ પાસેથી પણ ઉત્તમ ધર્મને ગ્રહણ કરવો.
હલકા કુળમાંથી પણ ઉત્તમ સ્ત્રીને ગ્રહણ કરવી. ૩૮.

કર્મણાન્તુ પ્રશસ્તાનામનુષ્ઠાનં સુસ્વાવહમ્ ।

તૈષામેવાનનુષ્ઠાનં પશ્ચાત્તાપકરં મતમ્ ॥ ૩૯ ॥

સારાં કામ કરવાં એ સુખદાયી છે અને તેમ ન કરવાથી પ-
શ્ચાત્તાપ થાય છે, એમ માનેલું છે. ૩૯.

સ્વીયં યશઃ પૌરુષં ચ ગુપ્તયે કથિતં ચ યત્ ।

કૃતં યદુપકારાય ધર્મજ્ઞો ન પ્રકાશયેત્ ॥ ૪૦ ॥

પોતાનો યશ, પરાક્રમ, શુભ રાખવાને કહેલી વાત, ઉપકાર
માટે કરેલું કામ, એટલાં વાનાં ધર્મને જાણનાર મનુષ્યે ખીન્ન
આગળ જણાવવાં નહિ. ૪૦.

આત્મનઃ પૌરુષં ચૈવ બલં નૈવ સમં પરૈઃ ।

સર્વથાનાર્યકર્મૈતત્ પ્રશંસા સ્વયમાત્મનઃ ॥ ૪૧ ॥

પોતાના જેવું પરાક્રમ અને બળ ખીન્ન કોઈમાં નથી, એવી
આપ વડાઈ કરવી એ ખડુ હલકા માણસનું કામ છે. ૪૧

હીનાંગાનતિરિક્તાંગાન્ વિદ્યાહીનાન્ વિગર્હિતાન્ ।

રૂપદ્રવિણ્ઠીનાંશ્ચ સત્ત્વહીનાંશ્ચ નાક્ષિપેત્ ॥ ૪૨ ॥

ઓછાં અંગવાળાં, વધારે અંગવાળાં, વિદ્યાહીન, નિંદિત,

૩૮ મનુ ૨-૨૩૮. ૩૯ ઉદ્યાગ ૩૭-૧૪૨૦. ૪૦ મહાનિર્વાણ ૮-૫૬.

૪૧ ઉદ્યાગપર્વ. ૪૨ અનુશાસન ૧૦૪-૪૯૮૯.

રૂપ રહિત, ધનરહિત અને બળરહિત મનુષ્યોનો તિરસ્કાર કરવો નહિ, ૪૨.

અરુન્તુદં પરુષં રુક્ષવાચં વાકંટકૈર્વિતુદન્તં મનુષ્યાન્ ।

વિદ્યાદલક્ષ્મીકતમંજનાનાં મુખે નિવહ્દાં નિર્ઝટિં વૈ વહન્તમ્ ૪૩
જેમ મનુષ્ય મર્મને પીડા કરનાર, કઠોર, લુખી વાણીવાળો અને કાંટા જેવાં વચનોથી મનુષ્યોને દુઃખ આપનાર હોય તેને અમંગળ અને મહોડામાં મૃત્યુ ધારણ કરનારો જાણવો. ૪૩.

મર્માણ્યસ્થીનિ હૃદયં તથાઽસૂન્ રુક્ષા વાચો નિર્દહન્તીહ પુંસામ્ ।

તસ્માદ્વાચમુષર્તીં મુગ્રરૂપાં ધર્મારામો નિત્યશો વર્જયીત ॥ ૪૪ ॥
રુક્ષવચન મનુષ્યોનાં મર્મ, અસ્થિ, હૃદય અને પ્રાણને દહન કરે છે, માટે ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષે તીવ્ર અને લુખી વાણીનો નિરંતર ત્યાગ કરવો. ૪૪.

રોહતે સાયકૈર્વિદ્ધં વનં પરશુના હતમ્ ।

વાચા દુરક્તયા વિદ્ધં ન સંરોહતિ વાક્ષતમ્ ॥ ૪૫ ॥
પ્રાણનો ઘા રૂઝાઈ જાય છે અને કુહાડાથી વન કપાયું હોય તોપણ પાછું પાંગરે છે; પરંતુ કઠોર વચન બોલવાથી વિંધાયેલા હૃદયનો ઘા કદી પણ રૂઝાતો નથી. ૪૫.

વિદ્યામદો ધનમદસ્તૃતીયોઽભિજનો મદઃ ।

મદા એતેઽવલિપ્તાનામેત એવ સતાં દમાઃ ॥ ૪૬ ॥

વિદ્યા, ધન અને કુટુંબ એ ત્રણે પ્રકારના મદો દુષ્ટ પુરૂષોનેજ

૪૩-૪૪ ઉદ્દેગ ૩૫-૧૨૬૭-૧૨૬૬ ૪૫ ઉદ્દેગ ૧૬૦-૪૯૮૮.

૪૬ ઉદ્દેગ ૩૩-૧૧૩૭.

ગર્વ ઉપજાવનારા છે, પરંતુ સારા પુરૂષોને તો તે શાન્તિ આપનાર થાય છે. ૪૬.

अथ भद्राणि भूतानि हीनशक्तिरहं परम् ।

मृदुं तथापि कुर्वीत हानिर्द्वेषफलं यतः ॥ ४७ ॥

ખીન શક્તિવાન છે અને હું એકલો શક્તિવિનાનો છું એમ જાણીને કોઈનો દ્વેષ કરવો નહિ; પરંતુ કોમળતા રાખવી; કારણ કે દ્વેષનું ફળ હાની છે. ૪૭.

य ईर्षुः परवित्तेषु रूपे वीर्ये कुलान्वये ।

मुखसौभाग्यसत्कारे तस्य व्याधिनरन्तकः ॥ ४८ ॥

ખીનનાં ધન, રૂપ, પરાક્રમ, કુળ, સુખ, સૌભાગ્ય અને સત્કારથી જે મનુષ્ય ઈર્ષ્યા કરે છે તેના દુઃખનો પાર નથી. ૪૮.

ये परेषां श्रियं दृष्ट्वा न तपन्ति विमत्सराः ।

प्रहृष्टाश्चाभिनन्दन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४९ ॥

જે ઈર્ષ્યા રહિત પુરૂષો પારકાની લક્ષ્મીને જોઈને દુઃખી થતા નથી, પરંતુ આનંદ પામીને તેનાં વખાણ કરે છે, તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. ૪૯.

हरणं च परस्वानां परदाराभिमर्षणम् ।

सुहृदश्च परित्याग स्त्रयो दोषा भयप्रदाः ॥ ५० ॥

પારકું દ્રવ્ય ખુંચવી લેવું, પરસ્ત્રીનો સંગ કરવો અને મિત્રોનો પરિત્યાગ કરવો એ ત્રણ દોષો લયને આપનારા છે. ૫૦.

મિથ્યોપેતાનિ કર્માણિ સિધ્યેયુર્યાનિ ભારત ।

અનુપાયમયુક્તાનિ મા સ્મ તેષુ મનઃ કૃધાઃ ॥ ૫૧ ॥

કપટયુક્ત કામો કદાચ ઉપાય કર્યા વિનાં પણ સિદ્ધ થતાં હોય તોપણ તે કરવામાં મન રાખવું નહિ. ૫૧.

અરણ્યે વિજને ન્યસ્તં પરસ્વં દૃશ્યતે યદા ।

મનસાઽપિ ન હિંસન્તિ તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫૨ ॥

પરાયું ધન અરણ્યમાં અથવા કોઈ ન હોય એવે ઠેકાણે મૂકેલું જોવામાં આવે છતાં મનવડે પણ તે લેવાને જોઓ ઈચ્છા નથી કરતા તે પુરૂષો સ્વર્ગમાં જનારા છે. ૫૨.

ગ્રામે ગૃહે વા ચૈદ્દ્રવ્યં પારક્યં વિજને સ્થિતમ્ ।

નાભિનન્દન્તિ વૈ નિત્યં તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫૩ ॥

ગામમાં, ઘરમાં અથવા નિર્જન સ્થળમાં પણ પરાયું ધન પડયું હોય છતાં તેને લેવાને જોઓ રાહ થતા નથી તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. ૫૩.

તથૈવ પરદારાન્ યે કામવૃત્તાન્ રહોગતાન્ ।

મનસાપિ ન હિંસન્તિ તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫૪ ॥

તેજ પ્રમાણે જોઓ એકાંતમાં પણ કામનાવાળી પરસ્ત્રીને જોઈને તેના પ્રતિ મનવડે પણ ઈચ્છા કરતા નથી તેઓ સ્વર્ગમાં જનારા છે. ૫૪.

૫૧ ઉદ્દેશગ. ૩૩-૧૦૯૯. ૫૨ અનુશાસન. ૧૪૪-૬૬૫૪.

૫૩, ૫૪, અનુશાસન ૧૪૪-૬૬૫૫.

શત્રુ મિત્રં ચ યે નિત્યં તુલ્યેન મનસા નરાઃ ।

ભજન્તિ મૈત્રાઃ સંગમ્યે તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫૫ ॥

જેઓ શત્રુ તેમજ મિત્રને મનવડે હુમેશાં સમભાવથી જુએ છે અને તેઓના મેળાપ વખતે મિત્રભાવથી વર્તે છે, તે પુરૂષો સ્વર્ગને પામનારા છે. ૫૫.

શ્રદ્ધાવન્તો દયાવન્તશ્ચોક્ષાશ્ચોક્ષજનાપ્રિયાઃ ।

ધર્માધર્મવિદો નિત્યં તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૫૬ ॥

શ્રદ્ધાવાળા, દયાવાળા, પવિત્ર, પવિત્ર મનુષ્યો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા અને ધર્મ તથા અધર્મને જાણનારા પુરૂષો સ્વર્ગમાં જનારા છે. ૫૬.

યથૈનમુત્પાદયતે યથૈનં ત્રાયતે ભયાત્ ।

યશ્ચાસ્ય કુરુતે વૃત્તિં સર્વે તે પિતરસ્મૃતાઃ ॥ ૫૭ ॥

જે જન્મ આપે છે, જે લયથી રક્ષણ કરે છે, અને જે જીવિકા આપે છે, એ ત્રણે જણ પિતા ગણાય છે. ૫૭.

માતૃવત્ પરદારેષુ પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્ ।

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥ ૫૮ ॥

જે મનુષ્ય પરસ્ત્રીને માતા સમાન, પરદ્રવ્યને ઢેકાં સમાન, અને સર્વ પ્રાણીને પોતાના સમાન જુએ છે તેજ ખરેખર જુએ છે. ૫૮.

ન કુલં વૃત્તહીનસ્ય પ્રમાણમિતિ મે મતિઃ ।

અન્યેષ્વપિ હિ જાતાનાં વૃત્તમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૫૯ ॥

જે પુરૂષ ખરાબ આચરણવાળો છે તેને સારા કુળનો ન જાણવો, અને નીચ કુળમાં જન્મ્યા છતાં પણ સારા આચરણવાળો હોય તો તે પુરૂષને શ્રેષ્ઠ જાણવો. ૫૯.

અકાર્યકરણાદ્ધીતઃ કાર્યાણાં ચ વિવર્જનાત્ ।

અકાલે મંત્રભેદાચ્ચ યેન માદ્યેન્ન તત્પિવેત્ ॥ ૬૦ ॥

દુષ્ટ કામ કરવાથી તથા સારાં કામનો ત્યાગ કરવાથી અને સમય વગર શુભ વાતને ખુદ્દી કરવાથી ખીટીતા રહેવું; તથા જે ખીવાથી મદ ઉત્પન્ન થાય તે પદાર્થ ન પીવો. ૬૦.

મઘપાનં કલહં પૂર્ગવૈરં માર્યાપત્યોરન્તરં જ્ઞાતિભેદમ્ ।

રાજદ્વિષ્ટં સ્ત્રીપુંસોર્વિવાદં વર્જ્યાન્યાહુર્યશ્ચ પંથાઃ પ્રદુષ્ટઃ ॥ ૬૧ ॥

મઘપાન, કલહ, ઘણા માણસોની સાથે શત્રુતા, સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે બુદ્ધાઈ, જ્ઞાતિમાં કળિયો, રાજવિરુદ્ધ કાર્ય; સ્ત્રી પુરૂષમાં વિવાદ અને દુષ્ટ માર્ગે જવું, એટલાં વાનાંનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૬૧.

અતીવગુણસંપન્નો ન જાતુ વિનયાન્વિતઃ ।

સુસૂક્ષ્મમપિ ભૂતાનામુપમર્દમુપેક્ષતે ॥ ૬૨ ॥

ઉત્તમ ગુણવાળો અને નમ્રતાવાળો પુરૂષ પ્રાણિઓનાં જરા સરખાં દુઃખની પણ અવગણના કરે નહિ. ૬૨.

સુવૃત્તઃ શીલસંપન્નઃ પ્રસન્નાત્માત્મવિદ્બુધઃ ।

પ્રાપ્યેહ લોકે સમાનં સુગતિં પ્રેત્ય ગચ્છતિ ॥ ૬૩ ॥

જે પુરૂષ સદાચાર, સારા આચરણવાળો, પ્રસન્ન ચિત્તવાળો, આત્માને જાણનારો અને પાંડિત છે તે આ લોકમાં સારૂં માન મેળવીને અંતે સદ્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૩.

પંચમોઽધ્યાયઃ ।

દાન અને અહિંસા.

યસ્મિન્ જીવતિ જીવન્તિ બહવઃ સ તુ જીવતુ ।

કાકોઽપિ કિં ન કુસ્તે ચંચ્વા સ્વોદરપૂરણમ્ ॥ ૧ ॥

જે માણસના જીવવાથી ઘણા માણસોનું જીવન ચાલે છે તે માણસ જીવતો રહે. નહિતો કાગડો પણ ચાંચવડે પોતાનું પેટ શું નથી ભરતો ? ૧.

યસ્ય ચાત્માર્થમેવાર્થઃ સ ચ નાર્થસ્ય કોવિદઃ ।

રક્ષેત ભૂતકોઽરણ્યે યથા ગાસ્તાદ્દેવ સઃ ॥ ૨ ॥

જેઘન માત્ર પોતાનાજ ઉપયોગમાં આવે છે તે પુરૂષ ધનના અરુ ઉપયોગને જાણતો નથી, તેથી જંગલમાં નોકર જેમ ગાયોનું રક્ષણ કરે છે તેવો રક્ષણ કરનારોજ તેને જાણવો. ૨.

દરિદ્રાન્ ભર કૌતેય મા પ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્યાધિતસ્યૌષધં પથ્યં નીરુજસ્ય કિર્મૌષધૈઃ ॥ ૩ ॥

દરિદ્ર લોકોનું પ્રતિપાલન કરો, પણ ધનવાનને ધન આપશે ના; રોગીનેજ ઔષધ ગુણકારી છે; નિરોગીને ઔષધનું શું પ્રયોજન ? ૩.

યત્કિંચિદપિ દાતવ્યં યાચિતેનાનુસૂયયા ।

ઉત્પત્સ્યતે હિ તત્પાત્રં યત્તારયતિ સર્વતઃ ॥ ૪ ॥

યાચના કરનારંપર દ્વેષ ન કરતાં જે કાંઈ બની આવે તે દાન આપવું યોગ્ય છે. એમ કરતા રહેવાથી એવું કોઈ દાન લેનાર પાત્ર મળી આવશે કે જે સર્વ દુઃખોથી તારી દેશે. ૪

અભિગમ્ય ચ ચત્તુષ્ટયાં દત્તમાહુરભિષ્ઠતમ્ ।

યાચિતેન તુ યદત્તં તદાહુર્મધ્યમં બુધાઃ ॥ ૫ ॥

સામા જઈને પ્રસન્નતાથી જે દાન આપવું તેને શ્રેષ્ઠ દાન કહે છે. કોઈએ યાચના કરવાથી તેને જે દાન આપવું તેને વિદ્વાનો મધ્યમ પ્રકારનું દાન કહે છે. ૫.

અવજ્ઞયા દીયતે યત્તથૈવાઽશ્રદ્ધયાઽપિ વા ।

તદાહુરધમં દાનં મુનયઃ સત્યવાદિનઃ ॥ ૬ ॥

અપમાન કરીને તથા શ્રદ્ધાવિના જે દાન અપાય છે તેને સત્યવાદી મુનિઓ કનિષ્ઠ પ્રકારનું દાન કહે છે. ૬.

૩ દિન. ૪ મનુ ૪-૨૨૮. ૫, ૬, શાન્તિ ૧૯૫-૧૦૭૭-૭૮.

અવજ્ઞયા ન દાતવ્યં કસ્યચિંલીલયાઽપિ વા ।

અવજ્ઞયા ચ યદત્તં દાતુસ્તદોષમાવહેત્ ॥ ૭ ॥

અપમાનપૂર્વક તેમજ ઠકામશ્કરીપૂર્વક કોઇને દાન દેવું નહિ; કારણકે અપમાનપૂર્વક દાન દેવાથી તે આપનારને દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭.

અન્યાયાત્ સમુપાત્તેન દાનધર્મો ધનેન યઃ ।

ક્રિયતે ન સ કર્તારં ત્રાયતે મહતો ભયાત્ ॥ ૮ ॥

અન્યાયથી મેળવેલા ધનવડે જે દાનધર્મ કરવામાં આવે છે તે ધર્મ તેના કરનારને મોટા ભયથી બચાવતો નથી. ૮,

તદાગં સુકૃતં દેશે ક્ષેત્રમેકં મહાશ્રયમ્ ।

ચતુર્વિધાનાં ભૂતાનાં તદાકમુપલક્ષ્યેત્ ।

તદાગાનિ ચ સર્વાણિ દિશન્તિ શ્રિયમુત્તમામ્ ॥ ૯ ॥

સારી જગ્યામાં બનાવેલું જળાશય પવિત્ર ક્ષેત્રરૂપ છે; કેમકે તે જળાશય ચારે પ્રકારના પ્રાણીઓના મોટા આશ્રય-રૂપ ગણાય છે. સર્વ જળાશયો તેના સ્થાપન કરનારને ઉત્તમ સંપત્તિ આપે છે. ૯.

સ્થાવરાણાં ચ ભૂતાનાં જાતયઃ ષડ્ પ્રકીર્તિતાઃ ।

વૃક્ષગુલ્મલતાવલ્લયસ્વક્સારાસ્તૃણજાતયઃ ॥ ૧૦ ॥

एता जात्यस्तु वृक्षाणां तेषां रोपे गुणास्त्विमे ।

કીર્તિં ચ માનુષે લોકે પ્રેત્ય ચૈવ ફલં શુભમ્ ॥ ૧૧ ॥

વૃક્ષ, શુચ્છા, વેલા, વેલ, વાંસ અને ઘાસ એ પ્રકારે સ્થાવર ભૂતોની છ જાતિ કહેલી છે. એટલી જાતિનાં વૃક્ષોને વાવવાથી અલોકમાં કીર્તિ અને પરલોકમાં પણ શુભફળ મળે છે. ૧૦-૧૧

તસ્માત્તદાકે તદ્વક્ષા રોપ્યાઃ શ્રેયોઽર્થિના સદા ।

પુત્રવત્પરિપાલ્યાશ્ચ પુત્રાસ્તે ધર્મતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨ ॥

તેટલા માટે કલ્યાણ ઈચ્છનારા પુરૂષે સર્વદા જળાશયોમાં એ વૃક્ષો વાવવાં અને પુત્રની પેઠે તેઓનું રક્ષણ કરવું; કેમકે ધર્મપ્રમાણે તેઓ વાવનારના પુત્રરૂપ છે. ૧૨.

અમયં સર્વભૂતેભ્યો વ્યસને ચાપ્યનુગ્રહઃ ।

યશ્ચાભિલાષિતં દદ્યાત્તૃષિતાયાભિયાચ તે ॥

દત્તં મન્યેત યદ્વત્વા તદ્દાનં શ્રેષ્ઠમુચ્યતે ॥ ૧૩ ॥

સર્વ પ્રાણીઓને અભય આપવું, દુઃખમાં સહાય આપવી, તૃષ્ણાતુરને અને યાચના કરનારને જોઇએ તે પ્રમાણે આપવું અને જેટલું આપવાથી “મે ઠીક આપ્યું,” એમ લાગે તેવું દાન શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. ૧૩.

પાર્નીયં પ્રથમં દાનં દાનાનાં મનુરવ્રવીત્ ।

તસ્માત્ કૂપાંશ્ચ વાપીશ્ચ તટાગાનિ ચ સ્થાપયેત્ ॥ ૧૪ ॥

સર્વ પ્રકારનાં દાનમાં જળનું દાન શ્રેષ્ઠ છે, એમ મનુ ભગવાને કહ્યું છે; તે માટે કૂવા, વાવો, અને તળાવો ખોદાવવાં. ૧૪.

અન્નં વૈ પ્રથમં દ્રવ્યમન્નં શ્રીશ્ચ પરા મતા ।

અન્નાત્પ્રાણઃ પ્રભવતિ તેજો વીર્યં બલં તથા ॥ ૧૫ ॥

સર્વ પદાર્થોમાં “ અન્ન ” એ શ્રેષ્ઠ પદાર્થ છે, અને એ-
નેજ શ્રેષ્ઠ સંપત્તિ માનેલી છે; કેમકે અન્નથી આયુષ્ય, તેજ,
પરાક્રમ અને બળ વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૫.

સદ્યો દદાતિ યશ્ચાન્નં સદૈકાગ્રમના નરઃ ।

ન સ દુર્ગાનવામ્નોતીત્યેવમાહ પરાશરઃ ॥ ૧૬ ॥

જે પુરૂષ એકાગ્રતા પૂર્વક નિરંતર અન્નનું દાન આપે છે
તે કદીપણ દુઃખ પામતો નથી. એમ પરાશર મુનિ કહે છે. ૧૬.

સર્વહિંસાનિવૃત્તા યે નરાઃ સર્વસહાશ્ચ યે ।

સર્વસ્યાશ્રયભૂતાશ્ચ તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૧૭ ॥

જેઓ સર્વ પ્રકારની હિંસાથી નિવૃત્ત થાય છે, જેઓ
સર્વ સહન કરે છે, અને જેઓ સર્વને આશ્રય આપે છે, તે
પુરૂષો સ્વર્ગમાં જાય છે. ૧૭.

રૂપમવ્યંગતામાયુર્બુદ્ધિં સત્ત્વં બલં સ્મૃતિમ્ ।

પ્રાપ્તુકામૈર્નૈર્હિંસા વર્જિતવ્યા મદ્દાત્મભિઃ ॥ ૧૮ ॥

રૂપ, સારા અવયવો, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, ધીરજ, બળ અને
સ્મરણશક્તિ, એટલાં બાનાં ઇચ્છનાર મહાનપુરૂષોએ હિંસાને
તજવી યોગ્ય છે. ૧૮.

૧૫, ૧૬. અનુશાસન ૬૬-૩૩૬૮, ૬૯. ૧૭ ક્ષિત ૧૦૯.

૧૮ અનુશાસન ૧૧૫-૫૫૦૧.

મર્ત્યવ્યમિતિ યદુઃસ્વં પુરુષસ્યોપજાયતે ।

શક્યતે નાનુમાનેન પરોઽપિ પરિવર્ણિતુમ્ ॥ ૧૯ ॥

મરણ સમયે પુરુષને જે દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન અનુમા-
નથી કરવાને બીજા કોઈપણ મનુષ્ય સમર્થ થતો નથી. ૧૯.

ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન ચ હન્યાન્ન ઘાતયેત્ ।

તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયંભુવોઽબ્રવીત્ ॥ ૨૦ ॥

સ્વાયંભુવમનુષ્યે કહ્યું છે કે જે મનુષ્ય માંસ ભક્ષણ કર-
તો નથી તથા કોઈને હણતો નથી અને હણાવતો નથી તે સ-
ર્વ પ્રાણીઓનો મિત્ર છે. ૨૦.

પ્રાણા યથાત્મનોઽભીષ્ટા ભૂતાનામપિ વૈ તથા ।

આત્મોપમ્યેન મન્તવ્યં બુદ્ધિમદ્ધિઃ કૃતાત્માભિઃ ॥ ૨૧ ॥

પોતાને પોતાના પ્રાણ જેવા અતિ પ્રિય છે તેમ બીજા
પ્રાણીઓને પણ તેમના પ્રાણ બહુજ પ્રિય છે, એમ પોતાના
દ્રષ્ટાંતથી બીજાઓ વિષે પણ બુદ્ધિવાન અને જ્ઞાની પુરુષોએ
વિચારવું. ૨૧.

શરણ્યઃ સર્વભૂતાનાં વિશ્વાસ્યઃ સર્વજન્તુષુ ।

અનુદ્વેગકરો લોકે ન ચાપ્યુદ્વિજતે સદા ॥ ૨૨ ॥

સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનાર માણસ સર્વ જીવોનો વિ-
શ્વાસ પાત્ર થાય છે. જે સર્વદા કોઈનો ઉદ્વેગ કરતો નથી તે
પોતે પણ ઉદ્વેગ પામતો નથી. ૨૨.

ધનેન ક્રયિકો હન્તિ खादकश्चोपभोगतः ।

घातको वध वंधाभ्यामित्येष स्त्रिविधो वधः ॥ ૨૩ ॥

ખરીદ કરનારો ધનવડે હણે છે, ખાનારો ખાવાની ઇચ્છા-
વડે હણે છે, અને ઘાત કરનારો વધ તથા બંધન કરવાવડે હણે
છે. એમ ત્રણ પ્રકારની હિંસા છે. ૨૩.

अखादन्ननुमोदंश्च भावदोषेण मानवः ।

योऽनुमोदति हन्तव्यं सोऽपि दोषेण लिप्यते ॥ ૨૪ ॥

જે મનુષ્ય કોઈ દોષને લીધે પોતે માંસ લક્ષણ ન કરતો હોય.
છતાં મારવાને સંમતિ આપે છે તેને પણ દોષ લાગે છે. ૨૪.

अवृण्यः सर्वभूतानामायुष्मान्नीरुजः सुखी ।

भवत्यभक्ष्यन्मांसं दयावान् प्राणिनामिह ॥ ૨૫ ॥

જે સર્વ પ્રાણીઓપર દયાવાળો છે અને જે માંસ લક્ષણ
કરતો નથી તે મનુષ્ય લાંબા આયુષ્યવાળો, નિરોગી, સર્વ પ્રા-
ણીઓથી ડરે નહિ તેવો અને સુખી થાય છે. ૨૫.

अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परो दमः ।

अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ॥ ૨૬ ॥

અહિંસા પરમ ધર્મ છે, અહિંસા પરમ દમ છે, અહિંસા
પરમ દાન છે અને અહિંસા પરમ તપ છે. ૨૬.

अहिंसस्य तपोऽक्षय्यमहिंसो यजते सदा ।

અર્હિસ્રઃ સર્વભૂતાનાં યથા માતા યથા પિતા ॥ ૨૭ ॥

હિંસા ન કરનારને અક્ષય તપનું ફળ થાય છે. હિંસા ન કરનારો સદા યજ્ઞ કરે છે. હિંસા ન કરનારો મનુષ્ય સર્વે પ્રાણીઓને માતા પિતા જેવો છે. ૨૭.

ષષ્ઠોઽધ્યાયઃ ।

ગૃહસ્થના અને અતિથિના ધર્મો.

યસ્માન્નયોઽપ્યાશ્રમિણો જ્ઞાનેનાન્નેન ચાન્વહમ્ ।

ગૃહસ્થૈર્નૈવ ધાર્યન્તે તસ્માજ્જ્યેષ્ઠાશ્રમો ગૃહી ॥ ૧ ॥

ખીન ત્રણે આશ્રમવાળાઓને પ્રતિદિન જ્ઞાનદ્વારા અને અન્નદ્વારા ગૃહસ્થજ ઉપકાર કરે છે, તેટલા સાટે ગૃહસ્થાશ્રમ ખીન આશ્રમોથી શ્રેષ્ઠ છે. ૧.

ગૃહસ્થઃ પાલયેદારાન્ વિદ્યામભ્યાસયેત્સુતાન્ ।

ગીપયેત્સ્વજનાન્વંધૂનેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૨ ॥

ગૃહસ્થે પોતાની સ્ત્રીનું પાલન કરવું, પુત્રોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો અને સ્વજન-બંધુવર્ગની રક્ષા કરવી, એજ સનાતન ધર્મ છે. ૨.

માતરં પિતરં ચૈવ સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષદેવતામ્ ।

મત્વાઃ ગૃહી નિષેવેત સદા સર્વપ્રયત્નતઃ ॥ ૩ ॥

ગૃહસ્થ મનુષ્યે પિતા અને માતાને સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દેવતા

સ્વરૂપ માનીને સર્વ પ્રયત્નથી સર્વદા તેમની સેવા કરવી. ૩.

શ્રાવयेन्मृदुलं वाणीं सर्वदा प्रियमाचरेत् ।

पित्रोराज्ञानुसारी स्यात्सःपुत्रः कुलपावनः ॥ ४ ॥

કુળને પાવન કરનારા સત્પુત્રે માતાપિતા પ્રત્યે કોમળ વાણી બોલવી, સર્વદા તેઓને પ્રિય લાગે એવું વર્તન રાખવું તથા તેઓની આજ્ઞામાં રહેવું. ૪.

गुरुणां चैव सर्वेषां माता परमेको गुरुः ।

माता गुरुतरा भूमेः स्वात् पितोच्चतरस्तथा ॥ ५ ॥

સર્વ પ્રકારના ગુરુઓમાં માતા એ પરમગુરુ છે, માતા એ પૃથ્વી કરતાં પણ વધારે ગુરુ છે, તેમજ પિતા આકાશ કરતાં પણ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. ૫.

मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवेः ॥

तेषां पिता तथा स्वामी यथा माता न संशयः ॥ ६ ॥

માતાપિતા પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી પુત્રો એ બેઠને સમાન છે, માટે પુત્રથી જેટલો પિતાનો હક છે તેટલો જ હક માતાનો છે, એમાં સંશય નથી. ૬.

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम् ।

न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥

બાળકના જન્મ સમયે માતાપિતા જે કલેશ સહન કરે છે તેનો બદલો પુત્રથી સો વર્ષે પણ વાળી શકાય તેમ નથી. ૭.

આશંસતે હિ પુત્રેષુ પિતા માતા ચ ભારત ।

યશઃ કીર્તિમયૈશ્વર્યં પ્રજા ધર્મ તથૈવ ચ ।

તયોરાશાન્તુ સફલાં યઃ કરોતિ સ ધર્મવિત્ ॥ ૮ ॥

પિતા અને માતા પુત્રને વિષે યશ, કીર્તિ, ઐશ્વર્ય, પ્રજા-સંતાન અને ધર્મની આશા કરે છે, માટે જે મનુષ્ય પિતા માતાની તે આશા સફળ કરે છે તેજ ધર્મને જાણનારો છે. ૮.

માતાપિતૃभ्यां યામીભિર્ભ્રાત્રા પુત્રેણ ભાર્યયા ।

દુહિત્રા દાસવર્ગેણ વિવાદં ન સમાચરેત્ ॥ ૯ ॥

માતા, પિતા, લાઇઓની સ્ત્રીઓ, લાઇ, પુત્ર, સ્ત્રી, કન્યા અને નોકરો, સ્ત્રીઓની સાથે વિવાદ કરવો નહિ. ૯.

ભ્રાતા જ્યેષ્ઠઃ સમઃ પિત્રા ભાર્યા પુત્રઃ સ્વકા તનુઃ ।

છાયા સ્વોદાસવર્ગશ્ચ દુહિતા કૃપણં પરમ્ ।

તસ્માદેતૈરધિક્ષિપ્તઃ સહેતાસંજ્વરઃ સદા ॥ ૧૦ ॥

મોટો લાઇ પિતા તુલ્ય છે, લાચારી અને પુત્ર એ પોતાના શરીર તુલ્ય છે, નોકર વર્ગ પોતાની છાયા સ્વરૂપ છે, અને કન્યા અત્યંત દયા કરવા યોગ્ય છે; માટે એઓમાંનું કોઈ તિરસ્કાર કરે તો પણ મનમાં દુઃખ ન લાવતાં સર્વદા તે સહન કરવું. ૧૦.

જ્યેષ્ઠઃ કુલં વર્ધયતિ વિનાશયતિ વા પુનઃ ।

હન્તિ સર્વમપિ જ્યેષ્ઠઃ કુલં યત્ર ચ જાયતે ॥ ૧૧ ॥

મોટો પુત્ર સારો હોય તો કુળને વધારે છે અને ખરાબ

હોય તો કુળનો નાશ પણ કરે છે. મહોટો પુત્ર ખરાબ હોય તો પોતે જે કુળમાં જન્મ્યો હોય તેનું સર્વસ્વ પણ હણી નાખે. ૧૧.

अथ यो विनिकुर्वीत ज्येष्ठो भ्राता यवीयसः ।

अज्येष्ठः स्यादभागश्च नियम्यो राजभिश्च सः ॥ १२ ॥

જે મહોટો ભાઈ ન્હાના ભાઈને છેતરે છે તે મહોટો ગણાતો નથી અને તે ભાગને લાયક નથી. રાજાએ તેને શિક્ષા કરવી જોઈએ. ૧૨.

ज्येष्ठो भ्रातापितृसमो मृते पितरि भारत ।

सहोपां वृत्तिदाता स्यात् स चैतान् परिपालयेत् ॥ १३ ॥

પિતાના મરણ પછી મહોટો ભાઈ પિતા સમાન છે, માટે તેણે ન્હાનાઓનો નિર્વાહ કરવો અને તેઓનું પાલન કરવું. ૧૩.

कनिष्ठास्तं नमस्येरन् सर्वे छन्दानुवर्तिनः ।

तमेव चोपजीवेरन् तथैव पितरं तथा ॥ १४ ॥

ન્હાના ભાઈઓએ મહોટા ભાઈઓને નમસ્કાર કરવા જોઈએ અને સર્વેએ તેની મરજીને અનુસરવું જોઈએ તથા તેની પિતાની પેઠે સેવા કરવી જોઈએ. ૧૪.

भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भार्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा ।

यवीयसस्तु या भार्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥ १५ ॥

મહોટા ભાઈની સ્ત્રી એ ન્હાના ભાઈને શુદ્ધ પત્નિરૂપ છે, અને ન્હાના ભાઈની સ્ત્રી એ મહોટા ભાઈને પુત્રની સ્ત્રી તુલ્ય છે. ૧૫.

જ્યેષ્ઠા માતૃસમા ચાપિ ભગિની ભરતર્પભ ।

ભ્રાતુર્ભાર્યાચ તદ્વત્સ્યાત્ યસ્યાવાલ્યે સ્તનંપિવેત્ ॥ ૧૬ ॥

મોટી ખેન માતા સમાન છે, અને મોટા ભાઈની સ્ત્રી તથા બ-
ચપણમાં જેનું સ્તનપાન કર્યું હોય તેઓ પણ માતા સમાન છે. ૧૬.

શરીરમેતૌ સૃજતઃ પિતા માતા ચ ભારત ।

આચાર્યશાસ્તા યાજાતિઃસાસત્યા સાઽજરાઽમરા ॥ ૧૭ ॥

પિતા અને માતા માત્ર શરીરનેજ ઉત્પન્ન કરે છે, અને
આચાર્યના જ્ઞાન અને સદાચાર ઇત્યાદિના શિક્ષણવડે જે બાતિ
પ્રાપ્ત થાય છે તે બાતિ સત્ય, અજર અને અમર છે. ૧૭.

શુશ્રૂષતે યઃ પિતરં નાસૂયેત કદાચન ।

માતરં ભ્રાતરં વાપિ ગુરુમાચાર્યમેવ ચ ।

તસ્ય રાજન્ ફલં વિદ્ધિ સ્વર્લોકે સ્થાનમર્ચિતં ॥ ૧૮ ॥

જે મનુષ્ય પિતા, માતા, ભાઈ, ગુરૂ તેમજ આચાર્યની
સેવા કરે છે અને તેઓ પર કદી પણ દ્વેષ કરતો નથી તેને
સ્વર્ગ લોકમાં ઉત્તમ સ્થાન મળે છે. ૧૮.

યાવન્ન વિન્દતે જાયાં તાવદર્થો ભવેત્ પુમાન્ ।

નાર્યં પ્રજાયતે પૂર્ણઃ પ્રજાયેતેત્યપિ શ્રુતિઃ ॥ ૧૯ ॥

પુરૂષ જ્યાં સુધી પરણતો નથી ત્યાં સુધી તે અરધો રહે છે.
અરધાથી કદી સંતાન થતું નથી પણ પૂર્ણથીજ થાય છે. ૧૯.

પ્રજનાર્થં મહાભાગાઃ પૂજાર્હા ગૃહદીપ્તયઃ ।

સ્ત્રિયઃ શ્રિયશ્ચ ગેહેષુ ન વિશેષોઽસ્તિ કશ્ચન ॥ ૨૦ ॥

સંતાનની ઉત્પત્તિને માટે સ્ત્રીઓ મહાભાગ્યવાળી, સત્કાર કરવા યોગ્ય અને ઘરને દીપાવનારી છે. ઘરમાં સ્ત્રીઓ અને સંપત્તિઓમાં કશી વિશેષતા નથી. ૨૦.

ઉત્પાદનમપત્યસ્ય જાતસ્ય પરિપાલનમ્ ।

પ્રત્યહં લોકયાત્રાયાઃ પ્રત્યક્ષં સ્ત્રીનિબંધનમ્ ॥ ૨૧ ॥

સંતાનની ઉત્પત્તિ, સંતાનનું પાલન અને પ્રતિદિવસ દોઢ વ્યવહારનું કાર્ય, એ સર્વ સ્ત્રી વિના થતું નથી. ૨૧.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૨૨ ॥

જે કુળમાં સ્ત્રીઓનું સન્માન થાય છે તે કુળમાં દેવતાઓ પ્રસન્ન રહે છે, અને જ્યાં તેઓનું સન્માન થતું નથી તે કુળમાં થતી બીજી સર્વ શુભ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે. ૨૨.

અવિપ્લુતબ્રહ્મચર્યો લક્ષણ્યાં સ્ત્રિયમુદ્ગ્રહેત્ ।

અનન્યપૂર્વિકાં કાન્તા મસપિંડાં યવીયસીમ્ ॥ ૨૩ ॥

અરોગિણીં ભ્રાતૃયતીમસમાનાર્ષગોત્રજામ્ ।

પંચમાત્ સપ્તમાદૂર્ધ્વં માતૃતઃ પિતૃતસ્તથા ॥ ૨૪ ॥

અખંડિત બ્રહ્મચર્યવાળા પુરુષે સારાં લક્ષણવાળી, બીજા સાથે વિવાહ ન થયો હોય તેવી, સુંદર રૂપવાળી અને સગાઈ વિનાની, પોતાથી ન્હાની ઉમ્મરની, રોગ વિનાની, ભાઈવાળી તથા

બીજા ગોત્ર અને પ્રવરમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને માતાથી પાંચમી પહેડી તથા પિતાથી સાતમી પહેડીની અંદરની ન હોય તવી સ્ત્રીને પરણવી. ૨૩-૨૪.

સર્વાવયવસંપૂર્ણા સુવૃત્તામુદ્ગહેન્નરઃ ।

ક્રયક્રીતા ચ યા કન્યા પત્ની સા ન વિધીયતે ॥ ૨૫ ॥

પુરૂષે સર્વ અવયવોથી સંપૂર્ણ અને સારાં આચરણવાળી સ્ત્રીને પરણવી. યેસા આપીને ગ્રહણ કરેલી કન્યા તે વિધિ પ્રમાણે પત્નિ કહેવાતી નથી. ૨૫.

ન હ્યેવ માર્યા ક્રેતવ્યા ન વિક્રેયા કથંચન ।

યે ચ ક્રીણન્તિ દાસી ચ વિક્રીણન્તિ તથૈવ ચ ।

ભવેત્તેષાં તથા નિષ્ઠા લુબ્ધાનઃ પાપચેતસામ્ ॥ ૨૬ ॥

કોઈ રીતે ખરીદવાને કે વેચવાને લાયક સ્ત્રી નથી. જેઓ દાસીને ખરીદે કે વેચે તે લોભીઆ અને પાપીઓની બુદ્ધિ તેવીજ થાય છે. ૨૬.

અનિન્દિતૈઃ સ્ત્રીવિવાહૈરનિન્દ્યા ભવતિ પ્રજા ।

નિન્દિતૈર્નિન્દિતા નૃણાં તસ્માન્નિન્દ્યાન્ વિવર્જયેત્ ॥ ૨૭ ॥

સારા વિવાહ કરવાથી પ્રજા સારી થાય છે અને નિંદિત વિવાહ કરવાથી નિંદિત પ્રજા થાય છે; માટે નિંદિત વિવાહોનો ત્યાગ કરવો. ૨૭.

ઇમં હિ સર્વવર્ણાનાં પર્યન્તો ધર્મમુત્તમમ્ ।

યતન્તે રક્ષિતું માર્યા મર્તારો દુર્વલા અપિ ॥ ૨૮ ॥

સર્વ વર્ણોનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે, એમ વિચારીને પતિઓ

દુર્ભળ હોય તોપણ સ્ત્રીની રક્ષા કરવાનો તેઓ પ્રત્ન કરે છે. ૨૮.

સ્વાં પ્રસૂતિં ચરિત્રં ચ કુલમાત્માનમેવ ચ ।

સ્વં ચ ધર્મે પ્રયત્નેન જ્ઞાયાં રક્ષન્ હિ રક્ષતિ ॥ ૨૯ ॥

પોતાની સ્ત્રીનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાથી પોતાના સંતાનની, ચરિત્રની, કુળની, પોતાની અને પોતાના ધર્મની રક્ષા થાય છે. ૨૯.

અન્યોન્યસ્યાવ્યભિચારો ભવેદામરણાન્તિકઃ ।

एष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ ૩૦ ॥

સ્ત્રી અને પુરૂષે મરતાં સુધી એક બીજાનો વ્યભિચાર કરવો નહિ. તેઓનો સંક્ષેપમાં એ ધર્મ બાણવો. ૩૦.

કોર્ડ્યઃ પુત્રેણ જ્ઞાતેન યો ન વિદ્વાન્ ન ધાર્મિકઃ ।

काणेन चक्षुषा किंवा चक्षुःपीडैव केवलम् ॥ ૩૧ ॥

જેમ કાણી આંખ એ કેવળ પીડાજ કરે છે, પણ બીજા કામે લાગતી નથી, તેમ જો પુત્ર પણ ધાર્મિક અને વિદ્વાન ન થાય તો તેનાથી પીડા વિના બીજું શું કળ થનારું છે? ૩૧.

चतुर्वर्षावधि सुतान् लालयेत् पालयेत् पिता ।

ततः षोडशपर्यंतं गुणान् विद्यां च शिक्षयेत् ॥ ૩૨ ॥

પિતાએ ચાર વર્ષની અવસ્થા થતાં સુધી પુત્રનું લાલન-પાલન કરવું. તે પછી સોળ વર્ષસુધી તેને ગુણ અને વિદ્યાનું શિક્ષણ આપવું. ૩૨.

વિંશત્યબ્દાધિકાન્ પુત્રાન્ પ્રેરયેદ્દૃહકર્મસુ ।

તતસ્તાંસ્તુલ્યભાવેન મત્વા સ્નેહં પ્રદર્શયેત્ ॥ ૩૩ ॥

વીશ વર્ષની અવસ્થા પછી પુત્રોને ઘરના કામોમાં જોડવા, અને તે પછી તેમને પોતાના સમાન માનીને સ્નેહ દર્શાવવો. ૩૩.

કન્યાપ્યેવં પાલનીયા શિક્ષणीयातियत्नतः ।

देया वराय विदुषे धनरत्नसमन्विता ॥ ३४ ॥

કન્યાનું પણ એ પ્રમાણે પાલવ કરવું અને અતિ યતનથી તેને શિક્ષા આપવી. અને તેને ધન તથા રત્ન સહિત શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન વરને આપવી. ૩૪.

यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।

तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणैव निम्नगा ॥ ३५ ॥

નદી જેમ સમુદ્રની સાથે મળીને ખારી થઈ જાય છે તેવી રીતે સ્ત્રી જેવા ગુણવાળા પતિની સાથે વિધિપૂર્વક પરણે તેવા ગુણવાળી થાય છે. ૩૫.

न कन्यायाः पिता विद्वान् गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि ।

गृह्णन् शुल्कं हि लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥ ३६ ॥

વિદ્વાન પિતાએ કન્યાનું કાંઈ પણ મૂલ્ય લેવું નહિ. લોભથી જો લે તો તે સંતાનને વેચનારો થાય છે. ૩૬.

उत्तमैरूत्तमैर्नित्यं संबंधानाचरेत् सह ।

निनीषुः कुलमुत्कर्षमधमानधर्मास्त्यजेत् ॥ ३७ ॥

પોતાના કુળને ઉત્તમ બનાવવાની ઈચ્છા હોય તો ઉત્તમ

ઉત્તમ કુળની સાથે સંબંધ કરવો અને નીચ કુળનો ત્યાગ કરવો. ૩૭.

કાલેડદાતા પિતા વાચ્યો વાચ્યશ્ચાનુપયન્ પતિઃ ।

મૃતે ભર્તરિ પુત્રસ્તુ વાચ્યો માતુરરક્ષિતા ॥ ૩૮ ॥

જો યોગ્યકાળે પિતા કન્યાદાન ન કરે અને યોગ્યકાળે પતિ પત્નિને ઋતુ દાન ન દે, તેમજ પતિના મરણ પછી પુત્ર માતાનું રક્ષણ ન કરે તો તેઓ દોષ ભાગી-નિંદવા લાયક થાય છે. ૩૮.

ધૂમાયન્તિ વ્યપેતાનિ જ્વલન્તિ સહિતાનિ ચ ।

ઘૃતરાષ્ટ્રોલ્મુકાનીવ જ્ઞાતયો ભરતર્ષભ ॥ ૩૯ ॥

જેમ ઉંઘાડીયાં બૂદાં બૂદાં રહ્યાં હોય તો ધુધવાયા કરે છે અને એકઠાં મળે તો સળગી ઉઠે છે તેવું જ જ્ઞાતિવર્ગનું પણ સમજવું. ૩૯.

મહાનપ્યેકજો વૃક્ષો બલવાન્ સુપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

પ્રસહ્ય એવ વાતેન શક્યન્થો મર્ષિતું ક્ષણાત્ ॥ ૪૦ ॥

અથ યે સહિતા વૃક્ષાઃ સંઘશઃ સુપ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

તે હિ શીઘ્રતમાન્ વાતાન્ સહન્તેડન્યોડન્યસંશ્રયાત્ ॥ ૪૧ ॥

વૃક્ષ મહોટું હોય અને બળવાન તંથા દ્રઢ હોય તો પણ જો તે એકલું જ હોય તો વાયુ એક ક્ષણમાં તેને ઉખેડી શકે છે, પરંતુ ઘણાં વૃક્ષો જો એક સાથે રહેલાં હોય તો તે એક બીજાના આધારને લીધે અત્યંત બળવાન વાયુને પણ સહન કરે છે. ૪૦-૪૧.

एवं मनुष्यमप्येकं गुणैरपि समन्वितम् ।

शक्यं द्विषन्तो मन्यते वायुर्द्रुममिवैकजम् ॥ ४२ ॥

વાયુ જેમ એકલા વૃક્ષનો નાશ કરી શકે છે, તેમજ
ગુણવાન મનુષ્ય પણ જે એકલો રહે તો શત્રુઓ તેને છતી
લેવાને સમર્થ થાય છે. ૪૨.

तन्तवोऽप्यायतां नित्यं तनवो बहुलाः समाः ।

बहून् बहुत्वादायांसां सहन्तीत्युपमा सताम् ॥ ४३ ॥

તંતુઓ ઘણા લાંબા અને ઝીણા હોવા છતાં માપમાં
સરખા તથા સંખ્યામાં ઘણા હોવાથી ઘણા બોળને સહન કરે
છે, એવીજ રીતે સારા માણસોની ઉપમા છે. ૪૩.

सर्वानर्थः कुले यत्र जायते पापपूरुषः ।

अकीर्तिं जनयत्येव कीर्तिमन्तर्दधाति च ॥ ४४ ॥

જે કુળમાં પાપી પુરૂષ જન્મે છે તે કુળમાં સર્વ અનર્થો થાય
છે, કુળની તે અપકીર્તિ કરે છે અને કીર્તિનો નાશ કરે છે. ૪૪.

विभागं बहवो मोहात् कर्तुमिच्छन्ति नित्यशः ।

ततो विभक्तास्त्वन्योन्यं विरुध्यन्तेऽर्थमोहिताः ॥ ४५ ॥

અનેક મનુષ્યો મૂર્ખતાને લીધે વડીલોના ધનના ભાગ
વહેંચી લેવાને ઇચ્છે છે, પછી ભૂદા પડીને ધનથી મોહ પામીને
એક બીજા સાથે વિરોધ કરે છે. ૪૫.

૪૨, ૪૩. ઉદાગ ૩૫-૧૩૨૩, ૧૮. ૪૪ અનુશાસન ૧૦૫-૫૧૨૩.

૪૫ આદિ ૨૯-૧૯.

તતઃ સ્વાર્થપરાર્ન મૂઢાન્ પૃથગ્ભૂતાન્ સ્વકૈર્ધનૈઃ ।

વિદિત્વા મેદયન્ત્યેતાનમિત્રા મિત્રરૂપિણઃ ॥ ૪૬ ॥

પછી તે સ્વાર્થી અને મૂર્ખ લાઇઓને પોતપોતાના ભાગ લઇને જૂદા પડેલા જાણીને શત્રુઓ તેમના મિત્રરૂપ થઇને તેઓમાં એક બીજા વચ્ચે દ્વેષ કરાવે છે. ૪૬.

વિદિત્વા ચાપરે મિત્રાનન્તરેષુ પતન્ત્યથ ।

મિત્રાનામતુલો નાશઃ ક્ષિપ્રમેવ પ્રવર્તતે ॥ ૪૭ ॥

એ પ્રમાણે શત્રુઓ તેમને જૂદા પડેલા જોઇને તેમની ગુપ્ત વાતો જાણી દે છે, અને તેથી તે જૂદા પડેલાઓનો જલદી નાશ થાય છે. ૪૭.

તસ્માદ્વિભાગં ભ્રાતૃણાં ન પ્રશંસન્તિ સાધવઃ ।

ગુરુશાસ્ત્રેઽનિવદ્ધાનાયન્યોન્યેનાભિશંકિનામ્ ॥ ૪૮ ॥

સારા માણસો લાઇઓ વચ્ચે વિભાગ કરવાનું વખાણુતા નથી; કારણ કે તેથી તેઓ ગુરુ અને શાસ્ત્રના અંકુશમાં રહે નહિ અને એક બીજાપર શંકા રાખ્યા કરે. ૪૮.

માતરં પિતરં પુત્રં દારાનતિથિસોદરાન્ ।

હિત્વા ગૃહી ન મુંજીયાત્ પ્રાણૈઃ કંઠગતૈરપિ ॥ ૪૯ ॥

પ્રાણ કંઠે આવે તોપણ ગૃહસ્થ મનુષ્યે માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, અતિથિ અને લાઇઓનો પરિત્યાગ કરીને પોતે ભોજન કરવું નહિ. ૪૯.

વંચયિત્વા ગુસ્ત્રન્ વંધૂન્ યો મુંક્તે સ્વોદરંભરઃ ।

इहैव लोके गर्ह्योऽसौ परत्र नरकं व्रजेत् ॥ ५० ॥

જે પેટભરે મનુષ્ય ગુસ્ત્રનો અને બન્ધુઓનો પરિત્યાગ કરીને પોતાનું પેટ ભરે છે તે આ લોકમાં નિંદાપાત્ર થાય છે, અને પરલોકમાં નરકમાં પડે છે. ૫૦.

एवं क्रमेण भ्रातृश्च स्वसृभ्रातृमुतामपि ।

ज्ञातीन्मित्राणि भृत्यांश्च पालयेत्तोषयेद्गृही ॥ ५१ ॥

એ પ્રમાણે ગૃહસ્થે ભાઈ, ખડેન, ભત્રીજા, જ્ઞાતિવાળાઓ; મિત્રો અને આકરોતું પાલન કરવું, અને તેઓને રાજી રાખવા. ૫૧

ततः स्वधर्मनिरतानेकग्रामनिवासिनः ।

अभ्यागतानुदासीनान् गृहस्थः परिपालयेत् ॥ ५२ ॥

પછી પોતાના ધર્મવાળા અને પોતાના ગામના રહેવાશિઓ, અતિથિ અને ઉદાસીન લોકોતું ગૃહસ્થે પાલન કરવું. ૫૨.

तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनुता ।

सतामेतानि गेहेषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ५३ ॥

સાધુઓના ઘરમાંથી તૃણ, ભૂમિ, પાણી અને પ્રિયવાક્ય એ ચાર વસ્તુઓ કોઈ કાળે જતી નથી. ૫૩.

देयमार्त्तस्य शयनं स्थितश्रान्तस्य चासनम् ।

तृपितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् ॥ ५४ ॥

ગૃહસ્થે પીડિત મનુષ્યને સૂવાનું, થાકેલાને આસન, તરસ્યાને

૫૦ થી ૫૨ મહાનિર્વાણ ૮-૩૪. ૮-૪૮, ૪૯. ૫૩ વનપર્વ ૨-૫૩.

પાણી અને ભૂખ્યાને ભોજન આપવું. ૫૪. -

અંતો મૃષ્ટતરં નાન્યત્ પૂતં કિંચિચ્છતક્રતો ।

દત્વા ચત્વતિથિભ્યોઽન્નં મુંક્તે તેનૈવ નિત્યશઃ ॥ ૫૫ ॥

નિત્ય અતિથિઓને જમાડયા પછી પોતે અન્ન જમવું,
એના જેવું કાંઈ સ્વચ્છ અને પવિત્ર નથી. ૫૫.

યો દદ્યાદપરિક્લિષ્ટ મન્નમધ્વનિ વર્તત ।

શ્રાન્તાયાદૃષ્ટપૂર્વાય તસ્ય પુણ્યફલં મહત્ ॥ ૫૬ ॥

આલવાથી થાકેલા અને પૂર્વે નહિ દીઠેલા મુસાફરને શ્રદ્ધા
પૂર્વક જે અન્ન આપે તેને મહોદું પુણ્ય કાર્યનું ફળ થાય છે. ૫૬.

અરાવપ્યુચિતં કાર્યમાતિથ્યં ગૃહમાગતે ।

છેત્તુઃ પાર્શ્વગતાં છાયાં નોપસંહરતે તરુઃ ॥ ૫૭ ॥

પોતાને કાપનાર મનુષ્ય ઉપરથી જેમ વૃક્ષ પોતાની છાયાને
ખેંચી લેતું નથી, તેમ જો શત્રુ છતાં પણ અતિથિ થઈ પોતાને ઘેર
આવે તોપણ તેનો સારી રીતે સત્કાર કરવો જોઈએ. ૫૭.

અપ્રજોદ્યોઽતિથિઃ સાયં સૂર્યોદો ગૃહમેધિના ।

કાલે પ્રાપ્તસ્ત્વકાલે વા નાસ્યાનશ્નન્ ગૃહે વસેત્ ॥ ૫૮ ॥

સૂર્ય અસ્ત થયા પછી આવેલો અતિથિ, પછી તે સવેળા
આવ્યો હોય કે કવેળા આવ્યો હોય, તોપણ ગૃહસ્થે તેને પાછો કહા-
ડવો નહિ, તથા તેને પોતાના ઘરમાં ભૂખ્યો પણ રાખવો નહિ. ૫૮.

૫૪ થી ૫૬ વનપર્વ ૨-૫૪. ૧૯૩-૩૨. ૨-૬૧. ૫૭ હિત, ૧૦૦.

૫૮ મનુ ૩-૧૦૫.

ન વૈ સ્વયં તદશ્રીયાદતિથિં યન્ન ભોજયેત્ ।

ધન્યં યશસ્યમાયુષ્યં સ્વર્ગ્યં વાતિથિપૂજનમ્ ॥ ૫૯ ॥

અતિથિને ન જમાડાયું હોય એવું અન્ન પોતે જમવું નહિ.
અતિથિનું પૂજન એ ધન, યશ, આયુષ્ય અને સ્વર્ગને આપનારું
છે. ૫૯.

અતિથિનાં ચ સર્વેષાં પ્રેષ્યાણાં સ્વજનસ્ય ચ ।

સામાન્યં ભોજનં મૃત્યૈઃ પુરુષસ્ય પ્રશસ્યતે ॥ ૬૦ ॥

અતિથિઓ, સર્વ આશ્રિતો, સંખંધીઓ અને નોકરો એમને
જે ભોજન જમાડાયું હોય તેજ ભોજન ગૃહસ્થને જમવું
ચોગ્ય છે. અર્થાત્ પંક્તિભેદ કરવો નહિ. ૬૦.

સપ્તમોઽધ્યાયઃ ।

દંપતિધર્મ અને નારીધર્મ.

સમ્યગ્ધર્માર્થકામેષુ દમ્પતીભ્યામહર્નિશ્ચ ॥

एकाचित्ततया भाव्यं समानव्रतवृत्तितः ॥ ૧ ॥

ધર્મ, અર્થ, અને કામને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરવામાં પતિ
અને પત્નિએ અહોનિશ એક ચિત્તથી તથા એક સરખા આચ-
રણથી અને વૃત્તિથી રહેવું. ૧.

૫૯ મનુ ૩-૧૦૬. ૬૦ શાન્તિ ૧૯૩-૭૦૪૦. ૧ વ્યાસસંહિતા ૩ અ.

અર્થે भार्या મનુષ્યસ્ય भार्या શ્રેષ્ઠતમઃ સર્વા ।

भार्या मूलं त्रिवर्गस्य भार्या मूलं तरिष्यतः ॥ २ ॥

ભાર્યા એટલે સ્ત્રી મનુષ્યનું અર્ધું અંગ છે, ભાર્યા એ ઉત્તમ મિત્ર છે, ભાર્યા એ ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે પ્રકારના પદાર્થોનું મૂળ છે, અને ભાર્યા એ સંસાર તરવાનું મૂળ છે. ૨.

भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः ।

भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः ॥ ३ ॥

સ્ત્રીવાળા પુરૂષોજ અધી ક્રિયાઓ કરી શકે છે, સ્ત્રીવાળાજ ગૃહસ્થાશ્રમી છે, સ્ત્રીવાળાજ આનંદી રહે છે, અને સ્ત્રીવાળાજ શોભાવાળા છે. ૩.

कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्य गृहिणी मता ।

यः सदारः स विश्वास्तस्माद्वाराः परागतिः ॥ ४ ॥

વગડામાં પણ મનુષ્યને પત્નિ વિશ્રામરૂપ થાય છે. જે સ્ત્રીવાળો હોય તે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે, તે માટે સ્ત્રી એ મનુષ્યને પરમગતિ છે. ૪.

न च भार्यासमं किंचिद्विद्यते भिषजां मतम् ।

औषधं सर्वदुःखेषु सत्यमेतद्वचीमि ते ॥ ५ ॥

સર્વ દુઃખોમાં ભાર્યા સમાન બીજું કાંઈ ઔષધ નથી, એવો વૈદ્યોનો મત છે, તે સત્ય છે. ૫.

ધનેન વાસસા પ્રેમ્ણા શ્રદ્ધયામૃતભાષણૈઃ ।

સતતં તોષયેદારાન્ નાપ્રિયં ક્વચિદાચરેત્ ॥ ૬ ॥

ધન, વસ્તુ, પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને મીઠાં વચનથી સર્વદા ભાર્યાને પ્રસન્ન રાખવી, અને કદી પણ તેનું અપ્રિય કરવું નહિ. ૬.

શાશ્વતોઽયં ધર્મપથઃ સદ્ગિરાચરિતઃ સદા ।

યદ્ધાર્યાઃ પરિરક્ષન્તિ ભર્તારોઽલ્પવલા અપિ ॥ ૭ ॥

સાધુ લોકો ચિંરકાલથી એ ધર્મ પાળતા આવે છે કે પતિ નિર્ભય હોવા છતાં પણ તેણે સ્ત્રીની રક્ષા કરવી. ૭.

સૂક્ષ્મેભ્યોઽપિ પ્રસંગેભ્યઃ સ્ત્રિયો રક્ષ્યા વિશેષતઃ ।

દ્વયોર્હિં કુલયોઃ શોકમાવહેયુરરક્ષિતાઃ ॥ ૮ ॥

નબા પ્રસંગથી પણ સ્ત્રીની રક્ષા વિશેષ કરીને કરવી. રક્ષણ ન કરવાથી સ્ત્રી પિયર તેમજ સાસરું આ બંને કુળને શોકનું કારણ થાય છે. ૮.

ઉત્સવે લોકયાત્રાયાં તીર્થેષ્વન્યનિકેતને ।

ન પત્નીં પ્રેષયેત્પ્રાજ્ઞઃ પુત્રામાત્યવિવર્જિતામ્ ॥ ૯ ॥

બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પત્નિને પુત્ર અથવા વિશ્વાસુ માણસ વિના ઉત્સવમાં, લોકોના મેળામાં, તીર્થમાં તેમજ બીજાને ઘેર મોકલવી નહિ. ૯.

૬ મહાનિર્વાણ ૮-૪૨. ૭ વન ૧૨-૭૦. ૮ મનુ ૯-૫. ૯ મહા-
નિર્વાણ ૮-૪૩.

તથા નિત્યં યતેયાતાં સ્ત્રીપુંસૌ તુ કૃતક્રિયા ।

યથા નાભિચરેતાં તૌ વિયુક્તાવિતરેતરમ્ ॥ ૧૦ ॥

વિવાહિત સ્ત્રી અને પુરૂષે ધર્મ અર્થ કામમાં પરસ્પર વિયુક્ત રહેવા છતાં પણ વ્યભિચાર યુક્ત થાય નહીં એવો યત્ન કરવો જાઇએ. ૧૦.

ઉપચારાઃ ક્રિયા કેલિઃ સ્પર્શો ભૂષણવાસસામ્ ।

સહશય્યાસનં ચૈવ સર્વં સંગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

પરસ્ત્રી સાથે અયોગ્ય વ્યવહાર કરવો, એકા કરવી, મસ્કરી કરવી, તેણે પહેરેલા વસ્ત્રાલંકારને સ્પર્શ કરવો, એક શય્યા અથવા એક આસને બેસવું, એ સર્વ વ્યભિચારનાં ચિન્હ કહેવાય છે. ૧૧.

શ્રુત્વાવૈદમ્પતીધર્મં સહ ધર્મકૃતં શુભમ્ ।

યા ભવેદ્ધર્મપરમા નારી ભર્તૃસમવ્રતાઃ ॥ ૧૨ ॥

દેવવત્ સતતં સાધ્વી ભર્તારમનુપશ્યતિ ।

શુશ્રુષાં પરિચર્યાંચ દેવતાવત્ પ્રકુર્વતી ॥ ૧૩ ॥

વશ્યા ભાવેન સુમના સુવ્રતા સુખદર્શના ।

અનન્યચિત્તા સુમુર્ચી સા નારી ધર્મચારિણી ॥ ૧૪ ॥

ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે કહેલો સ્ત્રી પુરૂષનો પવિત્ર ધર્મ સાંભળીને જે સ્ત્રી ધર્મ પરાયણ થાય છે, અને સ્વામીને અતુકૂળ આચરણ

કરે છે; તથા જે પતિને નિરંતર દેવ સમાન બાળે છે, અને દેવ-તાની પેઠે તેની સેવા અને પૂજા કરે છે, તથા જે સ્ત્રી પતિને વશ રહેનારી, સારા મનોભાવવાળી, સારાં વ્રત કરનારી, સુખને આપનારી, એક પતિમાંજ ચિત્ત રાખનારી તથા હસતા સુખવાળી છે તે સ્ત્રી સારી રીતે ધર્મને પાળનારી છે. ૧૨-૧૩-૧૪.

પ્રતિપ્રિયાર્થિતે સ્થિત્વા સ્વચારા સંયતેન્દ્રિયા ।

इह कीर्तिमवामोर्तिं प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ १५ ॥

જે સ્ત્રી પતિનું પ્રિય અને હિત કરવામાં તત્પર રહીને સારા આચારવાળી તથા ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનારી છે તે સ્ત્રી આ લોકમાં કીર્તિ અને પરલોકમાં અનુપમ સુખને પામે છે. ૧૫.

सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्यायाप्रजावती ।

मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पत्यादेशानुवर्तिनी ॥ १६ ॥

ભાર્યા તેજ છે કે જે ઘર કામમાં કુશળ હોય, ભાર્યા તેજ છે કે જે પ્રજાવાળી હોય, અને ભાર્યા તેજ કે જે મન, વાણી તથા કર્મથી શુદ્ધ વર્તનવાળી હોય તથા પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી હોય. ૧૬.

छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।

दासीवादिष्टकार्येषु भार्या भर्तु सदा भवेत् ॥ १७ ॥

પવિત્ર સ્ત્રીએ સદા છાયા પ્રમાણે સ્વામીને અનુસરવું, શુભ

કાર્યમાં તેની સખી પ્રમાણે થવું, અને ઈષ્ટ કાર્યમાં દાસીની જેઠે આજ્ઞા પાળવી. ૧૭.

પરુષण्याપિ યા પ્રોક્તા દૃષ્ટાક્રુદ્ધેન ચક્ષુષા ।

સુપ્રસન્નમુખી મર્તુઃ સા નારી ધર્મભાગિની ॥ ૧૮ ॥

સ્વામી સ્ત્રીને કઠણ વાક્ય કહે અને કોધયુક્ત ચક્ષુથી જુવે તોપણ જે સ્ત્રી સારા પ્રસન્ન મુખવાળી રહે છે તે સ્ત્રી ધર્મ ભાગિની છે. ૧૮.

નેક્ષેત્ પતિં ક્રૂરદૃષ્ટયા શ્રાવયેન્નૈવ દુર્વચઃ ।

નાપ્રિયં મનસા વાપિ ચરેત્પત્યુઃ પતિવ્રતા ॥ ૧૯ ॥

પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પતિના સામું ક્રૂર દ્રષ્ટિથી જોવું નહિ અને તેને ખરાબ વચન કહેવું નહિ તથા મનમાં પણ તેવું અશુભ વિચારવું નહિ. ૧૯.

નોચ્ચૈર્વદેન્ન પરુષં ન વહૂન્ પત્યુરપ્રિયમ્ ।

ન કેનચિચ્ચ વિવદેદપ્રલાપવિલાપિની ।

ન ત્વાતિવ્યયશીલા સ્યાન્ન ધર્માર્થાવિરોધિની ॥ ૨૦ ॥

સ્ત્રીએ ઉચ્ચેસ્વરે બોલવું નહિ, કઠિન વચન બોલવાં નહિ, અહુ બોલવું નહિ, પતિને અપ્રિય લાગે તેવું બોલવું નહિ, કોઇની સાથે વિવાદ કરવો નહિ, ન બોલવા જેવું બોલવું નહિ, અતિશય

૧૮ અનુ. ૧૪૬-૧૭૮૬. ૧૯ મહાનિર્વાણ ૮-૧૦૩. ૨૦ વ્યાસ-સ્મૃતિ ૩ અ.

અર્થ કરવાની ટેવ રાખવી નહિ, તથા ધર્મ અને અર્થનો વિરોધ કરવો નહિ. ૨૦.

वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपयन्ति कुलस्त्रियः ।

આત્મનમાત્મના સત્યો જિતસ્વર્ગા ન સંશયઃ ॥ ૨૧ ॥

સારા કુળની સ્ત્રીઓ દુઃખી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય તો પણ પોતાના પુરૂષાર્થથી પોતાનું રક્ષણ કરે છે, એવી સતિઓ સ્વર્ગને પામે એમાં સંશય નથી. ૨૧.

जलोदरसमायुक्ताः श्वित्रिणः पलितास्तथा ।

આપુમાંસઃ કૃતાઃ સ્ત્રીભિર્જઢાન્ધવધિરાસ્તથા ॥ ૨૨ ॥

દુષ્ટ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓને જળોદરના રોગવાળા, ડોઢીઆ, વૃદ્ધ, નપુંસક, જડ, આંધળા અને ખડેરા કરી નાંખે છે. ૨૨.

पापानुगास्तु पापास्ताः पतीनुपसृजन्त्युत ।

ન જાતુ વિપ્રિયં ભર્તુઃ સ્ત્રિયા કાર્યં કથંચન ॥ ૨૩ ॥

પાપી પુરૂષને અનુસરનારી એ દુષ્ટ સ્ત્રીઓ પતિઓને દુઃખી કરી દે છે, માટે સ્ત્રીએ કદી પણ પતિનું ભુંડું કરવું નહિ. ૨૩.

प्रमादोन्मादरोषेर्ष्या वंचनं चाभिमानिताम् ।

પૈશુન્યહિંસાવિદ્વેષ મોહાહંકારધૂર્તતાઃ

નાસ્તિક્યસાહસસ્તેયદંભાન્ સાધ્વી વિવર્જयेत् ॥ ૨૪ ॥

પ્રમાદ, ઉન્મત્તપણું, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, કળાઈ, અભિમાન, ખળતા, હિંસા, દ્વેષ, મોહ, અહંકાર, ધુતારાપણું, નાસ્તિકપણું, સાહસ, ચોરી અને દંભ એ સર્વનો સારી સ્ત્રીઓએ ત્યાગ કરવો. ૨૪.

તિષ્ઠેત્ પિત્રોર્વશે બાલ્યે મર્તુઃસંપ્રાપ્તયૌવને ।

વાર્ધક્યે પતિવંધૂનાં ન સ્વતંત્રા ભવેત્ ક્વચિત્ ॥ ૨૫ ॥

સ્ત્રીએ બાળપણમાં પિતાના, યૌવનમાં સ્વામીના, તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં સાસરીઆના આધીનમાં રહેવું, અને કદી સ્વતંત્ર રહેવું નહિ. ૨૫.

પિત્રા મર્ત્તા સુતૈવાપિ નેચ્છેદ્વિરહમાત્મનઃ ।

ૣષાં હિ વિરહેણ સ્ત્રી ગર્હ્યે કુર્યાદુમે કુલે ॥ ૨૬ ॥

સ્ત્રીએ પિતા, સ્વામી, અને પુત્ર એમનાથી કદીપણ બૂઠું રહેવાની ઇચ્છા કરવી નહિ; કારણકે બૂઠાં રહેવાથી તે સ્ત્રી સાસરું અને પિયર બંને કુળને નિંદા યોગ્ય કરે છે. ૨૬.

પિતૃમાતૃસુતમ્રાતૃશ્વશ્રૂશ્વશુરમાતુલૈઃ ।

હીના ન સ્યાદ્વિના મર્ત્તા ગર્હણીયાજ્યથા ભવેત્ ॥ ૨૭ ॥

પતિ ન હોય તે સમયમાં સ્ત્રીએ પિતા, માતા, પુત્ર, ભાઈ, સાસુ, સસરા અને મામા એમનાથી દૂર રહેવું નહિ; અને જો રહેતો તેની નિંદા થાય છે. ૨૭.

અરક્ષિતા ગૃહે રુદ્ધાઃ પુરુષૈરાપ્તકારિભિઃ ।

આત્માનમાત્મના યાસ્તુ રક્ષેયુસ્તાઃ સુરક્ષિતાઃ ॥ ૨૮ ॥

ઘરમાં રહેલી સ્ત્રીઓને વિશ્વાસુ માણસો સાચવતાં હોય તોપણ આધીન ન રહેવું હોય તો તેઓ ન સાચવ્યા જેવીજ છે, અને જે સ્ત્રીઓ પોતાના મનથીજ પોતાનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે તે ન સાચવ્યા છતાં પણ સચવાયલીજ છે. ૨૮.

પાનં દુર્જનસંસર્ગઃ પત્યા ચ વિરહોઽટનમ્ ।

સ્વમ્નોઽન્યગેહવાસશ્ચ નારીસંદૂષણાનિ ષદ્ ॥ ૨૯ ॥

મદ્યપાન, દુષ્ટજનની સાથે સંસર્ગ, પતિનો વિરહ, ભેટકબું, અકાળે શયન અને પારકે ઘેર રહેવું, એ છ વાનાં નારીઓનાં દૂષણરૂપ છે. ૨૯.

સદા પ્રહૃષ્ટયા ભાવ્યં ગૃહકાર્યેષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતાપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥ ૩૦ ॥

સ્ત્રીઓએ સર્વદા પ્રહુલ્લ હૃદયથી રહેવું, ઘરના કામકાજમાં પ્રવીણ થવું, વસ્ત્ર આભૂષણને સારી રીતે રાખવાં અને ખર્ચમાં હાથ છુટો રાખવો નહિ. ૩૦.

શુશ્રૂષાં પરિચર્યા ચ કરોત્યવિમનાઃ સદા ।

સુપ્રીતા ચ વિનીતા ચ સા નારી ધર્મભાગિની ॥ ૩૧ ॥

જે સ્ત્રી નિરંતર પ્રીતિપૂર્વક અને નમ્રતાથી તથા એક ચિત્તથી પતિની સેવા તથા પૂજા કરે છે તે સ્ત્રી પતિના ધર્મમાં લાગ લેનારી થાય છે. ૩૧.

૨૮ મનુ ૯-૧૨. ૨૯ હિત ૧૫૮. ૩૦ મનુ ૫-૧૫૦. ૩૧ અનુશાસન ૧૪૬-૧૭૬૦.

પ્રિયાંશ્ચ રક્તાંશ્ચ હિતાંશ્ચ મર્તુસ્તાન્ મોજયેદ્યા વિવિધૈરૂપાયૈઃ ।

દ્વૈષ્યૈરપક્ષ્યૈરહિતૈશ્ચ તસ્યા મિદ્યાત્તુ નિત્યં કુહકોદ્યતૈશ્ચ ॥ ૩૨ ॥

જે મનુષ્યો પતિના પ્રિય, સ્નેહી અને હિતકારી હોય તેમને પત્નિએ વિવિધ ઉપાયોથી જમાડવા, તથા જેઓ પતિના દ્વેષી, સામા પક્ષના, અહિત કરનારા, તથા કપટ કરનારા હોય તેઓનાથી નિરંતર દૂર રહેવું. ૩૨.

શેષાન્નમુપસુંજાના યથાન્યાયં યથાવિધિ ।

તુષ્ટપુષ્ટજના નિત્યં નારી ધર્મેણ યુજ્યતે ॥ ૩૩ ॥

જે નારી સર્વને ન્યાય તથા વિધિ પ્રમાણે લોજન કરાવીને ખાડી રહેલું અન્ન પોતે જમે છે, અને જેના ઘરનાં માણસો સદા પ્રસન્ન મનવાળાં તથા પુષ્ટ શરીરવાળાં છે, તે નારી ધર્મને પામે છે. ૩૩.

ન કામેષુ ન ભોગેષુ નૈશ્વર્યં ન સુખે તથા ।

સ્પૃહા યસ્યા યથા પત્યૌ સા નારી ધર્મમાગિની ॥ ૩૪ ॥

જે નારી કામ, લોભ, ઐશ્વર્ય અને સુખની અધિક ઇચ્છા ન રાખતાં કેવળ સ્વામીને આહે છે, તે નારી ધર્મને પામે છે. ૩૪

વિધાય વૃત્તિં માર્યાયાઃ પ્રવસેત્ કાર્યવાન્નરઃ ।

અવૃત્તિકર્ષિતા હિ સ્ત્રી પ્રદુષ્યેત્ સ્થિતિમત્યપિ ॥ ૩૫ ॥

પતિએ પોતાને કાર્ય પ્રસંગે દેશાંતર જવું પડે તો સ્ત્રીના

ભરણુપોષણની ગોઠવણ કરીને જવું, તેમ નહિ કરવાથી સ્ત્રી સારાં આચરણવાળી હોય તોપણ દુરાચરણી થવાનો સંભવ છે. ૩૫.

વિધાય પ્રોષિતે વૃત્તિં જીવેન્નિયમમાસ્થિતા ।

પ્રોષિતે ત્વવિધાયૈવ જીવેચ્છિલૈર્પરગર્હિતૈઃ ॥ ૩૬ ॥

પતિ જે જીવિકા આપીને પરદેશ ગયો હોય તો સ્ત્રીએ નિયમમાં રહીને જીવન ગાળવું, અને ન આપી ગયો હોય તો નિંદા ન થાય એવી કારીગિરી કરીને જીવન ગાળવું. ૩૬.

પાણિગ્રાહસ્ય સાધ્વી સ્ત્રી જીવતો વા મૃતસ્ય વા ।

પતિલોકમર્મીપ્સન્તી નાચરેત્ કિંચિદપ્રિયમ્ ॥ ૩૭ ॥

પતિના લોકને (સ્વર્ગને) પામવાને ઇચ્છતી હોય તેવી સાધ્વી સ્ત્રીએ પતિના જીવતાં અથવા મૃત્યુ પછી કાંઈ પણ અયોગ્ય આચરણ કરવું નહિ. ૩૭.

નગરસ્યો વનસ્યો વા પાપો વા યદિ વા શુચિઃ ।

યાસાં સ્ત્રીणां પ્રિયો ભર્તા તાસાં લોકા મહોદયાઃ ॥ ૩૮ ॥

સ્વામી નગરમાં હો અથવા વનમાં હો, પવિત્ર હો અથવા અપવિત્ર હો, પણ જે સ્ત્રીઓને તે પતિજ પ્રિય છે તેઓને ઉત્તમ લોક પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૮.

વિશીલઃ કામવૃત્તો વા ગુણૈર્વા પરિવર્જિતઃ ।

૩૬ મનુ. ૯-૭૫. ૩૭ મનુ. ૫-૧૫૬. ૩૮ હિતોપદેશ. ૪૬૧.

૩૮ મનુ ૫-૧૫૪.

ઉપચર્યઃ સ્ત્રિયા સાધ્વ્યા સતતં દેવવત્ પતિઃ ॥ ૩૯ ॥

પોતાનો પતિ સદાચાર રહિત હોય, કામી હોય, અથવા ગુણરહિત હોય તોપણ સાધ્વી સ્ત્રીએ સર્વદા દેવની પેઠે તેની પૂજા કરવી જોઈએ. ૩૯.

ભર્તા હિ પરમં નાર્યા ભૂષણં ભૂષણૌર્વિના ।

एषा विरहिता तेन शोभनाऽपि न शोभना ॥ ४० ॥

પહેરવાનો ખીજા અલંકાર (શણુગાર) ન હોય તોપણ નારીયોને પોતાનો ભત્રીય (સ્વામી) એજ મહોટા શણુગારરૂપ છે, જે સ્ત્રી પતિ વિનાની છે તે શોભાવાળી હોય તોપણ શોભા વિનાની છે. ૪૦.

अनेन नारीवृत्तेन मनोवाग्देहसंयता ।

इहाग्र्यां कीर्तिमाप्नोति पतिलोकं परत्र च ॥ ४१ ॥

મન, વચન અને શરીરને નિયમમાં રાખનારી જે સ્ત્રી આ પ્રમાણે પતિવ્રતા ધર્મને પાળે છે તે સ્ત્રી આ લોકમાં ઉત્તમ કીર્તિને પામે છે, અને તે પછી પતિના લોકને પામે છે. ૪૧.

सन्तुष्टो भार्यया भर्त्रा भर्त्रा भार्या तथैव च ।

यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥ ४२ ॥

જે કુળમાં સ્વામી ભાર્યાથી તેમજ ભાર્યા સ્વામીથી નિત્ય પ્રસન્ન રહે છે તે કુળમાંજ નિરંતર કલ્યાણ થાય છે, એ નક્કી છે. ૪૨.

અષ્ટમોઽધ્યાયઃ ।

અવિકા અને અર્થવ્યવહાર.

येऽर्था धर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण धिगस्तुतान् ।

धर्मं वै शाश्वतं लोके न जह्याद्धनकांक्षया ॥ १ ॥

જે ધન ધર્મપૂર્વક મેળવેલું હોય તેજ અર્થ ધન છે, અને અધર્મથી મેળવ્યું હોય તે ધનને ધિછાર છે; કારણકે ધર્મ એજ આ લોકમાં સાચું ધન હોવાથી ધનના લોભને લીધે તેનો નાશ કરવો નહિ. ૧.

विद्या शिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यं विपणिः कृषिः ।

धृतिर्भैक्ष्यं कुसीदं च दश जीवनेहतवः ॥ ૨ ॥

વિદ્યા, કારીગિરી, નોકરી, ચાકરી, પશુપાલન, વ્યાપર, ખેતીવાડી, ધીરજ, લિક્ષા અને વ્યાજ ખાવું, એ દશ જીવનનો નિર્વાહ કરવાના ઉપાયો છે. ૨.

तिले तैलं गवि क्षीरं काष्ठे पावकमन्ततः ।

धिया धीरो विजानीयादुपायं चास्य सिद्धये ॥ ૩ ॥

તલમાંથી તેલ, ગાયમાં દૂધ અને કાષ્ઠમાંથી અગ્નિને કહાડવાના ઉપાયો જેમ શોધી કહાડ્યા છે તેમ બુદ્ધિમાન પુરૂષે જીવનના નિર્વાહને માટે ઉપાય શોધી કહાડવો. ૩.

મણિમુક્તાપ્રવાલાનાં લોહાનાં તાન્તવસ્ય ચ ।

ગંધાનાં ચ રસાનાં ચ વિદ્યાદર્ધબલબલમ્ ॥ ૪ ॥

મણિ, મોતી, ચરવાળાં, ધાતુ, વસ્ત્ર, કપૂરોદિ ગંધવાળા પદાર્થો અને લવણુદિ રસ એ સર્વ વસ્તુની કિંમતની વધઘટ જાણવી ૪.

વીજાનામુક્તિવિચ્છ સ્યાત્ ક્ષેત્રદોષગુણસ્ય ચ ।

માનયોગં ચ જાનીયાતુલાયોગાંશ્ચ સર્વશઃ ॥ ૫ ॥

ખીજ વાવવાની રીતો, ક્ષેત્રના ગુણદોષ તથા વસ્તુઓના માપ અને તોલ એ સર્વ પ્રકારે જાણવાં જોઈએ. ૫

સારાસારં ચ માંડાનાં દેશાનાં ચ ગુણાગુણાન્ ।

લાંબાલામં ચ પળ્યાનાં પશૂનાં પરિવર્દનમ્ ॥ ૬ ॥

વાસણોની યોગ્યતા અને અયોગ્યતા, દેશોના ગુણ તથા અવગુણ, વ્યાપારમાં લાભ તથા હાની અને પશુઓનું પાલન પોષણ એ સર્વ બાબતોથી જાણીતા થવું. ૬.

મૃત્યાનાં ચ મૃતિં વિદ્યાઝ્ઞાષાશ્ચ વિવિધા નૃણામ્ ।

દ્રવ્યાણાં સ્થાનયોગાંશ્ચ ક્રયવિક્રયમેવ ચ ॥ ૭ ॥

નોકરોના પગાર, વિવિધ દેશના માણસોની લાષાઓ, દ્રવ્યના સંરક્ષણના ઉપાયો અને ખરીદવાની તથા વેચવાની વ્યવસ્થા એ સર્વ જાણવું. ૭.

રંગાવતરણં ચૈવ તથા રૂપોપજીવનમ્ ।

મદ્યમાંસોપજીવ્યં ચ વિક્રયં લોહચર્મણોઃ ॥ ૮ ॥

અપૂર્વિણા ન કર્તવ્યં કર્મલોકે વિગર્હિતમ્ ।

કૃતપૂર્વન્તુ ત્યજતો મહાન્ ધર્મ ઇતિ શ્રુતિઃ ॥ ૯ ॥

નાટક, બહુરૂપીનો ધંધો અને મદ્યમાંસ, લોહું કે ચામડાનો વ્યાપાર, એ સર્વ લોકોમાં નિંદા થવા યોગ્ય કામો પૂર્વે જોણે ન કર્યા હોય તેણે કરવાં નહિ. અને જેઓએ પૂર્વે તે કર્યાં હોય તેઓ તેનો ત્યાગ કરે તો તેથી પરમધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ વેદમાં કહ્યું છે. ૮-૯.

લઘ્યાનામપિ વિક્તાનાં વૌદ્ધવ્યૌ દ્વાવતિક્રમૌ ।

અપાત્રે પ્રતિપત્તિશ્ચ પાત્રે ચાપ્રતિપાદનમ્ ॥ ૧૦ ॥

કુપાત્રને આપવું અને સુપાત્રને ન આપવું આમ બે પ્રકારે પોતાના પ્રાપ્ત ધનનો દુરુપયોગ કરનારાઓને સદુપયોગનો શ્રાદ્ધ કરવો યોગ્ય છે. ૧૦.

યઃ કાકિનીમપ્યપયપ્રપન્નાં સમુદ્ધરોન્નિષ્કસહસ્રતુલ્યામ્ ।

કાલેષુ કોટિષ્વપિમુક્તહસ્તસ્તં રાજસિંહં ન જહાતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૧૧ ॥

ખોટે રસ્તે ગયેલી કોડીને પણ હજાર મહોર સરખી બાણીને પાછી ખેંચી લે અને યોગ્ય સમયે કરોડો ખર્ચવાને પણ હાથ છૂટે મૂકે તેવા ઉત્તમ રાજાનો લક્ષ્મી ત્યાગ કરતી નથી. ૧૧.

તસ્ય चापि भवेत् कार्यं विवृद्धौ रक्षणे तथा ।

भक्ष्यमाणो ह्यनादानात् क्षीयेत हिमवानपि ॥ १२ ॥

વળી તે ધનને વધારવાનો તથા રક્ષણ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; કારણ કે આવક વિના અર્થ કરવામાં આવે તો હિમાલય જેવો પર્વત પણ ખૂટી જાય છે. ૧૨.

क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया ।

પરિક્ષીયત एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ १३ ॥

આવક ન જોતાં પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે એકદમ અર્થ કરનારો પુરૂષ કુબેરના જેટલો ધનવાન હોય તોપણ ખાલી થઈ જાય છે. ૧૩.

अकर्मणां वै भूतानां वृत्तिः स्यान्नहि काचन ।

तदेवाभिप्रपद्येत न विहन्यात् कदाचन ॥ १४ ॥

ધંધો ન કરનારા મનુષ્યોનો કોઈ રીતે નિર્વાહ થતો નથી, એટલા માટે મનુષ્યોએ ધંધાનો ત્યાગ ન કરતાં પોતાના નિર્વાહ માટે ધંધો કરવો જોઈએ. ૧૪.

सर्वं कर्मेदमायत्तं विधाने दैवमानुषे ।

तयोदैवमचित्यन्तु मानुषे विद्यते क्रिया ॥ १५ ॥

સર્વ કાર્યો દૈવ તથા મનુષ્યને આધીન રહેલાં છે, તે બેમાં દૈવની ગતિ કળી શકાય તેમ નથી; પરંતુ પુરૂષાર્થ તો મનુષ્યના હાથમાં જ છે. ૧૫.

ષડ્દોષાઃ પુરુષેણેહ હાતવ્યા ભૂતિમિચ્છતા ।

નિદ્રા તંદ્રા મયં ક્રોધ આલસ્યં દીર્ઘસૂત્રતા ॥ ૧૬ ॥

સમૃદ્ધિને ઈચ્છનારા પુરુષે નિદ્રા, સુસ્તી, ભય, ક્રોધ, આળસ અને કામ કરવામાં વિલંબ આ છ દોષોનો ત્યાગ કરવો. ૧૬.

નવમોઽધ્યાયઃ ।

સ્વાસ્થ્ય.

ધર્માર્થકામમોક્ષાણામારોગ્યં મૂલમુત્તમમ્ ।

રોગાસ્તસ્યાપહર્તારઃ શ્રેયસો જીવિતસ્ય ચ ॥ ૧ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એઓનું ઉત્તમ મૂળ આરોગ્યતા છે. રોગો તે આરોગ્યને, કલ્યાણને અને જીવતરને હરનારા છે. ૧.

અનારોગ્યમનાયુષ્યમસ્વર્ગ્યં ચાતિભોજનમ્ ।

અપુણ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં તસ્માત્તત્ પરિવર્જयेત્ ॥ ૨ ॥

વધારે લોજન કરવાથી શરીરમાં રોગ થાય છે, આયુષ્યનો નાશ થાય છે અને સ્વર્ગની હાનિ થાય છે. વળી તે પાપરૂપ છે અને લોકમાં નિંદિત છે, તે માટે તેનો ત્યાગ કરવો. ૨.

સાયંપ્રાતર્મનુષ્યાણાયશનં દેવનિર્મિતમ્ ।

નાન્તરા ભોજનં દૃષ્ટમપવાસી તથા ભવેત્ ॥ ૩ ॥

મનુષ્યોને સાંજ અને સવાર એ બે સમય દેવતાઓએ

૧૬ હિત ૭૪. ૧ ચરક સંહિતા દીર્ઘજીવિકાધ્યાય ૧૩-૧૪ સ્ત્રો.
૨ મનુ ૨-૫૭. ૩ શાન્તિ ૧૯૩-૭૦૭૧.

લોજનને માટે નીમેલા છે, માટે તેની વચમાં 'જમવું' નહિ. તેથી ઉપવાસનું ફળ થાય છે. ૩.

આહારનિયમં ચૈવ દેશે કાલે ચ સાત્ત્વિકમ્ ।

તત્પરીક્ષ્યાનુવર્તેત તત્પ્રવૃત્ત્યનુપર્વકમ્ ॥ ૪ ॥

દેશ તથા કાળની પરીક્ષા કરીને તેને અનુસરતા સાત્ત્વિક આહારનો નિયમ રાખી તે નિયમને અનુસરીને વર્તવું. ૪.

યચ્છક્યં ગ્રસિતું ગ્રસ્યં ગ્રસ્તંપરિણમેચ્ચ યત્ ।

હિતં ચ પરિણામે યત્તદાદ્યં ભૂતિમિચ્છતા ॥ ૫ ॥

જે પદાર્થ લોજન કરવા યોગ્ય હોય, પાચન થાય એવો હોય તથા પરિણામે શુભકારી હોય તે પદાર્થનું આરોગ્યતાને ઇચ્છનારા પુરૂષે લોજન કરવું જોઈએ. ૫.

દ્વિવિધો જાયતે વ્યાધિઃ શારીરા માનસસ્તથા ।

પરસ્પરં તયોર્જન્મ નિર્દ્વંદ્વં નોપલભ્યતે ॥ ૬ ॥

વ્યાધિ બે પ્રકારનો છે: શારીરિક (શરીરનો), અને માનસિક (મનનો). એ બે વ્યાધિ પરસ્પરની સહાયથીજ થાય છે. ૬.

શારીરાજ્જાયતે વ્યાધિર્માનસો નાત્ર સંશયઃ ।

માનસાજ્જાયતે ચાપિ શારીર ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૭ ॥

શરીરના વ્યાધિથી માનસિક વ્યાધિ ઉપજે છે એમાં સંશય નથી, તેમજ મનના વ્યાધિથી શરીરનો વ્યાધિ ઉપજે છે એ નિશ્ચય છે. ૭.

શીતોષ્ણં ચૈવ વાયુશ્ચ ત્રયઃ શારીરજા ગુણાઃ ।

તેષાં ગુણાનાં સામ્યં યત્તદાહુઃ સ્વસ્થલક્ષણમ્ ॥ ૮ ॥

કફ, પિત્ત અને વાયુ એ ત્રણ શારીરિક ગુણ છે. જેનામાં એ ત્રણ સમભાવે રહે છે તેઓ નિરોગી કહેવાય છે. ૮.

તેષામન્યતમોદ્રેકે વિધાનમુપદિશ્યતે ।

ઉષ્ણેન વાધ્યતે શીતં શીતેનોષ્ણં પ્રવાધ્યતે ॥ ૯ ॥

ત્યાદે એ ત્રણમાંથી કોઈ એક ગુણ પ્રબળ થાય ત્યાદે તેનો ઉપાય કરવાને કહેલું છે કે, ઉષ્ણ ઔષધથી કફનું અને શીતળ ઔષધથી પિત્તનું નિવારણ કરવું. ૯.

સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ માનસાઃ સ્યુસ્ત્રયો ગુણાઃ ।

તેષાં ગુણાનાં સામ્યં યત્ તદાહુઃસ્વસ્થલક્ષણમ્ ॥ ૧૦ ॥

મનના પણ ત્રણ ગુણ છે: સત્ત્વ, રજ અને તમ. જેઓમાં એ ત્રણ ગુણ સમભાવે રહે છે તેઓ નિરોગી કહેવાય છે. ૧૦.

તેષામન્યતમોદ્રેકે વિધાનમુપદિશ્યતે ।

હર્ષેણ વાધ્યતે શોકો હર્ષઃ શોકેન વાધ્યતે ॥ ૧૧ ॥

તે ગુણોમાંથી કોઈએક ગુણ પ્રબળ થાય ત્યાદે તેનો ઉપાય કહેલો છે કે, હર્ષથી શોકનું નિવારણ થાય છે અને શોકથી હર્ષનું નિવારણ થાય છે. ૧૧.

રોગમાદૌ પરીક્ષેત તતોઽનન્તરમૌષધમ્ ।

૮, ૯, ૧૦, ૧૧. શાન્તિ ૧૬-૪૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫.

તતઃ કર્મ મિષક્ પશ્ચાત્ જ્ઞાનપૂર્વે સમાચરેત્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રથમ રોગની પરીક્ષા કરીને પછી ઔષધ કરવું. તે પછી વૈદે વિચાર કરીને બીજી ક્રિયાઓ કરવી. ૧૨.

તદેવ યુક્તં મૈષજ્યં યદારોગ્યાય કલ્પતે ।

સ ચૈવ મિષજાં શ્રેષ્ઠો રોગેભ્યો યઃ પ્રમોચયેત્ ॥ ૧૩ ॥

તેજ ખરું ઔષધ છે કે જેનાથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય, અને તેજ શ્રેષ્ઠ વૈદ છે કે જે રોગથી મુક્ત કરી શકે. ૧૩.

દશમોઽધ્યાયઃ ।

તેજ અને ક્ષમા.

પુરં વિષહતે યસ્માત્તસ્માત્ પુરુષ ઉચ્યતે ।

તમાદુર્વ્યર્થમાત્માનં સ્ત્રીવદ્ય ઇહ જીવતિ ॥ ૧ ॥

પ્રાણી પુર. એટલે આવેશને સહન કરે છે તેથી તે ‘ પુરુષ ’ કહેવાય છે, અને જે પ્રાણી આ જગતમાં સહન ન કરતાં સ્ત્રીની જેમ જીવે છે તેનું ‘ પુરુષ ’ એવું નામ વ્યર્થ છે. ૧.

ઉદ્યચ્છેદેવ ન નમેદુદ્યમો હ્યેવ પૌરુષમ્ ।

અપ્યપર્વણિ ભજ્યેત ન નમેદિહ કર્હિંચિત્ ॥ ૨ ॥

જગત્માં નિર્ધનતા સહન કરવી પણ નમવું નહિ. ઉદ્યમ કરવો પણ નમવું નહિ. ઉદ્યમ એજ પુરુષનું લક્ષણ છે. ૨.

વલશૌર્યઞ્ચભાવશ્ચ પુરુષાણાં ગુણૈર્વિના ।

લંબનીયઃ સમસ્તસ્ય વલશૌર્યવિવર્જિતઃ ॥ ૩ ॥

પુરૂષોમાં ગુણો વિના બળ અને પરાક્રમ વગેરેનો અભાવજ છે, અને બળ પરાક્રમ વિનાના પુરૂષને સર્વ કોય દબાવે છે. ૩.

પરવીર્યં સમાશ્રિત્ય યઃ સમાહ્વયતે પરાન્ ।

અશક્તઃ સ્વયમાદાતુમેતદેવ નપુંસકમ્ ॥ ૪ ॥

પોતે અશક્ત હોવાથી પારકાના બળ પર આધાર રાખીને શત્રુ સાથે લડવું એજ નપુંસકપણું છે. ૪.

સ્વવીર્યં સમાશ્રિત્ય યઃ સમાહ્વયતિ વૈ પરાન્ ।

અભીતો યુધ્યતે શત્રૂન્ સ વૈ પુરુષ ઉચ્યતે ॥ ૫ ॥

જે પુરૂષ પોતાના બળપર આધાર રાખીને શત્રુને બોલાવે છે અને નિર્ભયપણે શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરે છે તેજ પુરૂષ કહેવાય છે. ૫.

ન શ્રેયઃ સતતં તેજો ન નિત્યં શ્રેયસી ક્ષમા ।

इति तात विजानीहि द्वयमेतदसंशयम् ॥ ६ ॥

સર્વ સમયે તેજસ્વિપણું રાખવાથી લાલ નથી, તેમ સર્વ સમયે ક્ષમા કરવાથી પણ લાલ નથી; માટે એ બંને ગુણોનું યોગ્ય સેવન લાલદાયક છે, એમ નક્કી સમજવું. ૬.

तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्यति ।

૩ વિષ્ણુપુરાણ ૧-૯-૩૦. ૪, ૫, ઉદોગ પર્વ. ૬ વન ૨૮-૬

૭ વન ૨૭-૪૦.

અપ્રિયઃ સર્વભૂતાનાં સોઝમુત્રેહ ચ નશ્યતિ ॥ ૭ ॥

તેમજ જે ક્ષત્રિય ક્ષમાને સમયે ક્ષમા કરતો નથી તે સર્વ પ્રાણિઓને અપ્રિય થાય છે, અને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં તેનો નાશ થાય છે. ૭.

ક્રોધો હન્તા મનુષ્યાણાં ક્રોધો ભાવયિતા પુનઃ ।

इति विधि महाप्राज्ञे क्रोधमूलौ भवाभवौ ॥ ८ ॥

ક્રોધ મનુષ્યનો સંહાર કરે છે, અને ક્રોધ મંગળનું કારણ થાય છે. શુભ અને અશુભનું કારણ ક્રોધ છે, એમ જાણવું. ૮.

तेजस्वीति यमाहुर्वै पंडिता दीर्घदर्शिनः ।

न क्रोधोऽभ्यन्तरस्तस्य भवतीति विनिश्चितः ॥ ९ ॥

દીર્ઘદર્શી પંડિતો જેને તેજસ્વિ કહે છે તેવા પુરૂષના અંતરમાં ક્રોધ રહેતો નથી, એવો નિશ્ચય છે. ૯.

यस्तु क्रोधं समुत्पन्नं प्रज्ञया प्रतिबाधते ।

तेजस्विनं तं विद्वांसो मन्यन्ते तत्त्वदर्शिनः ॥ १० ॥

જે પુરૂષ ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને બુદ્ધિવડે શમાવી દે છે તેનેજ તત્ત્વદર્શી વિદ્વાન પુરૂષો તેજસ્વિ માને છે. ૧૦.

यदि न स्युर्मानुषेषु क्षमिणः पृथिवीसमाः ।

न स्यात्सन्धिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः ॥ ११ ॥

ક્રોધજ લડાઈનું મૂળ છે; માટે જે મનુષ્યોમાં પૃથ્વીના જેવી ક્ષમાવાળા પુરૂષો નથી તે મનુષ્યોમાં સંપ થતો નથી. ૧૧.

અભિશપ્તા હ્યભિશાપેદાહન્યાદ્ ગુરુણા હતઃ ।

एवं विनाशो भूतानामधर्मः प्रथितो भवेत् ॥ १२ ॥

શાપ આપનારને સામે શાપ આપવો અને ગુરૂ શિક્ષા કરે તેમને સામી શિક્ષા કરવી, એવું થાય તો પ્રાણીઓનો વિનાશ થાય અને અધર્મ વધી જાય. ૧૨.

કાલે મૃદુર્યો ભવતિ કાલે ભવતિ દારુણઃ ।

स वै सुखमवाप्नोति लोकेऽमुष्मिन्परत्र च ॥ १३ ॥

જે પુરૂષ ક્રોધજનતાને સમયે ક્રોધજ થાય છે, અને તીક્ષ્ણતાને સમયે તીક્ષ્ણ થાય છે તે આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખને પામે છે ૧૩.

મૃદુતા દારુણં હન્તિ મૃદુતા હન્ત્યદારુણમ્ ।

नासाध्यं मृदुता किञ्चित्तस्यात्तीव्रतरं मृदु ॥ १४ ॥

“ક્રોધજતા” એ તીક્ષ્ણતાને હણે છે, તેમજ તે ક્રોધજતાને પણ હણે છે. ક્રોધજતાવડે ન બને એવું કશુંજ નથી, માટે ક્રોધજતા એ ઘણો બળવાન ઉપાય છે. ૧૪.

अवृद्धिमाश्रितानान्तु क्षन्तव्यमपराधिनाम् ।

न हि सर्वत्र पांडित्यं सुलभं पुरुषेण वै ॥ १५ ॥

આજ્ઞાનતાને લીધે જે મનુષ્ય અપરાધી થાય તે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે; કેમકે બધા પુરૂષોને પાંડિતાઈ પ્રાપ્ત થવી સુલભ નથી ૧૫

पूर्वोपकारी यस्ते स्यादपराधे गरीयसि ।

उपकारेण तत्तस्य क्षन्तव्यमपराधिनः ॥ १६ ॥

જે મનુષ્યે પૂર્વે ઉપકાર કર્યા હોય તેને કોઈ મોટો અપરાધ કરે તોપણ તે ઉપકારને બદલે તેનો અપરાધ ક્ષમા કરવો. ૧૬.

क्षमा वशीकृतिलोके क्षमया किं न साध्यते ।

क्षमा गुणो ह्यशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ॥ १७ ॥

ક્ષમાથી કયું કાર્ય થતું નથી ? ક્ષમાવડે લોક વશ થાય છે, ક્ષમા એ અશક્ત મનુષ્યોનો ગુણ છે અને શક્તિવાન પુરૂષોનું ભૂષણ છે. ૧૭.

क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।

इह संमानमर्हन्ति परत्र च शुभां गतिम् ॥ १८ ॥

ક્ષમાવાન પુરૂષને આ લોક અને પરલોક બેઉ સુખદાયક છે. તેઓ આ લોકમાં સન્માન અને પરલોકમાં શુભગતિને પામે છે. ૧૮

एकादशोऽध्यायः ।

ઉધમ અને ખંત.

आरंभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः ।

कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥ १ ॥

મનુષ્ય કર્મો કરી કરીને વારંવાર થાકી જાય તોપણ તેણે ફરી ફરીથી તે કાર્ય આરંભવું. એવી રીતે કર્મનો આરંભ કરનારા પુરૂષનેજ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. ૧.

નાત્માનમવમન્યેત પૂર્વાભિરસમૃદ્ધિભિઃ ।

આમૃત્યોઃ શ્રિયમન્વિચ્છેન્નૈનાં મન્યેત દુર્લભામ્ ॥ ૨ ॥

પોતાની પાસે સમૃદ્ધિ ન હોય તો તે માટે પ્રયત્ન કર્યા-
વિના પ્રથમથીજ પોતાની અયોગ્યતાને માની લેવી નહિ; પરંતુ
મૃત્યુ પર્યંત સંપત્તિ મેળવવા ઇચ્છા રાખવી અને તે દુર્લભ
છે એમ ન માનવું. ૨.

તત્ત્વેદફલમસ્માકમપરાધો ન મે ક્વચિત્ ।

ઇતિ ધીરોઽન્વેક્ષ્યૈવ નાત્માનં તત્ર ગર્હયેત્ ॥ ૩ ॥

પોતાનું ધારેલું કાર્ય નિષ્ફળ થાય તો તેમાં “ મારો કાંઈ
અપરાધ નથી ” એ પ્રકારે ધીર પુરૂષે મનમાં વિચાર કરીને
પોતાની નિંદા કરવી નહિ. ૩.

યં વિષાદોઽભિભવતિ વિક્રમે સમુપસ્થિતે ।

તેજસા તસ્ય હીનસ્ય પુરુષાર્થો ન વિદ્યતે ॥ ૪ ॥

પરાક્રમ કરવાને સમયે જે પુરૂષ ખેદથી હારી જાય છે
તે તેજ રહિત પુરૂષમાં પુરૂષાર્થ રહેતું નથી. ૪.

નત્વેવાત્માઽવમન્તવ્યઃ પુરુષેણ કદાચન ।

ન હ્યાત્મપરિભૂતસ્ય ભૂર્તિર્ભવતિ શોભના ॥ ૫ ॥

પોતાને ધિક્કારનારા પુરૂષને સારી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી
માટે પુરૂષે કદીપણ પોતાનો ધિક્કાર કરવો નહિ. ૫.

અવશ્યં ક્રિયમાણસ્ય કર્મણો દૃશ્યતે ફલમ્ ।

ન હિ નિર્વેદમાગમ્ય કિંચિત્ પ્રાપ્નોતિ શોભનમ્ ॥ ૬ ॥

કર્મ કરનાર પુરુષને અવશ્ય તેનું ફળ જણાય છે; પરંતુ કાયર થઇને મૂકીદેવાથી કાંઇપણ સાફ ફળ થતું નથી. ૬.

યથાશક્તિ ચિકીર્ષન્તિ યથાશક્તિ ચ કુર્વતે ।

ન કિંચિદવમન્યન્તે નરાઃ પંડિતબુદ્ધયઃ ॥ ૭ ॥

જેઓ યથાશક્તિ ઇચ્છા કરે છે અને યથાશક્તિ પુરૂષાર્થ કરે છે તથા કોઇનું પણ અપમાન કરતા નથી તેઓ પંડિત અને બુદ્ધિવાન છે. ૭.

અવૃદ્ધા માનુષાઃ સર્વે નિવૃદ્ધાઃ કર્મણોર્દ્વયોઃ ।

દૈવે પુરુષકારે ચ પરં તાભ્યાં ન વિદ્યતે ॥ ૮ ॥

બાળકથી વૃદ્ધ સુધીના સર્વ મનુષ્યો દૈવ અને પુરૂષાર્થ એવાં બે પ્રકારનાં કર્મોમાં બંધાયેલા છે. તે વિના બીજું કાંઇ જણાતું નથી. ૮.

ન હિ દૈવેન સિદ્ધ્યન્તિ કાર્યાણ્યેકેન સત્તમ ।

ન ચાપિ કર્મણૈકેન દ્વાભ્યાં સિદ્ધિસ્તુ યોગતઃ ॥ ૯ ॥

એકલા દૈવથી તેમજ એકલા પુરૂષાર્થથી પણ મનુષ્યોનાં કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી; પરંતુ તે બંનેના સંયોગથીજ સિદ્ધ થાય છે. ૯.

સુखं दुःखान्तमालस्यं दुःखं दाक्ष्यं सुखोदयम् ।

भूतिस्त्वेवं श्रिया सार्द्धं दक्षे वसति नालसे ॥ १० ॥

દુઃખને અંતે સુખ, આલસ્યને અંતે દુઃખ અને ડહાપણને અંતે સુખનો ઉદય છે, તેમજ વૈભવ તથા સંપત્તિપણ ડાહ્યા પુરૂષોનેજ આપી મળે છે. આજસુઓને નહિ. ૧૦

अलक्ष्मीराविशत्येनं शयानमलसं नरम् ।

निःસંશયં फलं लब्ध्वा दक्षो भूतिमवाप्नुते ॥ ११ ॥

આલસ્યમાં પડેલા પુરૂષને નિર્ધનતાજ પ્રાપ્ત થાય છે અને ડાહ્યોપુરૂષ પોતાના પુરૂષાર્થનું ક્ષણ મેળવીને વૈભવને પામે છે. એમાં સંશય નથી. ૧૧.

श्वकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्निकम् ।

न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥ १२ ॥

મનુષ્યે પોતાને કાલે કરવાનું કાર્ય આજ કરવું અને બપોરે કરવાનું હોય તે સવારે કરવું. કારણ કે આ પુરૂષનું કામ સિદ્ધ થયું કે નથી થયું તેની મૃત્યુ વાટ જોતું નથી. ૧૨.

सिद्धिर्वाप्यथवाऽसिद्धिरप्रवृत्तिरतोऽन्यथा ।

बहूनां समवाये हि भावानां कर्मसिद्धयः ॥ १३ ॥

કાર્યની સિદ્ધિ થાય વા ન થાય તોપણ આજસુ થવું નહિ. કારણ કે ઘણાં કારણો ભેળાં થવાથીજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૩.

૧૦ શાંતિ ૧૭૪-૬૪૯૬. ૧૧ વન ૩૨-૪૨.

૧૨ શાંતિ ૧૭૫-૬૫૩૬. ૧૩ વન ૩૨-૫૧.

ગુણાભાવે ફલં ન્યૂનં ભવત્યફલમેવ ચ ।

અનારંભે તુ ન ફલં ન ગુણો દૃશ્યતે ક્વચિત્ ॥ ૧૪ ॥

મનુષ્યમાં યોગ્ય ગુણ ન હોય તો ફળ ઓછું મળે છે અથવા નિષ્ફળતા મળે છે; પરંતુ આરંભ ન કર્યો હોય તો નથી કાંઈ ફળ મળતું કે નથી ગુણો જોવામાં આવતા. ૧૪.

નિશ્ચિત્ય યઃ પ્રક્રમતે નાન્તર્વસતિ કર્મણઃ ।

અવન્ધ્યકાલો વશ્યાત્મા સ વૈ પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૧૫ ॥

જે પુરૂષ નિશ્ચયપૂર્વક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને કાર્ય પૂર્ણ થયા વિના શાન્ત થતો નથી તથા જેનો સમય નિષ્ફળ જતો નથી અને જેણે મનને વશ કરેલું છે તેજ પંડિત કહેવાય છે. ૧૫.

આલસ્યં મદમોહૌ ચ ચાપલ્યં ગોષ્ઠિરેવ ચ ।

સ્તબ્ધતા ચાભિમાનિત્વં તથાઽત્યાગિત્વમેવ ચ ॥

एते वै सप्त दोषोः स्युः सदा विद्यार्थिनां मताः ॥ ૧૬ ॥

આલસ્ય, મદમોહ, ચપળતા, વૃથા વાર્તા, જડતા, અભિમાનીપણું, તથા લોભ એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓમાં સાત દોષો સદા રહેલા છે. ૧૬.

यत्र धीमानवेक्षेत श्रेयांसं बहुभिर्गुणैः ।

साम्प्रैवार्थं ततो लिप्सेत् कर्म चास्मै प्रयोजयेत् ॥ ૧૭ ॥

ખુદ્ધિમાન પુરૂષ જેનામાં ઘણા ગુણો હોય તેવા પુરુષને

જેવો, પછી શાન્તિથી તેને મળવું અને પછી તેને પોતાના કાર્યમાં જોડવો. ૧૭.

અથાપ્યુપાયં પश्येत दुःखस्य परिमोक्षणे ।

अशोचन्नारभेतैव मुक्तश्चाव्यसनी भवेत् ॥ १८ ॥

દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય શોધવો અને શોક ન કરતાં તે ઉપાય કરવો. જેથી શોક મુક્ત પુરૂષ દુઃખ રહિત થાય છે. ૧૮

स्वभावाद्यत्नमातिष्ठेद्यत्नवान्नावसीदति ।

जरामरणरोगेभ्यઃ પ્રિયમાત્માનમુદ્ધરેત્ ॥ ૧૯ ॥

સ્વભાવથી યત્ન કરવો. યત્નવાન પુરૂષ દુઃખી થતો નથી. પુરૂષે જરા, મરણ અને રોગોથી પોતાના પ્રિય આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો. ૧૯.

भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।

आगतन्तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्त्तव्यमभीतवत् ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં સુધી ભય ન આવી પડે ત્યાં સુધી મનુષ્યે ભયભીતની પેઠે તેનો ઉપાય વિચારવો જોઈએ; પરંતુ ભય આવી પડે તો જણાયેથી નિર્ભયની પેઠે તેનો નાશ કરવો. ૨૦.

व्यसनं चास्य कांक्षेत विवासं वा युधिष्ठिर ।

अपि सिन्धोर्गिरैर्वापि किं पुनर्मर्त्यधर्मिणः ॥ ૨૧ ॥

મનુષ્યની તો શું વાત; પરંતુ સમુદ્ર અથવા પહાડ પણ

વિરોધી થાય તો તે દુઃખ સહન કરવું અથવા બીજે સ્થળે જઈ રહેવું. ૨૧.

यस्य कृत्यं न विघ्नन्ति शीतमुष्णं भयं रतिः ।

समृद्धिरसमृद्धिर्वा स वै पण्डित उच्यते ॥ २२ ॥

શીત, તાપ, ભય, પ્રેમ, સમૃદ્ધિ અથવા અસમૃદ્ધિના કારણથી જે પોતાનું કાર્ય છોડી દેતો નથી તેજ પંડિત કહેવાય છે. ૨૨.

द्वादशोऽध्यायः ।

વિજ્ઞતા.

न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरं ।

यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १ ॥

માથાના વાળ ઘોળા થવાથીજ વૃદ્ધ થવાનું નથી; પરંતુ યુવાન હોવા છતાં પણ જે વિદ્વાન હોય તે મનુષ્યને દેવતાઓ વૃદ્ધ કહે છે. ૧.

धर्ममर्थं च कामं च त्रीनेतान् योऽनुपश्यति ।

अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मन्धર્मानुबन्धनम् ॥ २ ॥

कामं कामानुबन्धं च विपरीतान् पृथक् पृथक् ।

यो विचिन्त्य धिया धीरो व्यवस्यति स बुद्धिमान् ॥ ૩ ॥

ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રણેને જે પુરૂષ જાણે છે અને તેના

સ્વરૂપોને તથા તેને સિદ્ધ કરવામાં સહાયક તેમજ વિપરીત એટલે બાધક થનારાં સાધનોનો જુદો જુદો વિચાર કરીને જે ધીર પુરૂષ તેની વ્યવસ્થા કરે છે તે બુદ્ધિમાન છે. ૨-૩.

અનુવન્ધ્યાનપેક્ષેત સાનુવન્ધેષુ કર્મસુ ।

સમ્પ્રધાર્ય ચ કુર્વીત ન વેગેન સમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

સર્વ કર્મો સાધનો સાથે સંબંધવાળાં છે માટે પ્રથમ સાધનોનો વિચાર કરવો જોઈએ તથા તે પછી યોગ્ય નિશ્ચય કરીને કાર્યનો આરંભ કરવો જોઈએ; પરંતુ ઉતાવળથી કંઈ કરવું નહિ. ૪.

અનુવન્ધં ચ સંપ્રેક્ષ્ય વિપાકશ્ચૈવ કર્મણામ્ ।

ઉત્થાનમાત્મનશ્ચૈવ ધીરઃ કુર્વીત વા ન વા ॥ ૫ ॥

કર્મનાં સાધનો, પરિણામ તથા પોતાનો પુરૂષાર્થ એ સર્વને; વિચાર કરીને ધીરપુરૂષે યોગ્ય લાગે તો તે કર્મ કરવું અથવા ન કરવું. ૫.

કિં નુ મે સ્યાદિદં કૃત્વા કિં નુ મે સ્યાદકુર્વતઃ ।

ઇતિ કર્માણિ સંચિંત્ય કુર્યાદ્વા પુરુષો ન વા ॥ ૬ ॥

આ કાર્ય કરવાથી શું ફળ થશે ? અને નહિ કરવાથી શું થશે ? કિંવા શું નુકસાન થશે ! એ વિચાર કરીને પુરુષે યોગ્ય લાગે તો કાર્ય કરવું અથવા ન કરવું. ૬.

તત્ત્વજ્ઞઃ સર્વભૂતાનાં યોગજ્ઞઃ સર્વકર્મણામ્ ।

ઉપાયજ્ઞો મનુષ્યાણાં નરઃ પण्डित उच्यते ॥ ૭ ॥

જે પુરૂષ સર્વ પ્રાણીઓના તત્ત્વને જાણનારો છે તથા સર્વ કર્મોના યોગને જાણનારો છે અને મનુષ્યોનાં દુઃખોના ઉપાયોને જાણે છે તે પુરૂષ પંડિત કહેવાય છે. ૭.

अवस्थानुगताश्चेष्टाः समयानुगताः क्रियाः ।

तस्मादवस्थां समयं वीक्ष्य कर्म समाचरेत् ॥ ૮ ॥

અવસ્થાને અનુસરીને કરેલો પરિશ્રમ અને સમયને અનુસરીને કરેલી ક્રિયા સફળ થાય છે, તેથી અવસ્થા અને સમયને જોઈનેજ કાર્ય કરવું. ૮.

प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् ।

आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः ॥ ૯ ॥

પ્રસંગ પ્રમાણેજ વચન કહેવું, સદ્ભાવ પ્રમાણેજ પ્રિય કાર્ય કરવું અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણેજ ક્રોધ કરવો એટલાં વાનાં જે પુરૂષ જાણે છે તે પંડિત છે. ૯.

अकालज्ञः सुदुर्मेधाः कार्याणामविशेषवित् ।

वृथाचारसमारंभी प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ ૧૦ ॥

સમયને ન જાણનારો, મંદબુદ્ધિવાળો, કાર્યનાં સાધન તથા પરિણામ ઈત્યાદિથી અજાણ્યો—તથા કાર્યનો વૃથાજ સમારંભ કરનારા મનુષ્યનો આ લોક તથા પરલોકમાં વિનાશ થાય છે. ૧૦.

દેશકાલૌ તુ સંપ્રેક્ષ્યૌ વલાંવલમથાત્મનઃ ।

નાદેશકાલે કિંચિત્સ્યાત્ દેશકાલૌ પ્રતીક્ષતામ્ ॥ ૧૧ ॥

દેશ, કાળ તથા પોતાનું બળ અને નિર્બળતા જોવાં જોઈએ. યોગ્ય દેશકાળ વિના કોઈ કાર્ય થતું નથી માટે દેશકાળ જોઈને તે પ્રમાણેજ વર્તવું. ૧૧.

અર્થે મહાન્તમાસાદ્ય વિદ્યામૈશ્વર્યમેવ વા ।

વિચરત્યસમુન્નદ્ધો યઃ સ પણ્ડિત ઉચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

અતિશય ધન, વિદ્યા તેમજ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને જે પુરુષ નમ્રતાથી વર્તે છે તેને પંડિત કહે છે. ૧૨.

અણુભ્યશ્ચ મહદ્ભ્યશ્ચ શાસ્ત્રેભ્યઃ કુશલી નરઃ ।

સર્વત્ર સારમાદદ્યાત્ પુષ્પેભ્યઃ સ્વ પદ્મપદાઃ ॥ ૧૩ ॥

ભ્રમર જેમ પુષ્પોમાંથી સુગંધ ગ્રહણ કરે છે તેમ કુશળ પુરૂષે નહાનાં અને મોટાં સર્વ શાસ્ત્રોમાંથી સાર ગ્રહણ કરવો. ૧૩

યુક્તિશાસ્ત્રં ચ તે જ્ઞેયં શબ્દશાસ્ત્રં ચ ભારત ! ।

ગાંધર્વશાસ્ત્રં ચ કલા પરિજ્ઞેયા નરાધિપ ! ॥ ૧૪ ॥

મનુષ્યે ન્યાયશાસ્ત્ર, વ્યાકરણશાસ્ત્ર, ગાંધર્વશાસ્ત્ર તથા કળા એટલાં અવશ્ય જાણવા યોગ્ય છે. ૧૪.

પુરાણામિતિહાસાશ્ચ તથાખ્યાનાનિ યાનિ ચ ।

મહાત્મનાં ચ ચરિતં શ્રોતવ્યં નિત્યમેવ ચ ॥ ૧૫ ॥

પુરાણ, ઇતિહાસ, વિવિધ આખ્યાનો તથા મહાત્માઓનાં જીવન ચરિત્રો એ સર્વ નિત્ય શ્રવણ કરવાં જોઈએ. ૧૫.

મારં સ વહતે તસ્ય ગ્રંથસ્યાર્થં ન વેત્તિ યઃ ।

યસ્તુ ગ્રંથાર્થતત્ત્વજ્ઞો નાસ્ય ગ્રંથાગમો વૃથા ॥ ૧૬ ॥

વાંચવા કે સાંભળવા છતાં જે પુરૂષ ગ્રંથના અર્થને જાણતો નથી તે વૃથાજ ગ્રંથનો ભાર વહે છે. જે પુરૂષ ગ્રંથમાં કહેલા અર્થના તત્ત્વને જાણનારો છે તેનોજ ગ્રંથનો અભ્યાસ સફળ છે. ૧૬.

યસ્ય નાસ્તિ સ્વયં પ્રજ્ઞા શાસ્ત્રં તસ્ય કરોતિ કિમ્ ।

લોચનાભ્યાં વિહીનસ્ય દર્પણઃ કિં કરિષ્યતિ ॥ ૧૭ ॥

જેને પોતાની બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્ર શું કરશે ? ચક્રુહિન મનુષ્યને દર્પણ શું લાભ કરશે ? ૧૭.

ઉદીરિતોઽથઃ પશુનાપિ ગૃહ્યતે હયાશ્ચ નાગાશ્ચ વહન્તિ દેશિતાઃ ।

અનુક્તમપ્યૂહતિ પણ્ડિતો જનઃ પરેઙ્ગિતજ્ઞાનફલા હિ બુદ્ધયઃ ॥ ૧૮ ॥

કહેલો અર્થ તો પશુઓ પણ ગ્રહણ કરે છે, અને આસા કરવાથી ઘોડા તથા હાથીઓ પણ તે પ્રમાણે વર્તે છે. પરંતુ પંડિત પુરૂષો વગર કહ્યેજ સામાના મનનો ભાવાર્થ સમજી નાય છે. કારણ કે બીજાના મનનો ભાવ સમજવો એ બુદ્ધિનું ક્ષણ છે. ૧૮.

પ્રવૃત્તવાક્ ચિત્રકથ ઝહવાન્ પ્રતિમાનવાન્ ।

આશુગ્રંથાર્થવક્તા ચ યઃ સ પણ્ડિત ઉચ્યતે ॥ ૧૯ ॥

બોલવામાં ચતુર, વિવિધ કથાઓને જાણનારો, તર્ક-

શક્તિવાળો, કહેલા મર્મને જાણનારો અને ઝડપથી અંધના અર્થને કહેનારો, એવો જે પુરૂષ હોય તે પંડિત કહેવાય છે. ૧૯.

અપ્યુન્મત્તાત્ પ્રલપતો બાલાન્ન પરિજલ્પતઃ ।

સર્વતઃ સારમાદદ્યાદશ્મભ્ય ઇવ કાંચનમ્ ॥ ૨૦ ॥

જેમ પથ્થરમાંથી કાંચન કહાડી લેવામાં આવે છે તેમ ગાંડા માણસનો બકવાદ તેમજ બાળકોનાં કાલાં કાલાં વચનો એ સર્વમાંથી સાર ગ્રહણ કરવો. ૨૦.

વિપાદપ્યમૃતં ગ્રાહ્યં બાલાદપિ સુમાપિતમ્ ।

અમિત્રાદપિ સદૃત્તમમેધ્યાદપિ કાંચનમ્ ॥ ૨૧ ॥

અમૃત વિષયુક્ત હોય તો વિષને દૂર કરીને અમૃત ગ્રહણ કરવું, બાળક પણ હિતનું વચન કહે તો તે ગ્રહણ કરવું, શત્રુમાં પણ સારો ગુણ હોય તો ગ્રહણ કરવો, અને અપવિત્ર સ્થાનમાંથી પણ સુવર્ણ મળી આવે તો ગ્રહણ કરવું. ૨૧.

પ્રભવન્ પૃચ્છતે યો હિ સંમાનયતિ વા પુનઃ ।

નૂનં મન્યે સ ધર્માત્મા પંડિતાભ્યાં સ ગચ્છતિ ॥ ૨૨ ॥

જે મનુષ્ય પોતે જાણતો હોવા છતાં પણ બીજાને પૂછે છે અથવા તેનું સન્માન કરે છે તે નિશ્ચય પંડિત અને ધર્માત્મા કહેવાય છે. ૨૨.

જ્ઞાનવિજ્ઞાનસંપન્નાનૂહાપોહવિશારદાન્ ।

પ્રવક્તૃન્ પૃચ્છતે યોઽન્યાન્ સ વૈ નાપદમૃચ્છતિ ॥ ૨૩ ॥

સંપન્નવકતાઓની સલાહ પૂછે છે તેને કદી વિપદ્વ્યસ્ત થવું પડતું નથી. ૨૩.

અન્યથા बहुबुद्ध्याढ्यो वाक्यं वदति संसदि ।

અન્યથૈવ હ્રંવાદી दुर्बलं वदते वचः ॥ ૨૪ ॥

જે અહંકારી પુરૂષ સલામાં બીજાને હલકાં વચન કહે છે તે ઘણા બુદ્ધિશાળી હોવા છતાં પણ દુર્બળ કહેવાય છે. ૨૪.

अनागतं हि बुध्येत यच्च कार्यं पुरःस्थितम् ।

ન તુ બુદ્ધિક્ષયાત્ किञ्चिदतिक्रामेत् प्रयोजनम् ॥ ૨૫ ॥

હાલ કરવાનાં તેમજ ભવિષ્યમાં કરવાના કામો ધ્યાનમાં રાખવાં— તેમ ન કરવાથી ધારેલા હેતુનું કોઈ સમયે ઉલ્લંઘન થઇ જાય છે. ૨૫.

नाप्राप्यमाभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितम् ।

આપત્સુ ન ચ મુહ્યન્તિ नराः पंडितबुद्धयः ॥ ૨૬ ॥

જે અપ્રાપ્ત વસ્તુને મેળવવા ઇચ્છતા નથી અને નાશ પામેલાને શોચતા નથી તથા આપત્ કાળમાં પણ જે મોહ પામતા નથી તેવા પુરૂષો પંડિત કહેવાય છે. ૨૬.

रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ।

અપ્રિયે ચૈવ કર્તવ્યે चिरकारी प्रशस्यते ॥ ૨૭ ॥

રાગ, અહંકાર, માન, દ્રોહ, પાપકર્મ તથા બીજાનું અહિંસ

૨૪ અનુશાસન ૧૪૬-૬૭૭૪. ૨૫ આદિ ૧૪૧-૭૯.

૨૬ ઉદ્યોગ ૩૨-૯૯૩. ૨૭ શાન્તિ ૨૬૭-૯૫૫૦.

એવાં કામો ધીમેથી વિચાર કરીને કરનારો વખણાય છે. ૨૭.

વંધૂનાં સુહૃદાં ચૈવ મૃત્યાનાં સ્ત્રીજનસ્ય ચ ।

અવ્યક્તેષ્વપરાધેષુ ચિત્કારી પ્રશસ્યતે ॥ ૨૮ ॥

અંધુઓ, મિત્રો, નોકરો તથા સ્ત્રીજનો એઓના ગુપ્ત અપરાધો વિષે ધીમેથી વિચાર કરીને નિશ્ચય કરનારો પુરૂષ વખણાય છે. ૨૮.

સુખે વા યદિ વા દુઃખે વર્તમાનો વિચક્ષણ ।

યાશ્ચિનાતિ શુભાન્યેવ સ તંત્રાણીહ પશ્યતિ ॥ ૨૯ ॥

જે પુરૂષ સુખમાં તેમજ દુઃખમાં ડહાપણથી વર્તે છે, અને જે શુભ તથા અશુભ પરિણામને જાણે છે તેજ શાસ્ત્રને જાણે છે. ૨૯.

નિરર્થકલહં પ્રાજ્ઞો વર્જયેન્મૂઢસેવિતમ્ ।

કીર્તિં ચ લભતે લોકે ન ચાનર્થેન યુજ્યતે ॥ ૩૦ ॥

બુદ્ધિમાન મનુષ્ય મૂઢ લોકોની પેઠે નિરર્થક કલહ ન કરવાથી જગતમાં કીર્તિ મેળવે છે અને તેથી અનર્થ ઉત્પન્ન થતો નથી. ૩૦.

અપ્રિયસ્યાપિ પથ્યસ્ય પરિણામેઃ સુસ્વાવહઃ ।

વક્તા શ્રોતા ચ યત્રાસ્તિ રમન્તે તત્ર સંપદઃ ॥ ૩૧ ॥

જે વાક્ય અપ્રિય છતાં પણ હિતકારી હોય તો તે પરિણામે

સુખને આપનારૂં થાય, એવાં વચ્ચનોના સાંભળનારા અને કહેનારા જ્યાં હોય છે ત્યાં સંપત્તિઓ રમણ કરે છે. ૩૧.

શ્રોતવ્યં હિતકામાનાં સુહદાં હિતમિચ્છતા ।

અકર્તવ્યો હિ નિર્વિન્ધો નિર્વિન્ધો હિ ક્ષયોદયઃ ॥ ૩૨ ॥

શુભની ઇચ્છા વાળા પુરૂષે પોતાના હિતેચ્છુ મિત્રોનાં વાક્ય સાંભળવાં જોઈએ. હઠ કરવી જોઈએ નહિ, કારણકે હઠ કરવાથી કલ્યાણનો નાશ થાય છે. ૩૨.

સુહદાં હિતકામાનાં યઃ શ્રુણોતિ ન ભાષિતમ્ ।

વિપત્ સન્નિહિતા તસ્ય સ નરઃ શત્રુનંદનઃ ॥ ૩૩ ॥

શુભેચ્છક મિત્રોની વાતને જે પુરૂષ સાંભળતો નથી તેને વિપત્તિ વહેલી આવે છે અને તે પુરૂષ શત્રુઓને આનંદ આપ નારો થાય છે. ૩૩.

યોઽસત્સેવી વૃથાચારો ન શ્રોતા સુહદાં સતામ્ ।

પરાન્વૃણીતે સ્વાન્ દ્વેષ્ટિ તં ગૌસ્ત્યજતિ ભારત ॥ ૩૪ ॥

અસાધુઓનું સેવન કરનારો, વૃથાકામો કરનારો, મિત્રોનું કહેવું ન સાંભળનારો, પારકાઓનો આદર કરનારો, પોતાના જનોનો દ્વેષ કરનારો એવા પુરૂષનો પૃથ્વી ત્યાગ કરે છે. ૩૪.

દુર્જનઃ પરિહર્તવ્યો વિદ્યાચાર્યકૃતોઽપિ સન્ ।

મણિના ભૂષિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન ભયંકરઃ ॥ ૩૫ ॥

દુષ્ટ માણસ વિદ્યા ભણેલો હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો. માણી ધારણ કરેલો સર્પ શું ભયંકર નથી. ? ૩૫.

મંત્રયેત્ સહ વિદ્વદ્भिः शक्तैः कर्माणि कारयेत् ।

स्त्रिगैश्च नीतिविन्यसान् मूर्खान् सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ૩૬ ॥

વિદ્વાન સાથે શુભ વાત કરવી, શક્તિવાન પાસે કાર્ય કરાવવું, સ્ત્રનેહી સાથે નીતિ અનીતિનો વિચાર કરવો અને મૂર્ખ મનુષ્યનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. ૩૬.

प्रज्ञावृद्धं धर्मवृद्धं स्ववंधुम्

विद्यावृद्धं वयसा चापि वृद्धम् ।

कार्यकार्ये पूजयित्वा प्रसाद्य

यः संपृच्छेन्नो स मुह्येत् कदाचित् ॥ ૩૭ ॥

કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય કામો વિષે જ્ઞાનવૃદ્ધ, ધર્મવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ અને વિદ્યાવૃદ્ધ એવા પોતાના સર્વ અંધુઓને માન આપીને તથા તેમને પ્રસન્ન કરીને તેમની જે સલાહ પૂછે છે તે પુરૂષ કદી પણ મુંઝાતો નથી. ૩૭.

परिच्छेदो हि पांडित्यं यदापन्ना विपत्तयः ।

अपरिच्छेदकर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ ૩૮ ॥

વિપત્તિઓ આવી પડી હોય ત્યારે પણ સમય પ્રમાણે વર્તવામાં પાંડિતાઈ છે. જેઓ તેમ ન વર્તે તેમને પગલે પગલે વિપત્તિઓ આવી પડે છે. ૩૮.

सह सर्वाः समुत्पन्नाः प्रसमीक्ष्यापदो भृशम् ।

૩૬ થન ૧૫૦-૪૫. ૩૭, ૩૮ હિત ૧૬૦ ૩૬ મનુ ૮-૨૧૪.

સંયુક્તાંશ્ચ વિયુક્તાંશ્ચ સર્વોપાયાન્ સૃજેદ્બુધઃ ॥ ૩૯ ॥

આવી પડેલી સર્વ આપત્તિઓનો સારી રીતે વિચાર કરીને નબળકેના તથા દૂરના સર્વ ઉપયોગ બુદ્ધિમાન પુરૂષે કરવા. ૩૯.

યસ્ય યસ્ય હિ યો ભાવસ્તેન તેન હિ તં નરમ્ ।

અનુપ્રવિશ્ય મેધાવી ક્ષિપ્રમાત્મવશં નયેત્ ॥ ૪૦ ॥

જેનો જેવો સ્વભાવ હોય તે પ્રમાણે તેના અંતરમાં પ્રવેશ કરીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તેને પોતાને વશ કરવો. ૪૦.

ચલત્યેકેન પાદેન તિષ્ઠત્યેકેન બુદ્ધિમાન્ ।

નાસમીક્ષ્ય પરં સ્થાનં પૂર્વમાયતનં ત્યજેત્ ॥ ૪૧ ॥

બુદ્ધિમાન પુરુષે એક પગ સ્થિર થયા પછીજ બીજો પગ ઉઠાવવો, બીજું સ્થાન જોયાવગર પ્રથમનું સ્થાન ત્યજવું નહિ. ૪૧.

યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય અધ્રુવાણિ નિષેવતે ।

ધ્રુવાણિ તસ્ય નશ્યન્તિ અધ્રુવં નષ્ટમેવ હિ ॥ ૪૨ ॥

જે મનુષ્ય સ્થિર વસ્તુનો ત્યાગ કરીને અસ્થિર વસ્તુનું સેવન કરે છે તેની સ્થિર વસ્તુ નાશ પામે છે, અને અસ્થિર વસ્તુ તો નાશ થયેલીજ છે. ૪૨.

અનાગતવિધાતા ચ પ્રત્યુત્પન્નમતિસ્તથા ।

દ્વાવેતૌ સુસ્વપ્નેધેતે યદ્ધવિષ્ણો વિનશ્યતિ ॥ ૪૩ ॥

સંકટ આવી પડ્યા પહેલાં ગોઠવણ કરનારા અને સમય-સૂચકતાવાળા એ બે જન સુખી થાય છે. જેઓ કેવળ ભવિષ્યપર આશા રાખે છે તેઓ નાશ પામે છે. ૪૩.

૪૦ થી ૪૩ હિત ૩૦૯. ૧૪૪. ૨૫૪. ૫૯૪.

સુમંત્રિતે સુવિક્રાન્તે સુકૃતે સુવિચારિતે ।

સિદ્ધ્યન્ત્યર્થા મહાવાહો દૈવં ચાત્ર પ્રદક્ષિણમ્ ॥ ૪૪ ॥

ઉત્તમ મંત્રણાપૂર્વક વિચાર કરીને સારા પરાક્રમસહિત કાર્ય કરવાથી અર્થ સિદ્ધ થાય છે અને દૈવ પણ તેમાં અનુકૂળ થાય છે. ૪૪.

અલ્પાનામપિ વસ્તૂનાં સંહતિઃ કાર્યસાધિકા ।

તૃણૈર્ગુણત્વમાપન્નૈર્વિધ્યન્તે મત્તદન્તિનઃ ॥ ૪૫ ॥

જેમ તૃણ લેખાં કરી બનાવેલાં દોરડાંથી બળવાન હાથી પણ બંધાય છે તેમ ન્હાની ન્હાની વસ્તુઓનો પણ સંગ્રહ કરવાથી તે કાર્ય સાધક થાય છે. ૪૫.

સેવિતવ્યો મહાવૃક્ષઃ ફલચ્છાયાસમન્વિતઃ ।

યદિ દૈવાત્ ફલં નાસ્તિ છાયા કેન નિવાર્યતે ॥ ૪૬ ॥

ફળ તથા છાયાવાળા મોટા વૃક્ષનોજ આશ્રય લેવો યોગ્ય છે; કેમકે કદાચ દૈવયોગને લીધે ફળ ન મળે તોપણ તેની છાયા તો કોઈથી અટકાવી શકાતી નથી. ૪૬.

કુલજે વૃત્તસમ્પન્ને ધર્મજ્ઞે સત્યવાદિનિ ।

મહાપક્ષે ધનિન્યાર્યે નિક્ષેપં નિક્ષિપેદ્બુધઃ ॥ ૪૭ ॥

સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, સારા આચરણવાળો, ધર્મને બાળુનારો, સત્યવાદી, મોટા પક્ષવાળો, ધનવાન અને શ્રેષ્ઠ હોય એવા પુરૂષનેજ હાથ પુરૂષે ધનાદિ સોંપવું. ૪૭.

૪૪ વન ૩૬-૭. ૪૫ હિત ૭૫. ૪૬ હિત ૪૪૯. ૪૭ મનુ ૮-૧૭૯

સુજીર્ણમન્નં સુવિચક્ષણઃ સુતઃ ।

સુશાસિતા સ્ત્રી વૃષતિઃ સુસેવિતઃ ॥

સુચિન્ત્ય ચોક્તં સુવિચાર્ય યત્કૃતં ।

સુદીર્ઘકાલેઽપિ ન યાતિ વિક્રિયામ્ ॥ ૪૮ ॥

સાફું બૂનું અન્ન, પંડિત પુત્ર, સારી કેળવાયેલી સ્ત્રી, સારી રીતે સેવેલો રાજા, સુવિસાર સુક્ત કહેલું વચન અને સારી રીતે વિચાર કરીને કરેલું કાર્ય-એ ઘણા કાળે પણ બગડતાં નથી. ૪૮.

કરિષ્યન્ન પ્રભાષેત કૃતાન્યેવ તુ દર્શયેત્ ।

ધર્મકામાર્થકાર્યાણિ તથા મંત્રો ન ભિદ્યતે ॥ ૪૯ ॥

જે કામો હજી કરવાનાં હોય તે કહેવાં નહિ, કર્યા પછીજ કહેવાં. ધર્મ, અર્થ અને કામ સંબંધી કાર્યો તથા તે સંબંધી ગુપ્ત વિચાર પ્રકટ ન થાય તેમ કરવું. ૪૯.

યસ્ય કૃત્યં ન જાનન્તિ મંત્રં વા મંત્રિતં પરે ।

કૃતમેવાસ્ય જાનન્તિ સ વૈ પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૫૦ ॥

જે પુરુષનું કરવાનું કાર્ય, ગુપ્ત વિચાર, તથા કહેલી વાત બીજાઓ જાણી શકતા નથી; પરંતુ તેણે કરેલાં કામોજ જાણી શકે છે તેનેજ પંડિત કહે છે. ૫૦.

પરં ક્ષિપતિ દોષેણ વર્તમાનઃ સ્વયં તથા ।

યશ્ચ ક્રુદ્યત્યનીશાનઃ સ ચ મૂઢતમો નરઃ ॥ ૫૧ ॥

જે પુરુષ પોતેજ દોષી છતાં બીજાઓ ઉપર દોષ નાખે છે

અને જે બીજાઓ ઉપર વિના કારણે ક્રોધ કરે છે તે પુરુષ ઘણાજ મૂઠ છે. ૫૧.

वनस्पतेरपकानि फलानि प्रचिनोति यः ।

સ નામ્નોતિ રસં તેભ્યો વીજં ચાસ્ય વિનશ્યતિ ॥ ૫૨ ॥

જે પુરુષ વનસ્પતિનાં ફળો ચુટી લે છે તે તેમાંથી રસ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; પણ ઉલટાં બીજ ખુવે છે. ૫૨.

यस्तु पक्वमुपादत्ते काले परिणतं फलम् ।

ફલાદ્રસં સ લભતે વીજાચ્ચૈવ ફલં પુનઃ ॥ ૫૩ ॥

જે મનુષ્ય યોગ્યકાળે પાકેલું ફળ ગ્રહણ કરે છે તેને તે ફળમાંથી રસ મળે છે અને તેનાં બીજમાંથી પાછાં ફળ પણ મળે છે. ૫૩.

ऋणशेषोऽग्निशेषश्च व्याधिशेषस्तथैव च ।

પુનશ્ચ વર્દ્ધતે યસ્માત્ તસ્માત્ શેષં ન કારયેત્ ॥ ૫૪ ॥

દેવું, અગ્નિ અને વ્યાધિ એ થોડાં થોડાં બાકી રહેલ હોય તો પણ પાછાં વધી જાય છે તેટલા માટે તેનો સમૂળો નાશ કરવો. ૫૪.

कांश्चिदर्थान् नरः प्राज्ञो लघुमूलान् महाफलान् ।

ક્ષિપ્રમારમતે કર્તું ન વિઘ્નયતિ તાદૃશાન્ ॥ ૫૫ ॥

ખુદ્ધિમાન પુરુષ નહાની શરૂઆતવાળાં છતાં મહાન ફળને આપનાર કોઈપણ કાર્યનો જલદી આરંભ કરે છે અને પછી તેમાં વિઘ્ન આવવા દેતો નથી. ૫૫.

કિમપ્યસ્તિ સ્વભાવેન સુન્દરં વાપ્યસુન્દરમ્ ।

યદેવ રોચતે યસ્મૈ ભવેત્ત તસ્ય સુન્દરમ્ ॥ ૫૬ ॥

સ્વભાવથી સુંદર અથવા અસુંદર કંઈ વસ્તુ છે ! જે જે વસ્તુ
જેને જેને રૂચે છે તે તે વસ્તુ તેને તેને સુંદર લાગે છે. ૫૬.

ન વૃદ્ધિર્વહુમન્તવ્યા યા વૃદ્ધિઃ ક્ષયમાવહેત્ ।

ક્ષયોઽપિ બંહુમન્તવ્યો યઃ ક્ષયો વૃદ્ધિમાવહેત્ ॥ ૫૭ ॥

જે વૃદ્ધિ કરવાથી ખીજને હાની થાય છે તે વૃદ્ધિ માન
આપવા યોગ્ય નથી; પરંતુ જે હાનીથી ખીજને લાભ થાય તેવી
હાની ખહુ માન આપવા યોગ્ય છે. ૫૭.

ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ।

આત્મભર્યાદા અને પ્રભુસેવક.

અધોધઃ પશ્યતઃ કસ્ય મહિમા નોપચીયતે ।

ઉપર્યુપરિ પશ્યન્તઃ સર્વ એવ દ્રરિદ્રતિ ॥ ૧ ॥

પોતાને ખીજથી હલકો માનનાર કયો માણસ મહોદાધને
ચામતો નથી ? પોતાને ખીજથી ઉંચા માનનારા સર્વ દરિદ્રતાને
આમે છે. ૧.

મણિર્લુપ્થતિ પ્રાદેષુ કાચઃ શિરસિ ધાર્યતે ।

યથૈવાસ્તે તથૈવાસ્તાં કાચઃ કાચો મણિર્મણિઃ ॥ ૨ ॥

મણિ પગમાં રખડે છે અને કાચને મસ્તકપર ધારણ કર્યો છે તો ભલે તે તેમ રહો; પરંતુ કાચ તે કાચ અને મણિ તે મણિજ છે. ૨.

સેવયા ધનમિચ્છદ્ધિઃ સેવકૈઃ પશ્ય યત્કૃતમ્ ।

સ્વાતંત્ર્યં યચ્છરીરસ્ય મૂઢૈસ્તદપિ હારિતમ્ ॥ ૩ ॥

શરીરની સ્વતંત્રતા પણ જે મૂર્ખાએ છોડી દીધી છે, એવી સેવા કરીને ધનને ઇચ્છનારા સેવકો જે કામ કરે છે તે જુવો. ૩.

અબુધૈરર્થલાભાય પણ્યસ્ત્રીભિરિવ સ્વયમ્ ।

આત્મા સંસ્કૃત્ય સંસ્કૃત્ય પરોપકારિણીકૃતઃ ॥ ૪ ॥

વેશ્યાઓ જેમ ધનના લાભને માટે શરીરને શોભિતું કરીને પારકાના ઉપભોગમાં આપે છે તેવી રીતે મૂર્ખ માણસો પણ ધનને માટે શરીરને સાફ રાખીને પરાધીન કરે છે. ૪.

પ્રણમત્યુન્નતિતોર્જીવિતહેતોર્વિમુંચતિ પ્રાણાન્ ।

દુઃસ્વીયતિ સુખહેતોઃ કો મૂઢઃ સેવકાદન્યઃ ॥ ૫ ॥

મોટા થવાને વાસ્તે પોતે નીચા થાય છે. જીવનના નિમિત્તે પ્રાણ આપે છે અને સુખના નિમિત્તે દુઃખી થાય છે એવો મૂઢ સેવક (આકર) વિના બીજે કોણ છે ? ૫.

૨ હિત ૩૨૫. ૩ હિત ૨૭૭. ૪ હિત ૨૮૧. ૫ હિત ૨૮૪.

एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।

ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ ६ ॥

પરાધીન રહ્યા વિના જીવનનો નિર્વાહ કરવો એજ જન્મની સફળતા છે, જેઓ પરાધીન છે તેઓને જો જીવતા કહીએ તો પછી મરેલા કોને કહેવા ? ૬.

अर्जितं स्वेन वीर्येण नाप्यपाश्रित्य कंचन ।

फलं शाकमपि श्रेयो भोक्तुं ह्यकृपणं गृहे ॥ ७ ॥

ખીજનો આશ્રય ન લેતાં પોતાના ઘરમાં પોતાના પુરુષાર્થથી મેળવેલા ફળ શાકનું સ્વતંત્રપણે ભોજન કરવું તેજ ઉત્તમ છે. ૭.

परस्य तु गृहे भोक्तुं परिभूतस्य नित्यशः ।

सुमृष्टमपि न श्रेयो विकल्पोऽयमतः सताम् ॥ ८ ॥

પરાયે ઘર તિરસ્કાર પામીને નિત્ય પ્રતિ નાના પ્રકારનાં મિષ્ટાન્ન ભોજન કરવામાં આવે તો તે પણ સુખકારક નથી; માટે સારા પુરૂષો તેમ કરવાને ઇચ્છતા નથી. ૮.

श्ववत् कीलालपो यस्तु परान्नं भोक्तुमिच्छति ।

धिगस्तु तस्य तद्धुक्तं कृपणस्य दुरात्मनः ॥ ९ ॥

જે મનુષ્ય ખીજનું માંસ ખાનાર શ્વાનની પેઠે પરાયું અન્ન ખાવાને ઇચ્છે છે તે દુરાત્મા તથા કંબુસ મનુષ્યના તે ભોજનને ધિક્કાર છે. ૯,

અભિમતં યો હ્યવગમ્યં ભર્તુઃ ।

સર્વાણિ કાર્યાણિ કરોત્યતન્દ્રીઃ ॥

વક્તા હિતાનામનુરક્ત આર્યઃ ।

શક્તિઃ સ્વાત્મેવ હિ સોઽનુકમ્પ્યઃ ॥ ૧૦ ॥

જે મનુષ્ય પોતાના સ્વામીનો અભિપ્રાય જાણીને આજસ વિના સર્વ કાર્યો કરે છે, તથા હિત વચનને કહેનારો, પ્રીતિવાળો અને કરેલા ઉપકારને જાણનારો છે તેના ઉપર પોતાના આત્મા સમાન દયા રાખવી. ૧૦.

યસ્તાત નો ક્રુધ્યતિ સર્વકાલં ।

ભૃત્યસ્ય ભક્તસ્ય હિતેરતસ્ય ॥

તસ્મિન્ ભૃતા ભર્ત્તરિ વિશ્વસંતિ ।

ન ચૈનમાપત્સુ પરિત્યજન્તિ ॥ ૧૧ ॥

નોકર, આશ્રિતમનુષ્ય તથા શુભેચ્છક એ ત્રણેના ઉપર જે સર્વદા ક્રોધ કરતો નથી તેવા શેઠપર નોકરો વિશ્વાસ રાખે છે અને આપત્તિમાં પણ તેનો પરિત્યાગ કરતા નથી. ૧૧

સર્વં પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।

एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १२ ॥

પરાધીનતા એ સર્વ દુઃખ છે, સ્વાધીનતા એ સર્વ સુખ છે. સુખ અને દુઃખનું સંક્ષેપમાં એ પ્રમાણે લક્ષણ જાણવું. ૧૨.

ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ।

બંધુતા અને સંસર્ગ.

પરોઽપિ હિતવાન્ બંધુર્બંધુરપ્યહિતઃ પરઃ ।

અહિતો દેનજો વ્યાધિર્હિતમારણ્યમૌષધમ્ ॥ ૧ ॥

પારકો હોવા છતાં પણ જે હિત કરનારો હોય તો તે બંધુ છે, અને બંધુ છતાં અહિત કરતો હોય તો તે પરાયો છે. રોગ એ પોતાના દેહથી ઉપજેલો છતાં પણ અહિત કરે છે, અને ઔષધ અરણ્યમાં થતું હોવા છતાં પણ તે હિત કારક છે. ૧.

औरसं कृतसम्बन्धं तथा वंशक्रमागतम् ।

રક્ષિતં વ્યસનેભ્યશ્ચ મિત્રં જ્ઞેયં ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨ ॥

ઔરસ (પુત્ર), સંબંધથી થયેલા, વંશપરંપરાના, તથા દુઃખથી બચાવનારા એ ચાર પ્રકારના મિત્ર છે. ૨.

स्वाभाविकन्तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।

તદકૃત્રિમસોહાર્દમાપ્ત્સ્વાપિ ન મુંચતિ ॥ ૩ ॥

સ્વાભાવ મળવાથી થનારો મિત્ર ભાગ્યમાં હોય તોજ મળે છે; કારણ કે તે અકૃત્રિમ એટલે સ્વાભાવિક મિત્રતા આપત્ કાળે ચળુ છૂટતી નથી. ૩.

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

૧ હિત ૩૫૯. ૨ હિત ૨૩૩. ૩ હિત. ૨૪૮. ૪ હિત ૨૪૯.

વિશ્વાસસ્તાદૃશઃ પુંસાં યાવન્મિત્રે સ્વભાવજે ॥ ૪ ॥

મનુષ્યોને જેવો સ્વાભાવિક મિત્રમાં વિશ્વાસ હોય છે તેવો વિશ્વાસ માતામાં, સ્ત્રીમાં, ભાઈમાં અને પોતામાં પણ નથી હોતો. ૪

શુચિત્વં ત્યાગિતા શૌર્યં સમાન્યં સુખદુઃખયોઃ ।

દાક્ષિણ્યં ચાનુરક્તિશ્ચ સત્યતા ચ સુહૃદ્ગુણાઃ ॥ ૫ ॥

પવિત્રતા, ઉદારતા, શૂરવીરતા, સુખ દુઃખમાં સમભાવ, ચતુરાઈ, પ્રેમ અને સત્યતા એટલા મિત્રના ગુણ છે. ૫.

રહસ્યભેદો યાઞ્ચા ચ નૈષ્ઠુર્યં ચલચિત્તતા ।

ક્રોધો નિઃસત્યતા દ્યૂતમેતન્મિત્રસ્ય દૂષણમ્ ॥ ૬ ॥

ગુપ્ત વાત પ્રસિદ્ધ કરવી, યાચના કરવી, કુવચન, ચિત્તની અસ્થિરતા, ક્રોધ, બુઠ અને બુગાર એટલાં મિત્રનાં દૂષણો છે. ૬.

યયોરેવ સમં વિક્તં યયોરેવ સમં શ્રુતમ્ ।

તયોર્વિવાહઃ સર્વ્યં ચ ન તુ પુષ્ટવિપુષ્ટયોઃ ॥ ૭ ॥

જેઓ ધનમાં તથા જ્ઞાનમાં સમાન છે તેઓ વચ્ચેજ વિવાહ સંબંધ તેમજ મિત્રતા થાય છે. હલકા અને મોટા મનુષ્યો વચ્ચે થતી નથી. ૭.

યયોશ્ચિત્તેન વા વિક્તં નૈભૂતં નિભૂતેન વા ।

સમેતિ પ્રજ્ઞયા પ્રજ્ઞા તયોર્મૈત્રી ન જીર્યતિ ॥ ૮ ॥

જેઓનું ચિત્ત, ગુપ્ત આચરણ તથા બુદ્ધિ એક બીજા સાથે સમાન હોય છે તેઓની મિત્રતા જીર્ણ થતી નથી—તાજી રહે છે. ૮

મત્યા પરીક્ષ્ય મેધાવી બુદ્ધ્યા સંપાદ્ય ચાસકૃત્ ।

શ્રુત્વા દૃષ્ટ્વાથ વિજ્ઞાય પ્રાજ્ઞૈર્મૈત્રીં સમાચરેત્ ॥ ૯ ॥

હાથો મનુષ્ય યુક્તિવડે પરીક્ષા કરીને બુદ્ધિવડે વારંવાર યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરીને તથા જોઈને, સાંભળીને અને વધારે ખાત્રી કરીને જે મનુષ્ય બુદ્ધિમાન માલૂમ પડે તેની સાથે મિત્રતા કરે છે. ૯.

દુર્બુદ્ધિમકૃતજ્ઞં ચ ચ્છન્નં કૂપં તૃણૈરિવ ।

વિવર્જયીત મેધાવી તસ્મિન્ મૈત્રી પ્રણશ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

બુદ્ધિમાન યુરૂષે દુર્બુદ્ધિવાળા અને કરેલા ગુણને નહિ જાણનારા મનુષ્યનો તૃણથી ઢંકાયેલા કુવાની માફક પરિત્યાગ કરવો; કેમકે તેવાની સાથે મિત્રતા ટકતી નથી. ૧૦.

પરોક્ષે કાર્યહન્તારં પ્રત્યક્ષે પ્રિયવાદિનમ્ ।

વર્જયેત્તાદૃશં મિત્રં વિષકુંભં પયોમુખમ્ ॥ ૧૧ ॥

અંદર વિષથી ભરેલો હોય અને ઉપર દેખાવ માટે થોડું દૂધ હોય તેવા ઘડાનો જેમ ત્યાગ કરાય છે તેવીજ રીતે પાછળથી કાર્યની હાની કરે અને પ્રત્યક્ષમાં પ્રિય વચન બોલે તેવા મિત્રનો ત્યાગ કરવો. ૧૧.

ये वै भेदनशीलास्तु सकामा निस्त्रयाः शठाः

૯-૧૦ ઉદ્યોગ ૩૮-૧૪૯૭, ૩૮-૧૪૯૭. ૧૧ ક્ષિત ૧૨.

૧૨ ઉદ્યોગ ૩૮-૧૪૫૭.

તે પાપા इति विख्याताः सवासे परिगर्हिताः ॥ १२ ॥

જેઓ જૂદાઈ કરાવનારા, કામનાવાળા, નિર્લજ્જ અને શઠ છે તેઓ પાપી છે; માટે તેમની સાથે સહવાસ રાખવો નહિ. ૧૨.

यतते चापवादाय यत्नमारभते क्षये ।

अल्पेप्यપકૃતે મોહાન્ન શાન્તિમધિગચ્છતિ ॥ ૧૩ ॥

થોડું પણ તુકસાન થવાથી જેઓ ખીજાપર આપવાદ મૂકે છે અને તેનો નાશ કરવાનો યત્ન કરે છે તે શાંતિને પામતા નથી. ૧૩.

तादृशौ संगतं नीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।

निशम्य निपुणं बुद्ध्या विद्वान् दूराद्विर्वर्जयेत् ॥ १४ ॥

વિદ્વાન પુરૂષે બુદ્ધિથી સારી રીતે વિચાર કરીને ઉપર જણાવ્યા જેવા નીચ. ઘાતકી અને કરેલાં ગુણને નહિ જાણનારા મનુષ્યોનો સંગ દૂરથીજ ત્યજવો. ૧૪.

कृतज्ञं धार्मिकं सत्यमक्षुद्रं दृढभक्तिकम् ।

जितेन्द्रियं स्थितं स्थित्यां मित्रमत्यागि चेज्यते ॥ १५ ॥

કરેલા ઉપકારને જાણનારો, ધાર્મિક, સત્ય વાદી, ઉદાર, દ્રઢ પ્રીતિવાળો, જીતેન્દ્રિય, મર્યાદા વાળો, દુઃખમાં પણ ત્યાગ ન કરે તેવો મિત્ર કરવો યોગ્ય છે. ૧૫.

दुष्कुलीनः कुलीनो वा मर्यादां यो न लंघयेत् ।

૧૭ થી ૧૬ ઉદાગ ૨૩-૮૪૬. ૩૮-૧૪૬૨. ૩૮-૧૪૯૨.

ધર્માપેક્ષી મૃદુર્હીમાન્ સ કુલીનશતાદ્વરઃ ॥ ૧૬ ॥

હલકા કુળવાળો હોય વા કુળવાન હોય; પરંતુ જે મનુષ્ય મર્યાદાનું ઉદ્ધવન કરતો નથી, ધર્મની ધૃષ્ટાવાળો કોમળ અને લજ્જાવાળો છે તે કુળવાન કરતાં પણ સોગણુ શ્રેષ્ઠ છે. ૧૬.

સ બંધુર્યો વિપન્નાનામાપદુદ્ધરણક્ષમઃ ।

ન તુ મીતપરિત્રાણવસ્તૂપાલમ્ભપણ્ડિતઃ ॥ ૧૭ ॥

તેજ બંધુ છે કે જે વિપત્તિમાં પડેલા મિત્રોનો આપત્તિથી ઉદ્ધાર કરે છે. ભયમાંથી છોડાવવાને સમયે ડાહ્યા થઈને ઠપકો દે તે બંધુ નથી. ૧૭.

આકેશગ્રહણાન્મિત્રમકાર્યાત્ સંનિવર્તયન્ ।

અવાચ્યઃ કસ્યચિદ્ભાવિ કૃતયત્નો યથાબલમ્ ॥ ૧૮ ॥

કેશ પકડીને પણ મિત્રને ખોટા કાર્યથી નિવૃત્ત કરવા યથા-શક્તિ પ્રયત્ન કરનારો પુરૂષ પાછળથી કોઈના પણ ઠપકાને પાત્ર થતો નથી. ૧૮.

જ્ઞાતીનાં હિ મિથો ભેદે યન્મિત્રં નાભિપદ્યતે ।

સર્વયત્નેન માધ્યસ્થં ન તન્મિત્રં વિદુર્બુધાઃ ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાતિઓના માંહે માંહેના ભેદ પડ્યા હોય ત્યારે જે મિત્ર કાંઈ કામ આવતો નથી અને સર્વ પ્રયત્નથી પોતે જુદો રહે છે તેને બુદ્ધિવાન પુરૂષો મિત્ર ગણતા નથી. ૧૯.

વ્યસને ક્લિપ્યમાનં હિ યો મિત્રં નાભિપદ્યતે !

અનુનીય યથાશક્તિ તં નૃશંસં વિદુર્બુધાઃ ॥ ૨૦ ॥

દુઃખથી પીડા પામતા મિત્રને યથાશક્તિ શીખામણ આપીને જે પુરૂષ દુઃખથી મુક્ત કરવા યત્ન કરતો નથી તેને બુદ્ધિમાન પુરૂષો ધાતકી ગણે છે. ૨૦.

નૈતન્મિત્રે यस્ય કોપાદ્વિભેતિ યદ્વા મિત્રં શંકિતેનોપચર્યમ્ ।

યાસ્મિન્મિત્ર પિતરીવાશ્વસીત તદ્વૈ મિત્રં સંગતાનીતરાણિ ॥૨૧॥

જેના કોપથી ભય લાગતો હોય અથવા જે મિત્રની સાથે બચકાર કરતાં શંકા થાય તે મિત્ર ગણાતો નથી; પરંતુ જે મિત્ર સાથે પિતાની પેઠે વિશ્વાસ રાખવામાં આવે તેજ મિત્ર ગણાય છે. બીજાઓની મિત્રતા તો સંબંધ માત્ર છે. ૨૧.

તસ્માત્ પ્રજ્ઞૈશ્ચ વૃદ્ધૈશ્ચ સુસ્વભાવૈસ્તપસ્વિભિઃ ।

સદ્વિશ્ચ સહ સંસર્ગઃ કાર્યઃ શયપરાયણૈઃ ॥ ૨૨ ॥

તે માટે ડાહ્યા, વૃદ્ધ, સારા સ્વભાવવાળા, તપસ્વી અને મનને વશ રાખનારા એવા સત્પુરુષોની સાથેજ સહવાસ કરવો. ૨૨.

યેષાં ત્રીણ્યવદાતાનિ વિદ્યા યોનિશ્ચ કર્મ ચ ।

તાન્ સેવેત સમાસ્યાહિ શાસ્ત્રેભ્યોઽપિ ગરીયસી ॥ ૨૩ ॥

વિદ્યા, જન્મ અને કર્મ એ ત્રણે જેમનાં શુદ્ધ છે એવા પુરૂષોનો સહવાસ કરવો; કારણ કે તેમની સાથે બેસવું એ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા કરતાં પણ વિશેષ લાભદાયક છે. ૨૩.

વત્સમાપસ્તિલા ભૂમિર્ગંધો વાસયતે યથા ।

પુષ્પાનામધિવાસેન તથા સંસર્ગજા ગુણાઃ ॥ ૨૪ ॥

વસ્ત્ર, જળ, તલ અને ભૂમિ એ પુષ્પના સંસર્ગથી જેમ સુગંધ-
વાળાં થાયછે તેમજ શુભીપુરુષના સંસર્ગથી મનુષ્યે શુભવાન થાયછે. ૨૪.

મોહજાલસ્ય યોનિર્હિ મૂઢૈરવ સમાગમઃ ।

અહન્યહનિ ધર્મસ્ય યોનિઃ સાધુસમાગમઃ ॥ ૨૫ ॥

મૂઝાઓનો સમાગમ મોહજાળનેજ ઉત્પન્ન કરનાર છે, અને
સાધુઓનો સમાગમ દિન પ્રતિદિન ધર્મનેજ ઉપજાવનાર છે. ૨૫.

સતાં સકૃત્ સંગતમીપ્સિતં પરં ।

તતઃ પરં મિત્રમિતિ પ્રચક્ષતે ॥

ન ચાફલં સત્પુરુષેણ સંગતં ।

તતઃ સતાં સન્નિવસેત્સમાગમે ॥ ૨૬ ॥

સજ્જનોની સાથે એક વખત પણ ઈચ્છા પૂર્વક સમાગમ થાય
છે તે પછી મિત્રતા થાય છે. સત્ પુરુષોની સાથે થયેલો સમાગમ
નિષ્ફળ થતો નથી માટે સત્પુરુષોના સમાગમમાં રહેવું. ૨૬.

મહાકુલીનાભિરપાપિકાભિઃ ।

સ્ત્રીભિઃ સતીભિસ્તવ સખ્યમસ્તુ ॥

ચંડાશ્ચ શૌંડાશ્ચ મહાશનાશ્ચ ।

ચૌરાશ્ચ દુષ્ટાશ્ચ પલાશ્ચ વજ્જ્યાઃ ॥ ૨૭ ॥

સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી, પાપ રહિત અને પતિવ્રતા
સ્ત્રીઓની સાથે મિત્રતા રાખવી. અને કૂર, કલેશ કરનારી, ઘણું
ખાનારી, ચોરી કરનારી, દુષ્ટ તથા અપળતાવાળી સ્ત્રીઓનો ત્યાગ
કરવો જાઈએ. ૨૭.

પંચદશોઽધ્યાયઃ ।

રાજનીતિ.

सर्वो दंडजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।

दंडस्य हि भयात् सर्वे जगद्भोगाय कल्पते ॥ १ ॥

સર્વ લોકો કેવળ દંડને આધીન છે. સ્વભાવથીજ પવિત્ર હોય એવા પુરૂષો દુર્લભ છે. દંડના ભયથી આખું જગત ભોજન ધત્યાદિ ભોગ ભોગવે છે. ૧.

दंडः शास्ति प्रजाः सर्वा दंड एवाभिरक्षति ।

दंडः सुप्तेषु जागर्ति दंडं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥

સર્વ પ્રજાઓને દંડજ શિક્ષા કરે છે અને ઉંઘતા લોકોનું રક્ષણ દંડજ જાગૃત રહીને કરે છે; માટે પાંડિત પુરૂષો દંડનેજ ધર્મરૂપ જાણે છે. ૨.

स राजा पुरुषो दंडः स नेता शासिता च सः ।

चतुर्णामाश्रमाणां च धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ ३ ॥

દંડ રાજા છે, દંડ પુરુષ છે, દંડ ખરે રસ્તે ચલાવનાર છે, અને દંડજ આરે આશ્રમોના ધર્મનો જામીન છે. ૩.

तस्माद्दुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।

સમીક્ષ્યકારિણે પ્રાપ્તં ધર્મકામાર્થકોવિદમ્ ॥ ૪ ॥

સત્યવાદી, વિચારીને કાર્ય કરનાર, વિદ્વાન અને ધર્મ અર્થ તથા કામને જાણનારો રાજાજ દંડ કરવાને યોગ્ય છે. ૪.

યદિ ન સ્યાન્નરપતિઃ સમ્યક્નેતા તતઃ પ્રજા ।

અકર્ણધારા જલયૌ વિપ્લુવેતેહ નૌરિવ ॥ ૫ ॥

જેમ અલાસી સિવાય નાવ દરિયામાં ખૂડે છે તેમ નિયામક રાજા વિના સર્વ રૈયત નાશ પામે છે. ૫.

સમીક્ષ્ય સ ધૃતઃ સમ્યક્ સર્વા રંજયતિ પ્રજાઃ ।

અસમીક્ષ્ય પ્રણીતસ્તુ વિનાશયતિ સર્વતઃ ॥ ૬ ॥

જે રાજા પ્રજાનું સારી રીતે રક્ષણ કરે છે તેનાપર સર્વ પ્રજા પ્રીતિ કરે છે, અને યોગ્ય રીતે રક્ષણ ન કરવાથી સર્વનો વિનાશ થાય છે. ૬.

તસ્કરેભ્યો નિયુક્તેભ્યઃ શત્રુભ્યો નૃપવલ્લભાત્ ।

નૃપતિર્નિજલોભાન્ન પ્રજા રક્ષેત્ પિતેવ હિ ॥ ૭ ॥

શોરેથી, અધિકારીઓથી, શત્રુઓથી, રાજાના સ્નેહીઓથી અને પોતાના (રાજાના) લોભથી રાજાએ પિતાની જેઠે પ્રજાનું રક્ષણ કરવું. ૭.

સામ્વત્સરિકમાસૈશ્વ રાષ્ટ્રાદાહારયેદ્ વલિમ્ ।

સ્યાન્નાયપરો લોકે વર્તેત પિતૃવન્નૃષુ ॥ ૮ ॥

રાજાએ સમર્થ મંત્રિઓ દ્વારા વર્ષમાં લેવા લાયક ધાન્ય વગેરેના

પા-હિત ૪૪૭. ૬ મનુ ૭-૧૯. ૭ હિત ૩૬૨. ૮ મનુ ૭-૮૦.

A. ૯.

હિસ્સા મંગાવી લેવા અને લોકમાં કર વેરા વગેરે લેવામાં રાજ-
નીતિ મુજબ વર્તવું તથા પોતાનાં દેશના રહેનારાઓ સાથે સ્નેહા-
દિથી પિતાની પેઠે વર્તવું. ૮.

પુષ્પં પુષ્પં વિચિન્વીત મૂલચ્છેદં ન કારયેત્ ।

માલાકાર ઇવારામે ન યથાંગારકારકઃ ॥ ૯ ॥

આગતા માળીની પેઠે વૃક્ષપરથી ફળફૂલ વીણી લેવાં; પરંતુ
કોયલા બનાવનારની પેઠે તેનું મૂળ કાપી નાખવું નહિ. ૯.

નોચ્છિન્દ્યાદાત્મનો મૂલં પરેષાં ચાતિતૃષ્ણયા ।

અચ્છિન્દન્ હ્યાત્મનો મૂલમાત્માનં તાંશ્ચ પીડયેત્ ॥ ૧૦ ॥

રાજાએ યોગ્ય કર વગેરેનો ત્યાગ કરીને પોતાનો નાશ
કરવો નહિ; તેમજ અધિક લોભને વશ થઈને બીજાઓનો નાશ
કરવો નહિ; કારણ કે પોતાનો નાશ થવાથી પોતાને તેમજ
બીજાઓને પણ પીડા થાય છે. ૧૦.

અનાદેયં નાદદીત પરિક્ષીણોઽપિ પાર્થિવઃ ।

ન ચાદેયં સમૃદ્ધોઽપિ સૂક્ષ્મમપ્યર્થમુત્સૃજેત્ ॥ ૧૧ ॥

પોતે નિર્ધન હોય તોપણ ન લેવા યોગ્ય ધન-કર હોય
તે રાજાએ લેવું નહિ અને અત્યંત ધનાઢ્ય હોય તોપણ લેવા
યોગ્ય હોય તેવું થોડું પણ છોડી દેવું નહિ. ૧૧.

વૃદ્ધવાલધનં રક્ષ્યમંધસ્ય કૃપણસ્ય ચ ।

ન સ્વાતપૂર્વે કુર્વીત ન રુદંતીધનં હરેત્ ।

કૃતં કૃપણવૃત્તં હિ રાષ્ટ્રં હન્તિ નૃપશ્રિયમ્ ॥ ૧૨ ॥

વૃદ્ધ, બાળક, અંધ અને દીન મનુષ્યોના ધનનું રાજ્યે રક્ષણ કરવું. કૂવા વગેરે કરાવી તેનો કર લેવો નહિ. ઘણી ગરીબ સ્ત્રીઓ પાસેથી કર લેવો નહિ, બીજાથી ભેગું કરેલું ધન લેવાથી રાજ્ય અને રાજની લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. ૧૨.

વાલદાયાદિકં રિક્થં તાવદ્રાજાનુપાલયેત્ ।

યાવત્ સ સ્યાત્ સમાવૃત્તો યાવચ્ચાતીતશૈશવઃ ॥ ૧૩ ॥

જે બાળકની મિલકત તેના કાકા વગેરે પચાવી જવા ચાહેતા હોય તેવા અનાથ બાળકની મિલકત જ્યાં લગી તે યોગ્ય રીતે મિલકતની વ્યવસ્થા કરવામાં હોશવંત ન થાય ત્યાં સુધી તેની માલમતાનું રાજ્યે રક્ષણ કરવું. ૧૩

વંધ્યાસ્વપુત્રાસુ ચૈવં સ્યાદ્રક્ષણં નિષ્કુલાસુ ચ ।

પાતિવ્રતાસુ ચ સ્ત્રીષુ વિધવાસ્વાતુરાસુ ચ ॥ ૧૪ ॥

જેના પતિયે બીજે વિવાહ કર્યો હોય તેવી શોક્યવાળી સ્ત્રીને નિર્વાહ માટે આપેલા ધનનું, વાંઝણીના ધનનું, નખોદિયાના ધનનું, અને પતિવ્રતા વિધવા અને રોગીલી સ્ત્રીના ધનનું રક્ષણ પણ રાજ્યેજ કરવું કે જેથી પોતાની ખચારી પ્રજા હેરાન ગતિ ન લોગવવા પામે. ૧૪.

પ્રણટસ્વામિકં રિક્થં રાજા ત્ર્યબ્દં નિધાપયેત્ ।

અર્વાક્ ત્ર્યબ્દાદ્ધરેત્ સ્વામી પરેણ નૃપતિર્હેત્ ॥ ૧૫ ॥

જે ધનનો સ્વામી જણાતો ન હોય તેવા ધનની રાજ્યે ત્રણ

વર્ષ સુધી રક્ષા કરવી અને ત્યાં સુધીમાં તેનો સ્વામી આવે તો તે ધન તેને આપવું અને ન આવે તો તે પછી રાજાએ લેવું. ૧૫.

દાતવ્યં સર્વવર્ણેભ્યો રાજા ચૌરૈર્હતં ધનમ્ ।

રાજા તદુપયુંજાનન્થૌરસ્યામોતિ કિલ્વિષમ્ ॥ ૧૬ ॥

પ્રજાનું ચોરોએ ચોરેલું ધન રાજાએ પાછું મેળવીને તેના ધણીને આપવું. તેમ ન કરતાં રાજા પોતે લે તો ચોરનું પાપ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬.

નોત્પાદયેત્ સ્વયં કાર્યં રાજા નાપ્યસ્ય પૂરુષઃ ।

ન ચ પ્રાપિતમન્યેન ગ્રસેદર્થં કથંચન ॥ ૧૭ ॥

રાજા કે રાજાના નીમેલા અધિકારી નોકરોએ ધનન લોભ વગેરેથી દેવા (ઋણ) સંબંધીના દાવા-ટંટાઓને જન્મ ન આપાવવો અને અર્થી પ્રત્યર્થી વડે પહોચાડેલા કાર્યમાં પણ ધન વગેરેના લોભને લીધે બેદરકારી ન બતાવવી. ૧૭.

મોહાદ્રાજા સ્વરાષ્ટ્રં યઃ કર્પત્યનપેક્ષયા ।

સોઽચિરાદ્ભ્રશ્યતે રાજ્યાઙ્ગીવિતાચ્ચ સર્વાંધવઃ ॥ ૧૮ ॥

જે રાજા મોહવશ થઈને પોતાના રાજમાંથી અયોગ્ય રીતે કર-વેશ લે છે તે રાજા રાજ્યથી, અવિતથી તથા કુટુંબથી અદ્ય સમયમાં પતીત થાય છે. ૧૮.

આત્મા જયઃ સદા રાજા તતો જૈયાશ્ચ શત્રવઃ ।

અજિતાત્મા નરપતિર્વિજયેત કથં રિપૂન્ ॥ ૧૯ ॥

રાજાએ પ્રથમ મનને વશ રાખવું અને પછી શત્રુઓને

જીતવા. જેણે મનને જીત્યું નથી તેવો રાજા તે શત્રુઓને કેવી રીતે જીતશે ? ૧૯.

દશ કામસમુત્થાનિ તથાષ્ટૌ ક્રોધજાનિ ચ ।

વ્યસનાનિ દુરન્તાનિ પ્રયત્નેન વિવર્જયેત્ ॥ ૨૦ ॥

કામથી થયેલાં દશ વ્યસનો મૃગયા (શિકાર), ક્રીડા, રતિ, મદ્યપાન, નૃત્ય, ગીત ઇત્યાદિ તથા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલાં આઠ વ્યસનો દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, અયોગ્ય વાણી, અયોગ્ય શિક્ષા ઇત્યાદિ એ સર્વ દુઃખદાયી હોવાથી તેનો પ્રયત્ન વડે ત્યાગ કરવો. ૨૦.

અતિભીરુમતિહીનં દીર્ઘસૂત્રં પ્રસાદિનમ્ ।

વ્યસનાદ્વિષયાક્રાન્તં ન ભજન્તિ નૃપં પ્રજાઃ ॥ ૨૧ ॥

અતિ બીકણુ, અતિ નપુંસક, કાર્યમાં વિલાંબ કરનાર, આળસુ, વિષયાસક્ત અને વ્યસની એવા રાજાને પ્રજાઓ માન આપતી નથી. ૨૧.

અવજ્ઞાનાંદ્રાજ્ઞો ભવતિ મતિહીનઃ પરિજનઃ

તતસ્ત્વપ્રામાણ્યાદ્ભવતિ ન સમીપે બુધજનઃ ।

બુધૈસ્ત્યક્તે રાજ્યે નહિ ભવતિ નીતિર્ગુણવતી

વિપન્નાયાં નીતૌ સકલમવશં સીદતિ જગત્ ॥૨૨॥

રાજાની અવજ્ઞા થવાથી નોકર લોકો બુદ્ધિહીન થઈ જાય છે પછી રાજાના અપ્રમાણિકપણથી પાંડિત પુરૂષો તેની પાસે રહેતા નથી. પાંડિતો તો જવાથી રાજ્યમાં શુભ નીતિ રહેતી નથી અને

નીતિ જતી રહેતાં સર્વ રાજ્ય નિરંકુશ થઇને નાશ પામે છે. ૨૨.

યઃ કુલાભિજનાચારૈરતિશુદ્ધઃ પ્રતાપવાન્ ।

ધાર્મિકો નીતિકુશલઃ સ સ્વામી યુજ્યતે ભુવિ ॥ ૨૩ ॥

જેનાં કુળ, કુટુંબીજનો તથા આચાર અત્યંત શુદ્ધ હોય તથા જે પ્રતાપી, ધાર્મિક અને નીતિમાં કુશળ હોય તેજ પૃથ્વીમાં રાજા થવાને યોગ્ય છે. ૨૩.

યથૈનં નાભિસન્દધ્યુર્મિત્રોદાસીનશત્રવઃ ।

યથા સર્વે સંવિદ્વાદેષ સામાસિકો નયઃ ॥ ૨૪ ॥

મિત્ર, ઉદાસીન અને શત્રુઓ પીડા ન આપે એવો ઉપાય રાજાએ યોતાના રાજ્યમાં કરવો એ સંક્ષેપમાં નીતિ કહેવામાં આવે છે. ૨૪.

ધર્મેણ રાજ્યં વિન્દેત ધર્મેણ પરિપાલયેત્ ।

ધર્મમૂલાં શ્રિયં પ્રાપ્ય ન જહાતિ ન હીયતે ॥ ૨૫ ॥

રાજાએ ધર્મથી રાજ્ય મેળવવું અને ધર્મથી તેનું પાલન કરવું. ધર્મપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલી રાજ્યલક્ષ્મી કદીપણ જતી રહેતી નથી અથવા ક્ષીણ થતી નથી. ૨૫.

વશ્યેન્દ્રિયં જિતાત્માનં ધૃતદંડં વિકારિષુ ।

પરીક્ષ્ય કારિણં ધીરમત્યન્તં શ્રીર્નિપેવતે ॥ ૨૬ ॥

ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનાર, મનને વશ રાખનાર, અપરાધીને શિક્ષા કરનાર, પરીક્ષા કરીને કાર્ય કરનાર એવા ધીર રાજાની લક્ષ્મી નિરંતર રાજા પ્રજાની સેવા કરે છે. ૨૬.

કામં ક્રોધં ચ લોભં ચ દમં દર્પં ચ ભૂમિપઃ ।

સમ્યગ્વિજેતું યો વેદ સ મહીમાભિજાયતે ॥ ૨૭ ॥

જે રાજા કામ, ક્રોધ, લોભ, પાખંડ તથા ગર્વનો સંપૂર્ણ વિજય કરી જાણે છે તેજ પૃથ્વીપર રાજ્ય કરી શકે છે. ૨૭.

ય આત્મનઃ પ્રિયસુખે હિત્વા મૃગયતે શ્રિયમ્ ।

આપ્તાત્યાનામથો હર્ષમાદધાત્યાચિરેણ સઃ ॥ ૨૮ ॥

જે રાજા પોતાની પ્રિય વસ્તુઓ અને સુખને પરિત્યાગ કરીને લક્ષ્મીને મેળવવા ઇચ્છે છે તે નોકરવર્ગને જલદી હર્ષ ઉપજાવે છે. ૨૮.

અતિવ્યયોઽનવેક્ષા ચ તથાર્જનમધર્મતઃ ।

પોષણં દૂરસંસ્થાનાં કોષવ્યસનમુચ્યતે ॥ ૨૯ ॥

વધારે ખર્ચ, વગર વિચાર્યું કાર્ય, અધર્મથી મેળવેલું ધન અને દૂર રહેલા લોકોનું પોષણ કરવું એ સર્વ કારણો ભંડારને ખુટાડે તેવાં છે. ૨૯.

નાપરીક્ષ્ય મહીપાલઃ કુર્યાત્ સચિવમાત્મનઃ ।

અમાત્યે અર્થલિપ્સા ચ મંત્રરક્ષણમેવ ચ ॥ ૩૦ ॥

પરીક્ષા કર્યા વિના રાજાએ કોઇને પોતાનો પ્રધાન નીમવો નહિ; કારણ કે ધન મેળવવાની ઇચ્છા અને ગુપ્ત વાતની રક્ષા એ પ્રધાનના હાથમાંજ રાખવું પડે છે. ૩૦.

યો યેન પ્રતિબુદ્ધઃ સ્યાત્ સહ તેનોદયી વ્યયી ।

૨૭ થી ૨૮ ઉદાગ ૧૨૮-૪૩૪૨. ૧૩૨-૪૫૩૧. ૨૯ હિત ૩૪૮.

ઉદાગ ૩૭-૧૪૧૭. ૩૧ હિત ૫૭૦.

સુવિશ્વસ્તો નિયોક્તવ્યઃ પ્રાણેષુ ચ ધનૈષુ ચ ॥ ૩૧ ॥

જે પુરૂષના સહવાસથી રાજા પ્રવીણ થાય અને જે યોગ્ય રીતે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરનારો તથા યોગ્ય વ્યય કરનારો હોય અને પ્રાણ તથા ધનની ખાળતમાં જે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોય તેવાને મંત્રી તરીકે નીમવો. ૩૧.

ધૂર્તઃ સ્ત્રી વા શિશુર્યસ્ય મંત્રિણઃ સ્યુર્મહીપતેઃ ।

અનીતિપવનક્ષિપ્તઃ કાર્યાઘ્યૌ સ નિમજ્જતિ ॥ ૩૨ ॥

જે રાજાનો મંત્રી ધુર્ત (ધુતારો), સ્ત્રી, અથવા ખાળક હોય છે તે રાજા અનીતિરૂપી પવનથી ઉડીને કાર્યરૂપી સમુદ્રમાં ખૂટી જાય છે. ૩૨.

પ્રાપ્યાર્થગ્રહણં દ્રવ્યં પરિવર્તોઽનુરોધનમ્ ।

ઉપેક્ષા બુદ્ધિહીનત્વં ભોગોઽમાત્યસ્ય દૂષણમ્ ॥ ૩૩ ॥

રાજાએ લેવા યોગ્ય દ્રવ્ય પોતે લેવું તેમજ રોકી રાખવું, ઉપેક્ષા કરવી, બુદ્ધિની હીનતા તથા ભોગ ભોગવવા એ સર્વ મંત્રીનાં દૂષણ છે. ૩૩.

દૂતં ચૈવ પ્રકુર્વીત સર્વશાસ્ત્રવિશારદમ્ ।

ઈંગિતાકારચેષ્ઠં ચ શુચિં દક્ષં કુલોદ્ગતમ્ ॥ ૩૪ ॥

સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશળ મનોભાવ તથા મુખાકૃતિ ઉપરથી ચેષ્ઠાને જાણનારો, પવિત્ર, ચતુર તથા સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય એવા મનુષ્યને દૂત કરવો. ૩૪.

અનુરક્તઃ શુચિર્દક્ષઃ સ્મૃતિમાન્ દેશકાલવિત્ ।

૩૨ હિત ૫૭૧. ૩૩ હિત ૩૫૭. ૩૪ મનુ ૭-૬૩.

વપુષ્માન્ વીતમીર્વાર્ગમી દૂતો રાજ્ઞઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૩૫ ॥

રાજા પ્રત્યે પ્રેમ રાખનાર, પવિત્ર, ચતુર, સ્મરણશક્તિવાળો, દેશકાળને જાણનારો, સારા શરીરવાળો, ભયવિનાનો તથા બોલવાની આવડતવાળો હોય એવો હૂત રાજાભાટે વખાણવા યોગ્ય છે. ૩૫.

નતુ હન્યાત્ નૃપો જાતુ દૂતં કસ્યાંચિદાપદિ ।

દૂતસ્ય હન્તા નિરયમાવિશેત્ સચિવૈ સહ ॥ ૩૬ ॥

કોઈપણ આપત્તિ હોય છતાં રાજાએ હૂતને હુણવો નહિ, હૂતને હુણનારો રાજા મંત્રીઓ સાથે નરકમાં પડે છે. ૩૬.

યત્ર ધર્મોદ્ધર્મેણ સત્યં યત્રાનૃતેન ચ ।

હન્યતે પ્રેક્ષમાણાનાં હતાસ્તત્ર સભાસદઃ ॥ ૩૭ ॥

જેઓના દેખતાં અધર્મવડે ધર્મ હુણાય છે તથા અસત્ય વડે સત્ય હુણાય છે તે જોનારા સભાસદો પણ હુણાયલાજ છે. ૩૭.

યથા નયત્યસૃકૃપાતૈર્મૃગસ્ય મૃગયુઃ પદમ્ ।

નયેત્તયાનુમાનેન ધર્મસ્ય નૃપતિઃ પદમ્ ॥ ૩૮ ॥

જેમ ખારધી લોહીનાં ચિન્હવડે (ધાએલ થઈને નાઠેલા) મૃગનાં પગલાં શોધી કહાડે છે તેમ રાજાએ અનુમાનથી ધર્મનું સ્થાન જાણવું. ૩૮.

ગૃહિણઃ પુત્રિણો મૌલા ક્ષત્રવિદ્ગૂદ્રયોનયઃ ।

અર્થ્યુક્તાઃ સાક્ષ્યમર્હન્તિ ન યે કેચિદનાપદિ ॥ ૩૯ ॥

અર્થીના કહેવાંથી, ગૃહસ્થો, પુત્રવાળાઓ, તે દેશમાં રહેનાર,

ક્ષત્રિય; વૈશ્ય તથા શૂદ્ર એટલાઓ સાક્ષી તરીકે યોગ્ય ગણાય છે, પરંતુ આપત્તિ હોય ત્યારે તે કોઈ યોગ્ય ગણાતા નથી. ૩૯.

વાલઘ્વાતુરાણાં ચ સાક્ષ્યેષુ વદતાં મૃષા ।

જાનીયાદસ્થિરાં વાચમુત્તિસ્ત્તમનસાન્તથા ॥ ૪૦ ॥

બાળક, વૃદ્ધ, રોગી અને જેનું મન ઠેકાણે ન હોય એવા માણસો સાક્ષી આપતાં નૂઠું બોલેતો તેમનાં વચનો અસ્થિર જાણવાં. ૪૦.

સમક્ષદર્શનાત્ સાક્ષ્યં શ્રવણાચ્ચૈવ સિદ્ધયતિ ।

તત્ર સત્યં વ્રુવન્ સાક્ષી ધર્માર્થાભ્યાં ન હીયતે ॥ ૪૧ ॥

નજરે જોઈ શકાય એવા બનાવમાં નજરે જોયાની સાક્ષી જોઈએ અને સાંભળવા યોગ્ય બનાવમાં સાંભળ્યાની સાક્ષી જોઈએ અને તેવા પ્રસંગમાં સાચું બોલનારો સાક્ષી ધર્મ અને અર્થથી હીન થતો નથી. ૪૧.

અનુવન્યં પરિજ્ઞાય દેશકાલૌ ચ તત્વતઃ ।

સારાપરાધૌ ચાલોક્ય દંડં દંડ્યેષુ પાતયેત્ ॥ ૪૨ ॥

અપરાધીનો અપરાધ, દેશ, કાળ વગેરે યથાર્થ જાણીને જે અપરાધીને જે દંડ આપવો યોગ્ય હોય તેને તે પ્રમાણેનો દંડ આપવો. ૪૨.

અયર્મદંડનં લોકે યશોઘ્નં કીર્તિનાશનમ્ ।

અસ્વર્ગ્યં ચ પરત્રાપિ તસ્માત્તત્ પરિવર્જ્યેત્ ॥ ૪૩ ॥

અધર્મથી દંડ કરનાર મનુષ્યનો યશ અને કીર્તિ આ લોકમાંથી નાશ પામે છે; અને પરલોકનું સુખ પણ નાશ પામે છે; તે માટે અધર્મથી દંડ કરવાનું છોડી દેવું. ૪૩.

અધર્મતાં યાતિ ધર્મો યાત્યધર્મશ્ચ ધર્મતામ્ ।

વધો નામ ભવેદ્ધર્મો નૈતદ્ધવિતુર્મહતિ ॥ ૪૪ ॥

કોઈ સમયે ધર્મ અધર્મરૂપ થાય છે અને અધર્મ ધર્મ રૂપ પણ થાય છે; પરંતુ કોઈ પણ અપરાધમાં ધર્મનો નાશ થઈ શકતો નથી. ૪૪

ક્ષન્તવ્યં પ્રમુળા નિત્યં ક્ષિપતાં કાર્યિણાં નૃણામ્ ।

બાલવૃદ્ધાતુરાણાં ચ કુર્વતા હિતમાત્મનઃ ॥ ૪૫ ॥

બાળક વૃદ્ધ તથા રોગી મનુષ્યો પોતાના કાર્યથી દુઃખી થઈને રાજ ઉપર દોષ મૂકે તો પોતાનું ભલું ધ્યાન રાજ્યે તેઓને ક્ષમા કરવી. ૪૫.

યથા સર્વાણિ ભૂતાનિ ધરા ધારયતે સમમ્ ।

તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ વિભૃતે પાર્થિવ વ્રતમ્ ॥ ૪૬ ॥

પૃથ્વી જેમ સર્વ પદાર્થોને સમાન ભાવથી ધારણ કરે છે તેમ સર્વ પ્રાણીઓનું પાલન કરવું એ રાજાનો ધર્મ છે. ૪૬.

યત્રાવલો વધ્યધાનસ્નાતારં નાધિગચ્છતિ ।

મહાન્ દૈવકૃતસ્તત્ર દંડઃ પતતિ દારુણઃ ॥ ૪૭ ॥

ન્યાં દુર્બલ લોકો ખીજીથી પીડા પામવા છતાં રક્ષા કરનારા રાજાની મદદ મેળવી ન શકે ત્યાં દેવનો દંડ જોરથી પડે છે. ૪૭.

કૃપણાનાથવૃદ્ધાનાં યદશ્ચ પરિમાર્જતિ ।

હર્ષે સંજનયન્નૃણાં સ રાજો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ ૪૮ ॥

દીન, અનાથ અને વૃદ્ધ એઓનાં દુઃખથી ઝરતાં અશ્રુને

નિવારણ કરવાં તથા તેવા મનુષ્યોના હૃદયમાં હર્ષને ઉપજાવવો રાજાનો ધર્મ કહેવાય છે. ૪૮.

ન વિભેતિ રણાદ્યો વૈ. સંગ્રામેડપ્પપરાદ્મુખઃ ।

ધર્મયુદ્ધે મૃતો વાપિ તેન લોકત્રયં જિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

જે રાજા ભયભીત થઇને યુદ્ધમાંથી કદી મુખ ફેરવતો નથી તેમજ જેનું ધર્મયુદ્ધમાં મૃત્યુ થાય છે તેણે ત્રણેલોક જીત્યા છે. ૪૯.

ન ચ હન્યાત્ સ્થલારૂઢં ન હ્રીવં ન કૃતાંજલિમ્ ।

ન મુક્તકેશં નાસીન ન તવાસ્મીતિ વાદિનમ્ ॥ ૫૦ ॥

ન સુપ્તં ન વિસન્નાહં ન નગ્રં ન નિરાયુદ્ધમ્ ।

નાયુધ્યમાનં પશ્યન્તં ન પરેણ સમાગતમ્ ॥ ૫૧ ॥

ભૂમિપર બેઠેલો, નપુંસક, હાથ જોડી ઉભેલો, છુટા કેશ-વાળો, યુદ્ધ તજીને બેઠેલો, “હું તમારે શરણ છું” એવું કહેનારો, સૂતેલો, કવચ વિનાનો, નગ્ર, હથિયાર વિનાનો, યુદ્ધ નહિ કરનારો, જોવા આવેલો અને જે બીજાઓની સાથે યુદ્ધ કરતો હોય; એટલા મનુષ્યોને રાજાએ હણવા નહિ. ૫૦-૫૧.

પુરસ્કૃત્ય વલં રાજા યોધયેદવલોકયન્ ।

સ્વામિનાધિષ્ઠિતઃ શ્વાપિ કિં ન સિંહાયતે ધ્રુવમ્ ॥ ૫૨ ॥

રાજાએ વિચાર કરીને સેનાને આગળ કરીને યુદ્ધ કરવું કેમકે સ્વામીની પાસે રહેલો કૂતરો પણ સિંહના જેવું આચરણ કરે છે. ૫૨.

નાધર્મેણ મહીં જેતું લિપ્સેત જગતીપતિઃ ।

અધર્મવિજયં લબ્ધ્વા કોઽનુમન્યેત ભૂમિપઃ ॥ ૧૩ ॥

રાજાએ અધર્મથી પૃથ્વીને જીતવાની ઇચ્છા કરવી નહિ; કારણકે અધર્મથી વિજય મેળવવાથી રાજાઓમાં માન મળતું નથી. ૫૩

ષોડશોઽધ્યાયઃ ।

આચાર.

‘દુરાચારા’ દુર્વિચેષ્ટા દુષ્પ્રજ્ઞાઃ પ્રિયસાહસાઃ ।

અસન્તસ્તિવતિ વિખ્યાતાઃ સન્તશ્ચાચારલક્ષણાઃ ॥ ૧ ॥

‘દુરાચારી, ખોટાં કામ કરનારા, ખોટી બુદ્ધિવાળા અને સાહસમાં પ્રીતિવાળા મનુષ્યો અસાધુ કહેવાય છે અને સદાચાર એ સાધુપુરૂષોનું લક્ષણ છે. ૧.

આચારાલ્લભતે હ્યાયુરાચારાલ્લભતે શ્રિયમ્ ।

આચારાલ્લભતે કીર્તિ પુરુષઃ પ્રેત્ય ચેહ ચ ॥ ૨ ॥

સદાચારથી આયુષ્ય વધે છે, સદાચારથી લક્ષ્મી વધે છે અને સદાચારથી પુરૂષની આ લોક તથા પરલોકમાં કીર્તિ વધે છે. ૨.

‘દૃષ્ટિપૂતં ન્યસેત્ પાદં વસ્ત્રપૂતં જલં પિવેત્ ।

સત્યપૂતાં વદેત્ વાચં મનઃપૂતં સમાચરેત્ ॥ ૩ ॥

દ્રષ્ટિથી ભેદને યગ મૂકવો, વસ્ત્રથી ગળીને પાણી પીવું, સત્યપૂર્વક વાણી વદવી અને વિચારપૂર્વક સદાચરણ કરવું. ૩.

૫૩ શાંતિપર્વ. ૧ શાંતિ ૧૯૩-૭૦૩૩. ૨ અનુશાસન ૧૦૪-૪૯૫૮.

૩ મનુ ૬-૪૬.

વાક્સંયમો हि नृपते ! सुदुष्करतमो मतः ।

અર્થવચ્ચ વિચિત્રં ચ ન શક્યં વહુ ભાષિતમ્ ॥ ૪ ॥

વાણીનો સંયમ રાખવો એ ઘણું જ કઠિન કાર્ય છે અને અર્થ-
યુક્ત તથા વિચિત્રતાવાળું ઘણું ભાષણ કરવું એ પણ સહેલું નથી. ૪.

अभ्यावहति कल्याणं विविधं वाक् सुभाषिता ।

સૈવ દુર્ભાષિતા રાજદ્વનર્થાયોપપદ્યતે ॥ ૫ ॥

સુભાષિતવાણી વિવિધ પ્રકારના કલ્યાણને આપનારી છે અને
તેજ વાણી દુર્વચનયુક્ત હોય તો તે અનર્થને ઉપજાવનારી થાય છે. ૫.

अनाहूतो विशेषस्तु अपृष्टो बहु भाषते ।

આત્માનં મન્યતે પ્રીતિઃ ભૂપાલસ્ય સ દુર્મતિઃ ॥ ૬ ॥

જે બોલ્યા આલ્યા વિના પાસે જાય છે અને પૂછ્યા વિના
ઘણું બોલે છે તે જો પોતાને રાજાનો પ્રિય જાણે છે તો તે
શુદ્ધિ વિનાનો છે. ૬.

आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।

કલ્યાણવચનં વ્રૂયાદપૃષ્ઠોઽપિ હિતં નરઃ ॥ ૭ ॥

આપત્તિને લીધે કોઈ ઉલટું રસ્તે જતું હોય અથવા કાર્યનો
ખરો સમય જતો રહેતો હોય ત્યારે પૂછ્યા વિના પણ હિત-
કારી વચન કહેવું. ૭.

हास्यवस्तुषु चापास्य वर्त्तमानेषु केषुचित् ।

નાતિગાદં પ્રહૃષ્યેત ન ચાપ્યુન્મત્તદ્ધસેત્ ॥ ૮ ॥

ન ચાતિર્ધૈર્યેણ ચરેત્ ગુરુતાં હિ વ્રજેત્તથા ।

સ્મિતન્તુ મૃદુપૂર્વેણ દર્શયેદપ્રમાદજમ્ ॥ ૯ ॥

હાસ્યના પ્રસંગમાં અતિશય હાસ્ય કરવું નહિ તેમજ હર્ષ-
ના પ્રસંગે પણ ગાંડાની પેઠે હસવું નહિ અતિશય ધૈર્ય રાખવું
નહિ તેમ અતિશય ગભિરતા રાખવી નહિ; પરંતુ સાવચેતી-
પૂર્વક કોમળ હાસ્ય કરવું. ૮-૯.

બ્રાહ્મે મુહૂર્તે વિધ્યેત ધર્માર્થૌ ચાનુચિન્તયેત્ ।

ઉત્પાયાચમ્ય તિષ્ઠેત પૂર્વા સંધ્યાં કૃતાંજલિઃ ।

एवमेवापरां संध्यां समुपासीत वाग्यतः ॥ १० ॥

બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં એટલે પાછલી ચાર ઘડી રાત્રિ રહે ત્યારે
જાગીને ધર્મ તથા અર્થનું ચિંતન કરવું, ઉઠીને આચમન કરવું,
પછી શૌચ સ્નાનાદિથી પરવારીને હાથ જોડીને તથા વાણીને
નિયમમાં રાખીને પ્રાતઃસંધ્યા કરવી અને એ પ્રમાણે બીજી
સંધ્યાઓ પણ કરવી. ૧૦.

अनायुष्यं दिवा स्वप्नं तथाभ्युदितशायिता ।

प्रागे निशामाशु तथा ये चोच्छिष्टाः स्वपन्ति वै ॥ ११ ॥

દિવસમાં નિદ્રા લેવાથી અને દિવસ ઉગતા સુધી સુઈ રહે-
વાથી આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે તેમજ પ્રભાતમાં સૂવું અને રાત્રે
અપવિત્ર થઈને સુવું એ પણ નિષેધ છે. ૧૧.

प्रसाधनं स केशानामंजनं दन्तधावनम् ।

पूर्वाह्न एव कार्याणि देवतानां च पूजनम् ॥ १२ ॥

વાળ હોળવા, આંખોમાં અંજન કરવું, દાંતણુ કરવું તથા દેવ

પૂજન કરવું એ કાર્ય દિવસના પહેલા ભાગમાં કરવાં. ૧૨.

नैकवस्त्रेण भोक्तव्यं न नग्नं स्नातुमर्हति ।

સુપ્તવ્યં નૈવ નગ્નેન ચોચ્છિષ્ટોઽપિ સંવિશેત્ ।

ભૂમૌ સદૈવ નાશ્વીયાન્નાનાસીનો ન શબ્દવત્ ॥ ૧૩ ॥

એક વસ્ત્ર પહેરીને ભોજન કરવું નહિ, નગ્ન થઇને સ્નાન કરવું નહિ, નિર્વસ્ત્ર, અપવિત્ર શરીરે સૂવું નહિ, ભૂમિપર સુકીને ભોજન કરવું નહિ તેમજ ઉભા ઉભા અથવા શબ્દ કરતાં ખાવું નહિ. ૧૩.

उपानहौ च वस्त्रं च धृतमन्यैर्न धारयेत् ।

બ્રહ્મચારી ચ નિત્યં સ્યાત્ પાદં પાદેન નાક્રમેત્ ।

અન્યસ્ય ચાપ્યવસ્નાતં દૂરતઃ પરિવર્જयेત્ ॥ ૧૪ ॥

ખીજનાં પહેરેલાં પગરખાં અથવા વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ, નિત્ય બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પગપર પગ ચડાવવો નહિ તથા ખીજને ન્હાતાં વધેલા પાણીનો ઉપયોગ ન કરવો. ૧૪.

दूरादवसथान्मूत्रं दूरात् पादावसेचनम् ।

उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैषिणा ॥ ૧૫ ॥

પોતાનું શુભ ઇચ્છનારે મૂત્રનો ત્યાગ કરવાનું, પગ ધોવાનું અને એકું નાખવાનું એ સર્વ કાર્યો રહેવાના ઘરથી દૂરની જગ્યાએ કરવાં. ૧૫.

૧૩ અનુશાસન ૧૦૪-૫૦૩૭. ૧૪ અનુશાસન ૧૦૪-૪૯૮૨.

૧૫ અનુશાસન ૧૦૪-૫૦૩૬.

નાપ્સુ મૂત્રં પુરીષં વા ણીવનં વા સમુત્સૃજેત્ ।

અમેઘ્યલિપ્તમન્યદ્વા લોહિતં વા વિષાણિ વા ॥ ૧૬ ॥

પાણીમાં મૂત્ર, વિષા અથવા બળખા ત્યાગ કરવા નહિ
તેમજ મળમૂત્રવાળું વસ્ત્ર, રક્ત તથા કોઈ પ્રકારનું વિષ પાણીમાં
નાખવું નહિ. ૧૬.

મત્તક્રુદ્ધાતુરાણાં ચ ન ભુંજીત કદાચન ।

કેશકીટાવપન્નં ચ પદા સ્પૃષ્ટં ચ કામતઃ ॥ ૧૭ ॥

ગાંડો, કોધી અને રોગી એવાને ત્યાં કદીપણુ લોજન કરવું
નહિ, તેમજ વાળ તથા જીવવાળું અને બાણી જોઈને પગથી
ઠોકર મારેલા અન્નનું લોજન કરવું નહિ. ૧૭.

નોચ્છિષ્ટં કસ્યચિદ્દ્યાન્નાદ્યાચૈવ તથાન્તરા ।

ન ચૈવાધ્યશનં કુર્યાન્ન ચોચ્છિષ્ટઃ ક્વચિદ્ વ્રજેત્ ॥ ૧૮ ॥

કોઈને એંદું અન્ન આપવું નહિ. લોજનના બે સમયની
વચમાં લોજન કરવું નહિ. ઘણું લોજન કરવું નહિ અને એંઠા
મુખે કોઈ ઠેકાણે જવું નહિ. ૧૮.

રજસાભિપ્લુતાં નારીં નરસ્ય હુપગચ્છતઃ ।

પ્રજ્ઞા તેજો બલં ચક્ષુરાયુષ્ઠૈવ પ્રહીયતે ॥ ૧૯ ॥

જે પુરૂષ રજસ્વલાનારી સાથે સમાગમ કરે છે તેની
બુદ્ધિ, તેજ, બળ, ચક્ષુ અને આયુષ્ય ક્ષીણ થાય છે. ૧૯.

૧૬ મતુ ૪-૫૬.

૧૭ મતુ ૪-૨૦૭.

૧૮ મતુ ૨-૫૬.

૧૯ મતુ ૪-૪૧.

અનાતુરઃ સ્વાનિ સ્વાનિ ન સ્પૃશેદનિમિત્તતઃ ।

રોમાણં ચ રહસ્યાનિ સર્વાણ્યેવ વિવર્જयेત્ ॥ ૨૦ ॥

રોગ વિનાના પુરૂષે વિના કારણે પોતાનાં રૂવાડાં તેમજ શુભ સ્થાનોને સ્પર્શ કરવો નહિ. ૨૦.

વિરલે શયનં વાસં ત્યજેત્ પ્રાજ્ઞઃ પરસ્ત્રિયા ।

અયુક્તભાષણં ચૈવ સ્ત્રિયઃ શૌર્યં ન દર્શयेત્ ॥ ૨૧ ॥

બુદ્ધિમાન પુરૂષે પરસ્ત્રી સાથે એકાંતમાં સુવાનું તથા રહેવાનું રાખવું નહિ તથા સ્ત્રીઓ સાથે અયોગ્ય ભાષણ કરવું નહિ અને તેમને પોતાનું પરાક્રમ દેખાડવું નહિ. ૨૧.

ઔદ્વિત્યં પરિહાસં ચ તર્જનં વહુભાષણમ્ ।

પિત્રોરગ્રે ન કુર્વીત યદીચ્છેદાત્મનો હિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

ઉદ્વિતપણું, ઉપહાસ (મજકરી), ધમકી આપવી અને બહુ બોલવું એવું વર્તન માતા પિતા પ્રત્યે કરવું નહિ. ૨૨.

ગુરુણાં ચૈવ નિર્વિન્યો ન કર્તવ્યઃ કદાચન ।

અનુમાન્યઃ પ્રસાદ્યથ ગુરુઃ ક્રુધો યુદ્ધિષ્ઠર ? ॥ ૨૩ ॥

મોટાઓ સાથે કદીપણ હઠ કરવી નહિ અને તેઓ કોઈ કદે તોપણ નમ્રતાથી તેમને પ્રસન્ન કરવા. ૨૩.

૨૦ મતુ ૪-૧૪૪. ૨૧ મહાનિર્વાણ ૮-૪૧.

૨૨ મહાનિર્વાણ ૮-૩૦. ૨૩ અનુશાસન ૧૦૪-૫૦૭૫.

અભિવન્દેત વૃદ્ધાંશ્ચ દદ્યાચૈવાસનં સ્વયમ્ ।

કૃતાંજલિરુપાસીત ગચ્છન્તં પૃષ્ઠતોઽન્વિયાત્ ॥ ૨૪ ॥

વૃદ્ધમનુષ્યો, ઘરમાં આવે તેમને નમન કરીને જાતે આસન આપવું તથા હાથ જોડીને પાસે બેસવું અને જાય ત્યારે તેમની પાછળ વળાવવા જવું. ૨૪.

વિનીતૈસ્તુ વ્રજેન્નિત્યમાશુર્ગૈર્લક્ષણાન્વિતૈઃ ।

વર્ણરૂપોપસમ્પન્નૈઃ પ્રતોદેનાતુદન્ મૃશમ્ ॥ ૨૫ ॥

કેળવાયદો, ઝડપથી ચાલનારો અને સારાં લક્ષણવાળો તથા વર્ણ અને ઉંચાઈમાં સારો હોય એવા ઘોડાપર બેસવું; પરંતુ તેને ચાબુક મારવી નહિ. ૨૫.

ધર્મ એવ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો મા ના ધર્મો હતોઽવધીત્ ॥ ૨૬ ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો ત્યાગ કરે છે તેનો ધર્મ નાશ કરે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે તેની ધર્મ રક્ષા કરે છે; માટે ધર્મ આપણે નાશ ન કરે તે સાડ આપણે ધર્મનો નાશ ન કરવો જોઈએ. ૨૬.

સપ્તદશોઽધ્યાયઃ *

વિવિધવચન.

બ્રહ્મનિષ્ઠો ગૃહસ્થઃ સ્યાત્ તત્ત્વજ્ઞાનપરાયણઃ ।

યદ્યત્કર્મ પ્રકુર્વીત તદ્ બ્રહ્મણિ સમર્પયેત્ ॥ ૧ ॥

ગૃહસ્થ મનુષ્યે બ્રહ્મનિષ્ઠ તથા તત્ત્વજ્ઞાન પરાયણ થવું અને જે જે કર્મ કરવામાં આવે તે બ્રહ્મને અર્પણ કરવાં. ૧.

ત્વીર્મિર્મતૃવચઃ કાર્યમેષ ધર્મઃ પરઃ સ્ત્રિયઃ ।

સદ્ગત્તાચારિણીં પત્નીં ત્યક્ત્વા પતતિ ધર્મતઃ ॥ ૨ ॥

સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું એ તેમનો મુખ્ય ધર્મ છે અને જે પ્રતિ સારાઆચરણવાળી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે તે ધર્મથી બ્રહ્મ થાય છે. ૨.

અજ્ઞાતપતિમર્યાદામજ્ઞાતપતિસેવનામ્ ।

નોદ્વાહયેત્ પિતા વાલામજ્ઞાતધર્મશાસનામ્ ॥ ૩ ॥

કન્યા જ્યાંસુધી પોતાના સ્વામીની મર્યાદાથી અજ્ઞાણી હોય અને પતિની સેવા કેમ કરવી તેથી અજ્ઞાણી હોય તેમજ ધર્મની

* સ્વર્ગસ્થ શ્રીયુત નારાયણ હેમચંદ્રે પ્રકટ કરેલા “બ્રાહ્મધર્મ”

નામના પુસ્તકના દ્વિતીય ખંડમાંના ધણાખરા શ્લોક તેમનાજ તરફથી નીકળેલા આ પુસ્તકમાં આવી જ્યા ઉપરાંત જે થોડા શ્લોક રહેલા તે પણ ઉપયોગી થવા ધારી આ એક અધ્યાય વધારી લઈ તેમાં આપ્યા છે.

૧ મહાનિર્વાણતંત્ર ૮-૨૨. મહાનિર્વાણતંત્ર.

આજ્ઞાઓથી અબાણી હોય ત્યાં સુધી પિતાએ તેનો વિવાહ કરવો નહિ. ૩.

મૌનાન્ન સ મુનિર્મૂયાન્નારણ્યવસનાન્મુનિઃ ।

સ્વલક્ષણન્તુ યો વેદ સ મુનિઃ શ્રેષ્ઠ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥

પુરૂષ વાણીનું મૌન રાખવાથી મુની થતો નથી, તેમ તે અરણ્યમાં રહેવાથી મુની થતો નથી; પરંતુ જે પોતાના લક્ષણોને સારી રીતે બાણે છે તેજ શ્રેષ્ઠ મુની કહેવાય છે. ૪.

યુવૈવ ધર્મશીલઃ સ્યાદનિત્યં સ્વલુ જીવિતમ્ ।

કોહિ જાનાતિ કસ્યાચ મૃત્યુકાલો ભવિષ્યતિ ॥ ૫ ॥

યુવાનઅવસ્થાથીજ ધર્મપરાયણ થવું બેઠએ; કેમકે જીવન એ ખરેખર અનિત્યજ છે. કોઈપણ બાણતું નથી કે આજે કોનું મૃત્યુ થશે. ૫.

યસ્ય વાઙ્મનસી સ્યાતાં સમ્યક્ પ્રણિહિતે સદા ।

તપસ્ત્યાગશ્ચ સત્યં ચ સર્વં પરમવાપ્નુયાત્ ॥ ૬ ॥

જેનાં મન અને વાણી સર્વદા સારી રીતે વશ હોય છે અને જે તપ, દાન તથા સત્યનું પાલણ કરે તેવા સર્વ મનુષ્યો પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૬.

ધર્મે નિત્યઃ પ્રશાન્તાત્મા કાર્યયોગવહઃ સદા ।

નાધર્મે કુરુતે બુદ્ધિં ન ચ પાપે પ્રવર્તતે ॥ ૭ ॥

જે શાંતિવાળો પુરૂષ સદા ધર્મનો આશ્રય કરીને સર્વ કાર્ય

કરે છે તે અધર્મમાં મન રાખતો નથી અને પાપમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી. ૭.

પ્રાપ્ય ચાણુત્તમં જન્મ લબ્ધ્વા ચેન્દ્રિયસૌષ્ઠવમ્ ।

ન વેત્યાત્યાહિતં યસ્તુ સ ભવેદાત્મઘાતકઃ ॥ ૮ ॥

ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને અને સુંદર ઇન્દ્રિયોને પામીને જે મનુષ્યે આત્મહિતને ન જાણ્યું તે આત્મઘાતી થાય છે. ૮.

અદ્વિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધ્યન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધ્યતિ ।

વિદ્યાતપોભ્યાં ભૂતાત્મા બુદ્ધિર્જ્ઞાનેન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૯ ॥

પાણીવડે અંગો શુદ્ધ થાય છે, સત્યવડે મન શુદ્ધ થાય છે, વિદ્યા અને તપવડે પ્રાણીઓનો આત્મા શુદ્ધ થાય છે અને જ્ઞાનવડે બુદ્ધિ શુદ્ધ થાય છે. ૯.

પ્રિયો ભવતિ દાનેન પ્રિયવાદેન ચાપરઃ ।

અપ્રિયસ્ય ચ વચ્ચસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભઃ ॥ ૧૦ ॥

કોઈ દાનથી પ્રિય થાય છે અને કોઈ મિષ્ટ વચ્ચનોથી પ્રિય થાય છે; પરંતુ અપ્રિય અને હિતકારક વચ્ચનના કહેનાર, અને સાંભળનાર દુર્લભ છે. ૧૦.

યથાશ્રુતં યથાદૃષ્ટં સર્વમેવાઙ્ગસા વદ ।

સત્યેન પૂરતે સાક્ષી ધર્મઃ સત્યેન રક્ષ્યતે ॥ ૧૧ ॥

જેવું સાંભળ્યું અને જોયું હોય તેવું ખરેખર કહેવું. સત્ય કહેવાથી સાક્ષી પવિત્ર થાય છે અને ધર્મની રક્ષા થાય છે. ૧૧

યસ્ય વિદ્વાન્ હિ વદતઃ ક્ષેત્રજો નાભિશંકતે ।

તસ્માન્ન દેવાઃ શ્રેયાંસં લોકેઽન્યં પુરુષં વિદુઃ ॥ ૧૨ ॥

જેના વચનમાં વિદ્વાન્ આત્મા શંકા ન પામે તેના જેવો શ્રેષ્ઠ પુરુષ દેવતાઓ, આ લોકમાં બીજાને માનતા નથી. ૧૨.

અક્રોધેન જયેત્ ક્રોધમસાધું સાધુના જયેત્ ।

જયેત્ કદર્યં દાનેન જયેત્ સત્યેન ચાનૃતમ્ ॥ ૧૩ ॥

અક્રોધવડે ક્રોધનો જય કરવો, સાધુતાવડે અસાધુતાનો જય કરવો, દાનવડે કંબુસાધનો જય કરવો અને સત્યવડે અસત્યનો જય કરવો. ૧૩.

કુશલઃ સુખદુઃખેષુ સામ્યંશ્ચાણુપસેવતે ।

સત્યસાધુસમારમ્ભાત્ બુદ્ધિર્ધર્મેષુ રાજતે ॥ ૧૪ ॥

જે મનુષ્ય સુખ દુઃખ સહેવામાં કુશળ છે અને સાધુ પુરુષોની સેવા કરે છે તેની બુદ્ધિ સત્ય પાલન અને સારા આચરણને લીધે ધર્મમાં સ્થિર થાય છે. ૧૪.

યસ્તુ નિઃશ્રેયસં વાક્યં મોહાન્ન પ્રતિપદ્યતે ।

સ દીર્ઘસૂત્રો હીનાર્થઃ પશ્ચાત્તાપેન યુજ્યતે ॥ ૧૫ ॥

પોતાનું કલ્યાણ કરે એવા વચનને જે મોહને લીધે ગ્રહણ કરતો નથી તે દીર્ઘસૂત્રી પુરુષાર્થથી ભ્રષ્ટ થઈ પશ્ચતાપ કરે છે. ૧૫.

સતાં મતમાતિક્રમ્ય યોઽસતાં વર્તતે મતે ।

શોચન્તે વ્યસને તસ્ય સુહૃદો ન ચિરાદિવ ॥ ૧૬ ॥

સારા માણસોના અભિપ્રાયને ન માનતાં અસાધુઓનાં

મત પ્રમાણે જે મનુષ્ય વતે છે તેના મિત્રો તેને દુઃખમાં પડેલો જોઈને ઘણો સમય શોક કરતા નથી. ૧૬.

पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धानस्तथैव च ।

अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥ १७ ॥

દાન આપનારો મનુષ્ય પોતાના શ્રદ્ધા પ્રમાણે તેમજ જેને તે દાન આપે છે તેની યોગ્યતા પ્રમાણે થોડું અથવા ઘણું ફળ પેરેલોકમાં મેળવે છે. ૧૭.

दानान्न दुष्करं तात पृथिव्यायस्ति किञ्चन ।

अर्थे च महती तृष्णा स च दुःखेन लभ्यते ॥ १८ ॥

હે ભાઈ ! દાનના જેવું કઠિન કાર્ય પૃથ્વીમાં ખીણું કંઈ નથી. કારણ કે ધનમાં તૃષ્ણા લોકોને મોટી છે અને તે દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮.

न्यायोपाजितचित्तेन कर्त्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।

अन्यायन तु यो जीवेत् सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ १९ ॥

ન્યાયથી મેળવેલા ધનનું જ્ઞાનવડે રક્ષણ કરવું. અન્યાયથી મેળવેલા ધનવડે જે પુરૂષ જીવે છે તે સર્વ ધર્મોથી અલ્પ થાય છે. ૧૯.

शक्त्यान्नदानं सततं तितिक्षा धर्मनित्यता ।

यथार्हं प्रतिपूजा च सर्वभूतेषु वै सदा ॥ २० ॥

શક્તિ પ્રમાણે નિરંતર દાન આપવું, સર્વદા સહનશીલ થવું, નિત્ય ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું અને સદાકાળ સર્વ પ્રાણી-

ઓને યોગ્ય (જેવું જોઈયે તેવું) માન આપવું. ૨૦.

અન્નદઃ સુખમાપ્નોતિ સુતૃપ્તઃ સર્વવસ્તુષુ ।

ભૂમિદાનાત્ પરં નાસ્તિ વિદ્યાદાનં તતોઽધિકમ્ ॥ ૨૧ ॥

સર્વ વસ્તુઓમાં પણ જે અન્નનું દાન કરનારો છે તે તૃપ્ત થઈને સુખને પામે છે, ભૂમિદાનના જેવું બીજું દાન નથી અને વિદ્યા દાન તો તેથી પણ અધિક છે. ૨૧.

ઔષધં પથ્યમાહારં સ્નેહામ્યઙ્ગં પ્રતિશ્રયમ્ ।

દાનાન્યેતાનિ દેયાનિ હ્યન્યાનિ ચ વિશેષતઃ ।

દીનાન્ધકૃપણાદિભ્યઃ શ્રેયસ્કામેન ધીમતા ॥ ૨૨ ॥

પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા બુદ્ધિમાન પુરુષે દીન, આંધળા અને દયાપાત્ર મનુષ્યોને ઔષધ, પથ્ય લોજન, તેલ ચોળીને દાન કરવાનું તથા રહેવાનું સ્થાન એટલાં દાન દેવાં અને બીજાં વિશેષ દાન પણ આપવાં. ૨૨.

શક્તઃ પરજને દાતા સ્વજને દુઃખર્જીવીનિ ।

મધ્વાપાતો વિષાસ્વાદઃ સ ધર્મપ્રતિરૂપકઃ ॥ ૨૩ ॥

પોતાનાં માણસો દુઃખમાં જીવન ગાળતાં હોય છતાં જે પારકાં માણસોને દાન આપે છે તે પુરુષ ધર્મનો શત્રુ ગણાય છે; કારણ કે તેનું દાન મધપાનની પેઠે સ્વાદિષ્ટ છતાં પરિણામે વિષના જેવું દુઃખદાયક થાય છે. ૨૩.

ક્રોધઃ સુદુર્જયઃ શત્રુર્લોભો વ્યાધિરનન્તકઃ ।

સર્વમૂતહિતઃ સાધુરસાધુર્નિર્દયઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૪ ॥

કોઈ એ કઠિનતાથી જીતી શકાય એવો શત્રુ છે, લોભ એ મટે નહિ એવો વ્યાધિ છે, જે પુરુષ સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરે તે સાધુ છે અને જે નિર્દય છે તે અસાધુ કહેવાય છે. ૨૪.

મિત્રઘ્નુક્ દુષ્ટભાવશ્ચ નાસ્તિકોઽથાનૃજુઃ શઠઃ ।

ગુણવન્તશ્ચ યો દ્વેષ્ટિ તમાહુઃ પુરુષાધમમ્ ॥ ૨૫ ॥

જે મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, દુષ્ટ સ્વભાવવાળો નાસ્તિક, કુટિલ, શઠ અને ગુણવાનનો દ્વેષકરનારો છે તેને હલકો માણસ કહે છે. ૨૫

ન્હીમાન્ હિ પાપં પ્રદેષ્ટિ તસ્ય શ્રીરભિવર્દ્યતે ।

ન્હીર્હતા વાયતે ધર્મં ધર્મોહન્તિ હતઃ શ્રિયમ્ ॥ ૨૬ ॥

જે લજ્જાવાન મનુષ્ય પાપ કરતો નથી તેની લક્ષ્મી વૃદ્ધિ થાય છે, લજ્જાનો નાશ થવાથી ધર્મની હાની થાય છે. અને ધર્મની હાની થવાથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. ૨૬.

અનસૂયઃ કૃતજ્ઞશ્ચ કલ્યાણાણિ ચ સેવતે ।

સુખાણિ ધર્મયથ્યશ્ચ સ્વર્ગશ્ચ લભતે નરઃ ॥ ૨૭ ॥

જે મનુષ્ય ઈર્ષ્યા (અદેખાઈ) વિનાનો તથા કરેલા ઉપકારને જાણનારો છે તે ગુણ, ધર્મ તથા સ્વર્ગને મેળવે છે. ૨૭.

યથ્યવાત્મા પરસ્તદ્વત્ દ્રષ્ટવ્યઃ શુભનિચ્છતા ।

સુખદુઃખાણિ તુલ્યાણિ યથાત્માણિ તથા પરે ॥ ૨૮ ॥

શુભને ઇચ્છનારા મનુષ્યો જેવું “ પોતાનું તેવું જ પારકું ”

એમ જુવે છે; કેમકે સુખ અને દુઃખ જેવાં પોતાને જણાય છે તેવાંજ બીજાને પણ જણાય છે. ૨૮.

अन्यान् परिवदन् साधुर्यथा वि परितप्यते ।

तथा परिवदन्नयांस्तुष्टो भवति दुर्जनः ॥ २९ ॥

બીજાને કુવચન કહેવાયાથી સાધુપુરૂષે જેમ સંતાપ પામે છે તેમ બીજાને કુવચન કહેવાયાથી દુર્જનો સંતોષ પામે છે. ૨૯.

बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः ।

वनस्था अपि राज्यानि विनयात् प्रतिपेदिरे ॥ ૩૦ ॥

ઉદ્ધતપણાને લીધે વિવિધ સાધનોવાળા ઘણા રાજાઓ વિનાશ પામ્યા છે અને વનમાં રહેનારા ઘણા માણસોએ વિનય (નમ્રતા) ના ગુણ વડે રાજ્ય મેળવ્યાં છે. ૩૦.

यत्कर्मकुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।

तत् प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतन्तु वर्जयेत् ॥ ૩૧ ॥

જે કરવાથી પોતાના અંતરાત્માને સંતોષ થાય તે કર્મ પ્રયત્નપૂર્વક કરવું અને જે કરવાથી સંતાપ થાય તે કર્મને ત્યાગ કરવો. ૩૧.

धर्मकार्यं यतन् शक्त्या न चेत् प्राप्नोति मानवः ।

प्राप्तो भवति तत् पुण्यमत्र मे नास्ति संशयः ॥ ૩૨ ॥

શક્તિ પ્રમાણે ધર્મકાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં તે સંપૂર્ણ ન થાય તોપણ તેને પુણ્ય થાય છે. ૩૨.

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।

संयमे यत्नमातिष्ठेत् विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ ૩૩ ॥

જેમ સારથી ઘોડાને વશ રાખે છે તેમ વિષયોમાં ખેંચી જનારી ઇન્દ્રિયોને વિદ્વાન પુરૂષે સંયમમાં રાખવા યત્ન કરવો જોઈએ. ૩૩.

न तथैतानि शक्यन्ते संनियन्तुमसेवया ।

विषयेषु प्रजुष्टानि यथा ज्ञानेन नित्यशः ॥ ૩૪ ॥

જેવી રીતે જ્ઞાન વડે કરીને વિષયોમાં જોડાયેલી ઇન્દ્રિયો છૂટાય છે તેવી રીતે વિષયોનો ત્યાગ કરવાથી છૂટાતી નથી. ૩૪.

अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः ।

प्रमदा ह्युत्પथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ ૩૫ ॥

કામ તથા ક્રોધને આધીન થયેલા પુરૂષોને તેઓ જગત્માં વિદ્વાન હોય અથવા અવિદ્વાન હોય, તો પણ ખોટા રસ્તા પર લઈ જવાને સ્ત્રીઓ સમર્થ થાય છે. ૩૫.

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ।

सर्वान् संसाधयेदर्थानाक्षिपन् योगतस्तनुम् ॥ ૩૬ ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને, મન નિયમમાં રાખી અને યોગ-વડે શરીરની શુદ્ધિ કરીને સર્વ અર્થોનું સાધન કરવું. ૩૬.

યદા ન કુરુતે પાપં સર્વભૂતેષુ કર્હિંચિત્ ।

કર્મણા મનસા વાચા બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥ ૩૭ ॥

જ્યારે મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રત્યે કર્મથી, મનથી અને વાણીથી પાપાચરણ કરતો નથી ત્યારે તે બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૭

પુણ્યં કુર્વન્ પુણ્યકીર્ત્તિઃ પુણ્યસ્થાનં સ ગચ્છતિ ।

પુણ્યં પ્રાણાન્ ધારયતિ પુણ્યં પ્રાણદમ્ચયતે ॥ ૩૮ ॥

પુણ્ય કર્મ કરનારો અને ઉત્તમ કીર્તિવાળો પુણ્ય પુણ્ય લોકમાં જાય છે અને ઉત્તમ પ્રાણને ધારણ કરે છે માટે પુણ્ય એ પ્રાણને આપનાર કહેવાય છે. ૩૮.

પાપં ચિન્તયતે ચૈવ બ્રવીતિ ચ કરોતિ ચ ।

તસ્યાધર્મે પ્રવિષ્ટસ્ય ગુણા નશ્યન્તિ સાધવઃ ॥ ૩૯ ॥

જે માણસ પાપનું ચિંતન કરે છે, પાપની વાતો કરે છે અને પાપનું કર્મ કરે છે તે અધર્મમાં પ્રવર્ત થયેલા માણસના સદ્ગુણો નાશ પામે છે. ૩૯.

યે પાપાનિ ન કુર્વન્તિ મનોવાક્કર્મબુદ્ધિભિઃ ।

તે તપન્તિ મહાત્માનો ન શરીરસ્ય શોષણમ્ ॥ ૪૦ ॥

જેઓ મન, વાણી, કર્મ અને બુદ્ધિથી પાપ કરતા નથી તેવા મહાત્માઓજ ખરૂં તપ કરે છે, માત્ર શરીરનું શોષણ કરે છે તેઓ નહિ. ૪૦.

પ્રાજ્ઞો ધર્મેણ રમતે ધર્મં ચૈવોપજીવાતિ ।

ધર્માત્મા ભવતિ હૈવ ચિત્તશ્ચાસ્ય પ્રસીદતિ ॥ ૪૧ ॥

બુદ્ધિવાન મનુષ્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાન હોય છે, ધર્મથીજ જીવે.

છે અને ધર્માત્મા થાય છે તથા ધર્મમાંજ તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે. ૪૧.

यस्यात्मा विरतः पापात् कल्याणे च निवेशितः ।

तेन सर्वमिदं बुद्धं प्रकृतिर्विकृतिश्च या ॥ ४२ ॥

જેનો આત્મા પાપથી નિવૃત્ત થયેલો છે અને શુભ કાર્યમાં જોડાયેલો છે તે બુદ્ધજ્ઞ આ જગતમાં સ્વભાવને અને વિકારને જાણે છે. ૪૨.

प्रज्ञा चक्षुर्नर इह दोषान्नैवानुरुध्यते ।

विरज्यते यथाकामं न च धर्मं विमुञ्चति ॥ ४३ ॥

જે મનુષ્યનું બુદ્ધિરૂપી નેત્ર ખુલેલું છે તે આ જગતમાં કોઈ પણ દોષથી અંધાતો નથી. ઇચ્છા હોય તેનો તે ત્યાગ કરે છે; પણ ધર્મનો ત્યાગ કરતો નથી. ૪૩.

वार्यमाणोऽपि पापेभ्यः पापात्मा पापमिच्छति ।

चोद्यमानोऽपि पापेन शुभात्मा शुभमिच्छति ॥ ४४ ॥

પાપમાંથી વારવા છતાં પણ પાપીમાણુસ પોતાની ઇચ્છા કરે છે અને પાપમાં જોડાવા છતાં પણ સારોબુદ્ધ શુભનેજ ઇચ્છે છે. ૪૪.

निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानि न सेवते ।

अनास्तिकः श्रद्धयान एतत्पण्डितलक्षणम् ॥ ४५ ॥

જે મનુષ્ય ઉત્તમ ધર્મનું પાલન કરે છે, નિંદા કરવા ચોચ આચરણ કરતો નથી, આસ્તિક છે અને શ્રદ્ધાવાન છે તેજ પંડિતનો લક્ષણવાળો છે. ૪૫.

શુભાશુભફલં કર્મ મનોવાગ્દેહસન્મવમ્ ।

કર્મજા ગતયો નૃણામુત્તમાધમમધ્યમાઃ ॥ ૪૬ ॥

મન, વાણી અને શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મોથી શુભ અને અશુભ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્યની ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારની ગતિ કર્મથીજ થાય છે. ૪૬.

પરદ્રવ્યેષ્વભિધ્યાનં મનસાઽનિષ્ઠચિન્તનમ્ ।

વિતથાધિનિવેશશ્ચ ત્રિવિધં કર્મ માનસમ્ ॥ ૪૭ ॥

પરાયા દ્રવ્યની લાલચ, મનથી ખીજાનું અશુભ ચિંતન અને અયોગ્ય આગ્રહ એજ ત્રણે પ્રકારનાં માનસિક પાપકર્મ છે. ૪૭.

પારુષ્યમનૃતઞ્ચૈવ પૈશુન્યશ્ચાપિ સર્વશઃ ।

અસમ્બદ્ધપ્રલાપશ્ચ વાઙ્મયં સ્યાચ્ચતુર્વિદુમ્ ॥ ૪૮ ॥

કડિન વચન, અસત્ય ભાષણ, પરાયાં છિદ્ર ભેવાં-ચાડિયા-પાણું અને સંબંધ વિનાનું બોલવું એ ચાર પ્રકારનાં પાપ વાણીથી થાય છે. ૪૮.

અદત્તાનામુપાદાનં હિંસા ચૈવાવિધાનતઃ ।

પરદારોપસેવા ચ શારીરં ત્રિવિધ સ્મૃતમ્ ॥ ૪૯ ॥

નહિ આપલી વસ્તુ પરાણે લેવી, વિધિરહિત હિંસા અને પરસ્ત્રીનું સેવન એ ત્રણ પ્રકારનાં શારીરિક પાપ છે. ૪૯.

ત્રિદણ્ડમેતન્નિશિષ્ય સર્વભૂતેષુ માનવઃ ।

કામક્રોધો તુ સંયમ્ય તતઃ સિદ્ધિ નિચ્છતિ ॥ ૫૦ ॥

સર્વ પ્રાણીના હિતને માટે મન, વાણી અને શરીર એ

ત્રણને (ઉપર કહેલાં) પાપથી રોકાવારૂપી ત્રીદંડને ધારણ કરીને તથા કામ અને ક્રોધને સંયમમાં રાખીને મનુષ્ય સિદ્ધને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૦.

કૃત્વા પાપં હિ સન્તપ્ય તસ્માત્ પાપાત્ પ્રમુચ્યતે ।

નૈવં કુર્યો પુનરિતિ નિવૃત્ત્યા પૂયતે તુ સઃ ॥ ૫૧ ॥

કરેલા પાપનો પશ્ચાતાપ કરવાથી તે પાપથી મુક્ત થવાય છે અને “ ફરીથી તેમ નહિ કરું ” એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને પાપ-કર્મથી નિવૃત્ત થવાથી તે પુરૂષ પવિત્ર થાય છે. ૫૧.

ધર્મે જ્ઞનૈઃ સશ્ચિનુયાત્ વલ્મીકમિવ મૃત્તિકાઃ ।

પરલોકસહાયાર્થં સર્વભૂતાન્યપીડયન્ ॥ ૫૨ ॥

પરલોકમાં સહાય થવાને માટે સર્વ પ્રાણીઓને પીડા ન આપતાં ઉદેધ જેમ માટીનો થર બનાવે છે તેમ મનુષ્યે ધર્મનો ધીમે ધીમે સંગ્રહ કરવો. ૫૨.

મૃતં શરીરમુત્સૃજ્ય કાષ્ઠલોષ્ઠસમં ક્ષિતૌ ।

વિમુક્ત્વા વાન્ધવા યાન્તિ ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥ ૫૩ ॥

બાંધુઓ કાષ્ઠ અને માટીના ઢેફાની પેઠે, મરેતો શરીરનો પૃથ્વીપર ત્યાગ કરીને પાછા જાય છે અને ક્ષત પડે તેની પાછળ જાય છે. ૫૩.

સાહિત્ય શોધ
1148

૮
૨૪

ચાળક્યનીતિ સાર.

પ્રકરણ ૧ લું.—સત્સંગ.

દર્શનધ્યાનસંસ્પર્શૈર્મિત્સી કૂમીં ચ પક્ષિણી ।

શિશું પાલયતે નિત્યં તથા સજ્જનસંગતિઃ ॥ ૧ ॥

જેમ માછલી, કાચબી અને પક્ષિણી દર્શન ધ્યાન ને સ્પર્શથી ખચ્યાંઓતું સર્વદા પાલન કરે છે; તેવીજ રીતે સજ્જનો સુસંગતથી અને સદ્બોધથી સંગ કરનારતું પાલન કરે છે. ૧.

ગમ્યતે યદિ મૃગેન્દ્રસંદિરં લભ્યતે કરિકપોલમૌક્તિકમ્ ।

જંબુકાલયગતે ચ લભ્યતે વત્સપુચ્છ સ્વરચર્મચ્છન્દનમ્ ॥ ૨ ॥

સિંહના રહેઠાણમાં જઇ ચડનારને, હાથીના કપાળમાંથી નીકળેલાં મોતી મળે છે, અને શિયાળના રહેઠાણમાં જનારને વાછરડાતું પુંછડું અને ગધેડાના ચામડાના કટકાજ મળે છે; અર્થાત્ મનુષ્ય જેવે ઠેકાણે જાય તેવું ફળ મેળવે છે. ૨.

સાધુનાં દર્શનં પુણ્યં તીર્થભૂતાંહિ સાધવઃ ।

કાલેન ફલતે તીર્થં સંઘઃ સાધુસમાગમઃ ॥ ૩ ॥

સત્ પુરૂષોત્તમં દર્શનજ પુણ્યરૂપ છે; કારણ કે તેઓ તીર્થરૂપ છે. વળી તીર્થ તો કાળે કરીને ફળને આપે છે; પરંતુ સાધુ-સમાગમ તો તત્કાળ ફળ આપે છે. ૩.

સંસારકદુઃખસ્ય દ્વે ફલે અમૃતોપમે ।

સુભાષિતં ચ સુસ્વાદુ સંગતિઃ સુજને જને ॥ ૪ ॥

આ સંસારરૂપી કડવાં વૃક્ષનાં જે ફળ અમૃત જેવાં છે, એક તો રસયુક્ત મધુરવચન અને બીજું સન્નજન પુરૂષોત્તમ સંગતિ. ૪.

પ્રકરણ ૨ જી.-સન્નજન.

સંતોષામૃતતૃપ્તાનાં યત્સુખં શાંતિરેવ ચ ।

ન ચ તદ્ધનલુબ્ધાનામિતથૈતશ્ચ ધાવતામ્ ॥ ૧ ॥

સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા અને - શાંત ચિત્તવાળા પુરૂષને જે સુખ મળે છે તે ધનના લોભથી અહીં-તહીં દોડા-દોડ કરનારા પુરૂષોને મળતું નથી. ૧.

તૃણં બ્રહ્મવિદઃ સ્વર્ગસ્તૃણં શૂરસ્ય જીવિતમ્ ।

જિતાક્ષસ્ય તૃણં નારી નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જનત્ ॥ ૨ ॥

બ્રહ્મવેદાને સ્વર્ગ તૃણ સમાન છે, શૂરવીરને જીવિત તૃણ સમાન છે, ઇન્દ્રિયો વશ છે તેને સ્ત્રી તૃણ સમાન છે અને નિસ્પૃહી પુરૂષને જગત તૃણ સમાન છે. ૨.

અહો વત વિચિત્રાણિ ચરિતાનિ મહાત્મનામ્ ।

લક્ષ્મીં તૃણાય મન્યન્તે તદ્ધારેણ નમંતિ ચ ॥ ૩ ॥

મહાત્માઓનાં ચરિત્ર આશ્ચર્યકારક અને વિચિત્ર છે; કેમકે તેઓ લક્ષ્મીને તૃણ સમાન માને છે, અને તે છતાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તો તેના ભારથી તેઓ નમ્રતાવાળા થાય છે. ૩.

સ્વર્ગસ્થિતાનામિહ જીવલોકે ચત્વારિ ચિહ્નાનિ વસંતિ દેહે ।

દાનપ્રસંગો મધુરા ચ વાણી દેવાર્ચનં બ્રાહ્મણતર્પણં ચ ॥ ૪ ॥

સ્વર્ગલોકમાંથી આ લોકમાં જન્મેલા મનુષ્યમાં ચાર ચિન્હો હોય છે. દાન કરવાનો સ્વભાવ, મીઠી વાણી, દેવપૂજા અને બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરવાનો સ્વભાવ. ૪.

દાતૃત્વં પ્રિયવક્તૃત્વં ધીરત્વમુચિતજ્ઞતા ।

અભ્યાસેન ન લભ્યન્તે ચત્વારઃ સહજા ગુણાઃ ॥ ૫ ॥

ઉદારતા, પ્રિય બોલવું, ધીરતા અને યોગ્યાયોગ્યનું જ્ઞાન એ ચાર ગુણો અભ્યાસ કરવાથી પ્રાપ્ત થતા નથી; પરંતુ શ્રેષ્ઠ પુરુષોમાં તે સ્વભાવથીજ હોય છે. ૫.

ધર્મે તત્પરતા મુખે મધુરતા દાને સમુત્સાહતા

મિત્રેઽન્નંચક્રતા મુરૌ વિનાયિતા ચિત્તેઽતિગંધીરતા ।

આચારે શુચિતા ગુણે રસિકતા શાસ્ત્રેષુ વિજ્ઞાતૃતા ।

રૂપે સુંદરતા શિવે ભજનતા ત્વય્યસ્તિ મો રાઘવ ॥ ૬ ॥

ધર્મમાં તત્પરતા, વાણીમાં મધુરતા, દાન દેવામાં ઉત્સાહ,
મિત્ર સાથે નિષ્કપટતા, ગુરુસાથે નમ્રતા, ચિત્તમાં અતિ ગંભીરતા,
આચારમાં પવિત્રતા, ગુણોમાં રસિકતા, શાસ્ત્રોમાં સારી પ્રવીણતા,
રૂપમાં સુંદરતા અને શિવમાં ભક્તિ એટલા ગુણો હે રાઘવ !
તમારામાંજ છે; અર્થાત્ અવતારી પુરૂષોમાંજ આવા સર્વ સદ્-
ગુણો એકત્ર થએલા હોય છે. ૬.

કાષ્ઠં કલ્પતરુઃ સુમેરુરચલશ્ચિંતામણિઃ પ્રસ્તરઃ

સૂર્યસ્તીતીવ્રકરઃ શશી ક્ષયકરઃ ક્ષારો હિ દારાંનિધિઃ ।

કામો નઘૃતનુર્વલિદિંતિમુતો નિત્યં પશુઃ કામગૌ

નોતાંસ્તે તુલયામિ મો રઘુપતે કસ્યોપમા દીયતે ॥ ૭ ॥

કડપવૃક્ષ કાષ્ઠ છે, મેરૂપર્વત અગ્રંથ છે, ચિન્તામણિ પથ્થર
છે, સૂર્યનાં કિરણ અત્યંત ઉષ્ણ છે, ચંદ્રમાનાં કિરણ ક્ષીણ
થઈ જાય છે, મસુદ્ર ખારો છે, કામદેવ અશરીરી છે, બલીરાજા
દૈત્ય છે, અને કામધેનુ તો પશુરૂપ છે, તેથી એ સર્વની તુલના
હું આપની સાથે કરી શકતો નથી; માટે હે રઘુપતિ ! આપને
હું કોની ઉપમા આપું ?

છિન્નોપિ ચંદનતર્ક જહાતિ ગંધં
 દુદ્ધોઽપિ વારણપતિર્ન જહાતિ લીલામ્ ।

યન્નાર્પિતો મધુરતાં ન જહાતિ ચેષુઃ ।

ક્ષીણોપિ ન ત્યજતિ શીલગુણાન્કુલીનઃ ॥ ૮ ॥

કાપવા છતાં પણ જેમ ચંદનનું વૃક્ષ સુગંધનો ત્યાગ કરતું નથી, હાથી વૃદ્ધ થાય તો પણ વિલાસને છોડતો નથી, અને ચંત્રમાં નાંખીને પીલવા છતાં શેરડી મધુરતા છોડતી નથી; તેમ કુળવાન પુરૂષો દરિદ્રતા પામે તો પણ પોતાના શીલ ગુણોને ત્યાગતા નથી. ૮.

પ્રલયે ભિન્નમર્યાદા ભવન્તિ કિલ સાગરાઃ ।

સાગરા ભેદમિચ્છન્તિ પ્રલયેપિ ન સાધવઃ ॥ ૯ ॥

સમુદ્રો પ્રલયકાળમાં પોતાની મર્યાદા ત્યજ દે છે, અને સાગરો ભેદને ઇચ્છે છે; પરંતુ સારા માણસો પ્રલયકાળમાં પણ તેમ કરતા નથી. ૯.

પ્રકરણ ૩ જી.—દુર્જન.

દુરાચારી દુષ્ટદષ્ટિર્દુરાવાસી ચ દુર્જનઃ ।

યન્મૈત્રી ક્રિયતે પુંસાં સ તુ શીઘ્રં વિનશ્યતિ ॥ ૧ ॥

દુરાચારી, ખોટી દ્રષ્ટિવાળા, ખરાબ સ્થાનમાં રહેનારા, દુષ્ટ મનુષ્ય સાથે જે મિત્રતા કરે છે, તે જલદી નાશ પામે છે. ૧.

મૂર્ધસ્તુ પરિહર્તવ્યઃ પ્રત્યક્ષો દ્વિપદઃ પશુઃ ।

મિનત્તિ વાક્યશલ્યેન હૃદયં કંટકો યથા ॥ ૨ ॥

મૂર્ધ મનુષ્યનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે; કેમકે તે સાક્ષાત્
એ પગવાળા પશુ જેવો છે. કંટક જેમ અધજનને દુઃખી કરે છે
તેમ મૂર્ધ મનુષ્ય દુર્વચનરૂપી આણંદથી હૃદયને વિધે છે. ૨.

દુર્જનસ્ય ચ સર્પસ્ય વરં સર્પો ન દુર્જનઃ ।

સર્પો દશતિ કાલેન દુર્જનસ્તુ પદેપદે ॥ ૩ ॥

દુર્જન અને સર્પ એ બેમાંથી સર્પ સારો છે, દુર્જન નહિ.
કારણ કે સર્પ તો કોઈ સમયેજ ડંસે છે, પરંતુ દુર્જન તો પગલે
પગલે દુઃખ આપે છે. ૩.

તક્ષકસ્ય વિષં દંતે મક્ષિકાયા વિષં શિરઃ ।

ઘૃથિકસ્ય વિષં પુચ્છે સર્વંગે દુર્જનો વિષમ્ ॥ ૪ ॥

સર્પના દાંતમાં વિષ છે, માખીના માથામાં વિષ છે, વિંછીના
આંકડામાં વિષ છે અને દુર્જનના સર્વંગમાં વિષ છે, તેથી તેનાથી
દૂર રહેવું. ૪.

અત્યન્તક્રોધઃ કટુકા ચ વાણી દરિદ્રતા ચ સ્વજનેષુ વૈરમ્ ।

નીચપ્રસંગઃ કુલહીનસેવા ચિત્તાનિ દેહે નરકાસ્થિતાનામ્ ॥ ૫ ॥

અત્યંત ક્રોધ, કટવી વાણી, દરિદ્રતા, સંબંધીઓમાં વૈરભાવ,
નીચનો સંગ અને હલકા કુળવાળાની સેવા એટલાં ચિન્હ
નર્કવાસી મનુષ્યના શરીરમાં સ્વભાવથી હોય છે. ૫.

હસ્તૌ દાનવિવાર્જિતૌ શ્રુતિપુટૌ સારસ્વતદ્રોહિણૌ

નેત્રે સાયુવિલોકનેન રહિતે પાદૌ ન તીર્થ ગતૌ ।

અન્યાયાર્જિતવિત્તપૂર્ણમુદરં ગર્વેણ તુંગં શિરો ।

રેરે જમ્બુક મુંચમુંચ સહસા નીચં સુનિઘં વપુઃ ॥૬॥

જે મનુષ્યના હાથ દાન રહિત, કાન વેદશાસ્ત્રના વિરોધી, નેત્રો સત્પુરુષોનાં દર્શન રહિત, પગ તીર્થયાત્રા રહિત, અન્યાયથી પેદા કરેલા ધનવડે ઉદરપોષણ અને મસ્તકે ગર્વથી અછકડ રહેલું છે, એવા નીચ પુરુષના નિંદા કરવા યોગ્ય શરીરનું રે ! રે ! શિયાળ તું પણ ભક્ષણ ના કર ! શિશુ તહેને છોડી દે. ૬.

ન વેત્તિ યો યસ્ય ગુણપ્રકર્ષે સ તં સદા નિન્દતિ નાત્ર ચિત્રમ્ ।
યથા કિરાતી કરિકુંભલઘ્નાં મુક્તાં પરિત્યજ્ય વિભર્તિ ગુંજામ્ ॥૭॥

જેમ ભીલડી હાથીના કુંભસ્થળનાં મોતીને છોડી દઈને ચણેાઈનો હાર પહેરે છે, તેમ જે જેના ગુણોના પ્રભાવને ભણુતો નથી તે તેની નિરંતર નિંદા કરે છે. ૭.

દહ્યમાનાઃ સુતીવ્રેણ નીચાઃ પરયશોઽગ્નિના ।

અશક્તાસ્તત્પદં ગન્તું તતો નિંદાં પ્રકુર્વતે ॥ ૮ ॥

ખીબની કીર્તિરૂપી દુઃખદાયક અગ્નિથી બળીજતા દુર્જનો, તેના જેવી પદવીને પામવા તો અશક્ત હોય છે, એટલે નિંદા કરી સંતોષ પામે છે. ૮.

પરસ્પરસ્ય મર્માણિ યે ભાષંતે નરાધમાઃ ।

ત એવ વિલયં યાંતિ વલ્મીકોદરસર્પવત્ ॥ ૯ ॥

જે નરાધમ (નીચ મનુષ્યો) એક બીજાના અંતઃકરણમાં દુઃખ થાય એવાં વચનો બોલે છે, તેઓ ઊંડા રાફડામાં પડી રહી નાશ પામનાર સર્પની પેઠે અવશ્ય નાશ પામે છે. ૯.

અંતઃસારવિહીનાનામુપદેશો ન જાયતે ।

મલયાચલસંસર્ગાન્ન વેણુશ્ચંદનાયતે ॥ ૧૦ ॥

જેમ મલયાચલના સંગથી વાંસ ચન્દનરૂપ થતો નથી, તેમ અંતરમાં બુદ્ધિવિનાના મનુષ્યોને ઉપદેશ લાગતો નથી. ૧૦.

ન દુર્જનઃ સાધુદશામુપૈતિ વહુપ્રકારૈરપિ શિક્ષ્યમાળાઃ ।

આમૂલસિક્તઃ પયસા ઘૃતેન ન નિવૃક્ષો મધુરત્વમેતિ ॥૧૧॥

જેમ દૂધ અને ધીનું મૂળમાં સિંચન કરવા છતાં પણ લીમડાના ઝાડમાં મધુરતા આવતી નથી તેમ બહુ પ્રકારથી ઉપદેશ આપવા છતાં પણ, દુર્જન પુરૂષમાં સાધુતા આવતી નથી. ૧૧.

અન્તર્ગતમલો દુષ્ટસ્તીર્થસ્નાનશતૈરપિ ।

ન શુદ્ધયતિ યથા માંડં સુરાયા દાહિતં ચ તત્ ॥ ૧૨ ॥

જેમ મદિરાના પાત્રને અગ્નિમાં બાળવા છતાં પણ તે પવિત્ર થતું નથી તેમ જે મનુષ્યનું અંતઃકરણ પાપથી દૂષિત છે, તે તીર્થમાં સો વાર સ્નાન કરે તોપણ શુદ્ધ થતો નથી. ૧૨.

દુર્જનં સજ્જનં કર્તુમુપાયો નહિ ભૂતલે ।

અપાનં શતથા ધાતં ન શ્રેષ્ઠમિન્દ્રિય ભવેત્ ॥ ૧૩ ॥

જેમ શુદ્ધાઈદ્રિય સો વખત ધોવાથી પણ ઉત્તમ ઈન્દ્રિય બનતી નથી તેમ દુર્જનને સજ્જન કરવાનો કોઈ ઉપાય આ પૃથ્વીમાં નથી. ૧૩.

વયસઃ પરિણામેઽપિ યઃ સ્વલઃ સ્વલ ઇવ સઃ ।

સંપક્કમપિ સાધુર્ય નોપયાતીંદ્રવારુણમ્ ॥ ૧૪ ॥

જેમ ઇંદ્રવરણાનું ક્ષણ પાકું થયા છતાં પણ મીઠાશવાળું થતું નથી તેમ જે પુરુષ ખળ હોય તે ઉમર વધવા છતાં પણ ખળજ રહે છે. ૧૪.

પ્રકરણ ૪ થું-પ્રાહ્મણ.

અકૃષ્ટફલમૂલ્યાનિ વનવાસરતિઃ સદા ।

કુસ્તેઽહરહઃ શ્રાદ્ધમૃષિર્વિપ્રઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

જે પ્રાહ્મણ વગર જોડાયલી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ક્ષણ તથા મૂળથી નિર્વાહ કરીને સદા વનવાસમાં પ્રીતિ રાખનારો તથા પ્રતિ દિવસ શ્રાદ્ધ કરનારો હોય તે રૂષિ કહેવાય છે. ૧.

एकाहारेण संतुष्टः षट्कर्मनिरतः सदा ।

ऋतुकालाभिगामी च स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ૨ ॥

જે પ્રાહ્મણ એક સમયના ભોજનથી સંતોષ માનનારો, ભણવું ભણાવવું, યજ્ઞ કરવો કરાવવો અને દાન લેવું તથા આપવું, એ પોતાનાં ષટ્ કર્મમાં સદા પ્રીતિ રાખનારો અને રૂતુ કાળેજ સ્ત્રીનો સંગ કરનારો હોય તે દ્વિજ કહેવાય છે. ૨.

लौकिके कर्मणि रतः पशूनां परिपालकः ।

वाणिज्यकृषिकर्मा यः स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ૩ ॥

જે પ્રાહ્મણ સંસારી કામમાં પ્રીતિવાળો, પશુઓનું પ્રતિ-

પાલન કરનારો તથા વ્યાપાર અને ખેતીનો ધંધો કરનારો હોય તે વૈશ્ય કહેવાય છે. ૩.

લાક્ષાદિતૈલનીલીનાં કૌસુંભમધુસર્પિષામ્ ।

વિક્રેતા મધમાંસાનાં સ વિપ્રઃ શૂદ્ર ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥

લાખ, તેલ, ગળી, કસુંબો, મધ, ઘી, મદિરા અને માંસ વિગેરે પદાર્થો વેચનારો પ્રાહ્મણ શૂદ્ર કહેવાય છે. ૪.

પરકાર્યવિહંતા ચ દાંભિકઃ સ્વાર્થસાધકઃ ।

છલી દ્વેષી મૃદુઃ ક્રૂરો વિપ્રો માર્જાર ઉચ્યતે ॥ ૫ ॥

ખીબતનું કામ બગાડનારો, પાખંડી, સ્વાર્થનેજ સાધનારો, છળ કરનારો, દ્વેષ કરનારો, મ્હોડે મીઠું બોલનારો અને હુદયથી કૂરતાવાળો પ્રાહ્મણ બિલાડો કહેવાય છે. ૫.

વાપીકૂપતઢાગાનામારામસુરવેશ્મનામ્ ।

ઉચ્છેદને નિરાશંકઃ સ વિપ્રો મ્લેચ્છ ઉચ્યતે ॥ ૬ ॥

વાવ, કૂવા, તળાવ, બગીચા અને દેવમંદિરનો વિનાશ કરવામાં નિહર હોય તેપ્રાહ્મણ મ્લેચ્છ કહેવાય છે. ૬.

દેવદ્રવ્યં ગુરુદ્રવ્યં પરદારાભિમર્શનમ્ ।

નિર્વાહઃ સર્વભૂતેષુ વિપ્રશ્ચાળકાલ ઉચ્યતે ॥ ૭ ॥

દેવદ્રવ્ય અને ગુરુદ્રવ્યનું હરણ કરનારો, પરસ્ત્રીનો સંગ કરનારો અને સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણી ઉપર નિર્વાહ કરનારો પ્રાહ્મણ ચંડાળ કહેવાય છે. ૭.

પ્રકરણ ૫ મું—માતા પિતા.

જનિતા ચોપનેતા ચ યસ્તુ વિદ્યાં પ્રયચ્છતિ ।

અન્નદાતા મયત્રાતા પંચૈતે પિતરઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧ ॥

જન્મ આપનાર, સંસ્કાર કરાવનાર, વિદ્યા ભણાવનાર, અન્ન આપનાર અને ભયથી બચાવનાર એ પાંચ પિતા ગણાય છે. ૧.

રાજપત્ની ગુરોઃ પત્ની મિત્રપત્ની તથૈવ ચ ।

પત્નીમાતા સ્વમાતા ચ પંચૈતા માતરઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨ ॥

રાજપત્નિ, ગુરુપત્નિ, મિત્રપત્નિ, સાસુ અને પોતાની માતા એ પાંચને માતા કહે છે. ૨.

દીપો ભક્ષયતે ધ્વાંતં કજ્જલં ચ પ્રસૂયતે ।

યદન્નં ભક્ષયતે નિત્યં જાયતે તાદૃશી પ્રજા ॥ ૩ ॥

દીવો જેમ અધકારનું લક્ષણ કરતો હોવાથી કાળજીને ઉત્પન્ન કરે છે તેવીજ રીતે મનુષ્ય નિત્ય જેવું અન્ન લક્ષણ કરે છે, તેને તેવી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. ૩.

લાલયેત્પંચ વર્ષાણિ દશ વર્ષાણિ તાડયેત્ ।

પ્રાપ્તે તુ ષોડશ વર્ષે પુત્રે મિત્રત્વમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

પુત્રને પાંચ વરષ સુધી લાડ લડાવવાં, દશ વરષનો થતાં સુધી તાડન કરવું અને સોળ વરષનો થતાં તેની સાથે મિત્ર-ભાવથી વર્તવું. ૪.

પુત્રાશ્ચ વિવિધૈઃ શીલૈર્નિયોજ્યાઃ સતતં બુધૈઃ ।

નીતિજ્ઞાઃ શીલસંપન્ના ભવંતિ કુલપૂજિતાઃ ॥ ૫ ॥

બુદ્ધિવાન મનુષ્યોએ પુત્રોને સવેદા સદાચારમાં બોડવા;
કેમકે નીતિને બાણુનારા અને સદ્ગુણ સંપન્ન થવાથી તેઓ
પૂજવા યોગ્ય થાય છે. ૫.

માતા રિપુઃ પિતા શત્રુર્વાલો યામ્યાં ન પાઠ્યતે ।

સભામધ્યે ન શોભેત હંસમધ્યે વકો યથા ॥ ૬ ॥

જે માતા અને પિતા બાળકને લણાવતા નથી તે બાળકને
શત્રુરૂપ છે; કેમકે હંસના સમાજમાં બગલો ન શોભે તેમ સજ્જ-
નોની સભામાં તેવો બાળક શોભતો નથી. ૬.

પ્રકરણ ૬ કું - સપૂત અને કપૂત.

एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।

वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ १ ॥

જેમ પુષ્પ અને સુગંધ યુક્ત એક પાણુ સારું વૃક્ષ હોય
તો સર્વ વન સુગંધવાળું થઈ જાય છે, તેમ એક પાણુ સારા
પુત્રથી આશુ કુળ કીર્તિવાન થાય છે. ૧.

एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन साधुना ।

आलङ्घादितं कुलं सर्वं यथा चंद्रेण शर्वरी ॥ २ ॥

જેમ ચન્દ્રમાવડે રાત્રિ શોભા પામે છે તેમ એક પાણુ
વિદ્વાન-સારા શુણવાળા સુપુત્રથી સમગ્ર કુળ આનંદ પામે છે. ૨.

કિંજાતૈવહુભિઃ પુત્રૈઃ શોકસંતાપકારકૈઃ ।

વરમેકઃ કુલાલંવી યત્ર વિશ્રામ્યતે કુલમ્ ॥ ૩ ॥

શોક અને સંતાપ કરાવનારા બહુ પુત્રો ઉત્પન્ન થાય તેથી શુ ? તેના કરતાં તો કુળના આધાર રૂપ એકજ પુત્ર હોય તે શ્રેષ્ઠ છે, કે જેનાથી કુળ વિશ્રામ પામે છે. ૩.

મૂર્ખશ્ચિરાયુર્જાતોઽપિ તસ્માજ્ઞાતમૃતો વરઃ ।

મૃતસ્તુ ચાલ્પદુઃસ્વાય યાવજ્જીવં જડો દહેત્ ॥ ૪ ॥

મૂર્ખ પુત્ર મોટી ઉમરનો થાય તે કરતાં જન્મતાંજ મૃત્યુ પામે તે શ્રેષ્ઠ છે; કેમ કે તેથી મરણ વખતે થોડું દુઃખ થાય છે. અને જીવવાથી તો જીવે ત્યાં સુધી સંતાપ થાય છે. ૪.

एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना ।

दह्यते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ५ ॥

જેમ એકજ સુકાવૃક્ષને લીધે આખું વન અગ્નિથી બળી જાય છે, તેમ એકજ કુપુત્રથી સમગ્ર કુટુંબ સંતાપ પામે છે. ૫.

પ્રકરણ ૭ મું.—વિદ્યાભ્યાસ.

કામધેનુગુણા વિદ્યા હ્યકાલે ફલદાયિની ।

પ્રવાસે માતૃસદૃશી વિદ્યા ગુપ્તં ધનં સ્મૃતમ્ ॥ ૧ ॥

વિદ્યામાં કામધેનુના જેવા ગુણ છે; કેમકે તે ક વખતે પણ કુળ આપનારી છે, અને પ્રવાસમાં તે માતા સમાન છે એથી વિદ્યાને ગુપ્તધન પણ કહે છે. ૧.

વિદ્યા મિત્રં પ્રવાસેષુ માર્યા મિત્રં ગૃહેષુ ચ ।

વ્યાધિતસ્યૌષધં મિત્રં ધર્મો મિત્રં મૃતસ્ય ચ ॥ ૨ ॥

પ્રવાસમાં વિદ્યા મિત્રરૂપ છે, ઘરમાં સ્ત્રી મિત્રરૂપ છે, વ્યાધિ હોય તેને ઔષધ મિત્ર રૂપ છે, અને મરી ગયેલાને ધર્મ મિત્રરૂપ છે. ૨.

આહારનિદ્રાભયમૈથુનાનિ ।

સમાનિ ચૈતાનિ નૃણાં પશૂનામ્ ॥

જ્ઞાનં નરણામધિકો વિશેષો ।

જ્ઞાનેન હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ॥ ૩ ॥

આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એટલી બાળતો મનુષ્ય અને પશુઓમાં સમાન છે. મનુષ્યોમાં માત્ર વિદ્યાજ્ઞ અધિક છે. વિદ્યાથી રહિત મનુષ્ય પશુ સમાન કહેવાય છે. ૩.

શુનઃ પૃચ્છમિવ વ્યર્થં જીવિતં વિદ્યયા વિના ।

ન ગુહ્યગોપને શક્તં ન ચ દંશનિવારણે ॥ ૪ ॥

શ્વાનની પુંછડી શુભ સ્થળને ઠાંકવાને વા માખી મચ્છરને ઉડાડવાને કામ આવતી નથી, અર્થાત્ વ્યર્થ છે. તેવી રીતે વિદ્યા વિનાના મનુષ્યનું જીવન પણ વ્યર્થ છે. ૪.

કિં કુલેન વિશાલેન વિદ્યાહીનેન દેહિનામ્ ।

દુષ્કુલં ચાપિ વિદુષો દૈવૈરપિ સુપૂજ્યતે ॥ ૫ ॥

મોટા કુળનો હોવા છતાં જો તે વિદ્યાહીન હોય તો તેથી શું લાભ ? વિદ્વાનનું કુળ નીચું હોય તો પણ તે દેવતાઓ પેઠે પૂજાય છે. ૫.

રૂપયૌવનસંપન્ના વિશાલકુલસંભવાઃ ॥

વિદ્યાહીના ન શોભંતે નિર્ગંધા इव किंशुकाः ॥ ૬ ॥

૩૫ અને યૌવનથી સંપન્ન હોય, વિશાળ કુળમાં જન્મ થયો હોય; છતાં પણ ખાખરાનાં ફૂલ જેમ સુગંધી વિના શોભતાં નથી તેમ વિદ્યા વિનાના મનુષ્યો શોભતા નથી. ૬.

यथा खात्वा खनित्रेण भूतले वारि विन्दति ।

तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ ૭ ॥

જેમ મનુષ્ય ખોદવાનાં હથિયારોવડે પૃથ્વીને ખોદીને પાતાળમાં રહેલા જળને મેળવે છે તેમ ગુરૂના હૃદયમાં રહેલી વિદ્યાને પણ તેમની સેવા કરનારો શિષ્ય પામે છે. ૭.

सुखार्थी चेत्त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी चेत्त्यजेत्सुखम् ।

सुखार्थिनः कुतो विद्या सुखं विद्यार्थिनः कुतः ॥ ૮ ॥

સુખની ઇચ્છાવાળાએ વિદ્યાભ્યાસ છોડી દેવો અને વિદ્યાની ઇચ્છાવાળાએ સુખનો ત્યાગ કરવો. સુખની ઇચ્છાવાળાને વિદ્યા ક્યાંથી અને વિદ્યાર્થીને સુખ ક્યાંથી ? ૮.

कामक्रोधो तथा लोभं स्वादु शृंगारकौतुके ।

अतिनिद्रातिसेवे च विद्यार्थी ह्यष्टवर्जयेत् ॥ ૯ ॥

કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદિષ્ટ અન્ન, શૃંગાર, ખેલ, અતિનિદ્રા અને ખીબતની અતિશય સેવા એ આઠ વાનાં વિદ્યાર્થીએ ત્યાગ કરવાં. ૯.

પુસ્તકેષુ ચ યા વિદ્યા પરહસ્તેષુ ચ દ્વનમ્ ।

ઉત્પન્નેષુ ચ કાર્યેષુ ન સ્તા વિદ્યા ન તદ્વનમ્ ॥ ૧૦ ॥

જે વિદ્યા પુસ્તકમાંજ રહેલી છે, અને-જે ધન પરાયે હાથ રહેલું છે, તે વિદ્યા અને તે ધન કામ પડતી વખતે ઉપયોગી થતાં નથી. ૧૦.

પ્રકરણ ૮ મું.-ધનવાન અને નિર્ધન.

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थाः स पुमल्लोके यस्यार्थाः स च पंडितः ॥ ૧ ॥

જેની પાસે ધન છે તેને મિત્રો થાય છે, જેની પાસે ધન છે તેને ખાંધવો થાય છે, જેની પાસે ધન છે તે હલકો હોય તોપણ કુળવાન કહેવાય છે અને જેની પાસે ધન છે તે મૂર્ખ હોય તો પણ પંડિત કહેવાય છે. ૧.

त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं दाराश्च भृत्याश्च सुहृज्जनाश्च ।

तं चार्थवतं पुनराश्रयन्तेऽतोर्यो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ ૨ ॥

મિત્ર, સ્ત્રી, સેવકો અને કુટુંબીઓ ધનરહિત પુરૂષને છોડી દે છે, અને તેજ પુરૂષ પાછો ધનવાન થાય તો તેનો આશ્રય કરે છે; માટે આ જગતમાં ધનજ પુરૂષનો બંધુ છે. ૨.

કુચૈલિનં દન્તમલોપધારિણં બહ્વાશિનં નિષ્ઠુરભાષિણં ચ ।

સૂર્યોદયે ચાસ્તમિતે શયાનં વિમુંચતિ શ્રીર્યદિ ચક્રપાણિઃ ॥૩॥

મલીનવસ્ત્ર પહેરનાર, દાંતને મેલા રાખનાર, ખડુ ખાનાર, નઠારાં વચન બોલનાર અને સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્ત સમયે સુનારને કદાપિ તે સાક્ષાત્ વિજ્યુ હોય તો પણ લક્ષ્મી તજી દે છે. ૩.

અન્યાયોપાર્જિતં દ્રવ્યં દશવર્ષાણિ તિષ્ઠતિ ।

પ્રાપ્તે ચૈકાદશે વર્ષે સમૂલં ચ વિનશ્યતિ ॥ ૪ ॥

અન્યાયથી પેદા કરેલું દ્રવ્ય દશ વર્ષ સુધી રહે છે અને અગીયારમું વર્ષ આવતાં તે મૂળસહિત નાશ પામે છે. ૪.

અપુત્રસ્ય ગૃહં શૂન્યં દિશઃ શૂન્યાસ્ત્વવાંધવાઃ ।

મૂર્વસ્ય હૃદયં શૂન્યં સર્વશૂન્યા દરિદ્રતા ॥ ૫ ॥

પુત્ર વિનાનું ઘર સૂનું છે, અંધુ વિનાની દિશા સૂની છે, બુદ્ધિ-વિનાનું મુખનું હૃદય સૂનું છે અને દરિદ્રતા સર્વ વાતે સૂની છે. ૫.

વૃદ્ધકાલે મૃતા માર્યાં વંધુહસ્તગતં ધનમ્ ।

ભોજનં ચ પરાધીનં તિસ્તઃ પુંસાં વિદિમ્વનાઃ ॥ ૬ ॥

વૃદ્ધાવસ્થામાં મરેલી સ્ત્રી, અંધુઓને હાથ ગયેલું ધન અને પરાધીન ભોજન એ ત્રણે વાનાં પુરૂષોને હુઃખદાયક છે. ૬.

વરં વને વ્યાઘ્રગજેન્દ્રસેવિતે દુમાલયે પત્રફલાંબુસેવનમ્ ।

તૃણેષુ શય્યા શતજીર્ણવલ્કલં ન વંધુમધ્યે ધનહીનજીવનમ્ ॥૭॥

વાઘ અને હાથી વસતા હોય એવા ઝાડ નીચેનાં ફળ, પાન અને જળનું લક્ષણ કરવું, ઘાસપર સૂવું અને સો ઠેકાણે છિદ્ર-

વાળાં વસ્ત્ર પહેરવાં શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ બંધુઓમાં રહીને ધન-
વિનાયુ' જીવન ગાળવું એ શ્રેષ્ઠ નથી. ૭.

उद्योगे नास्ति दारिद्र्यं जपतो नास्ति पातकम् ।

મૌને ચ કલહો નાસ્તિ નાસ્તિ જાગરિતે ભયમ્ ॥ ૮ ॥

ઉદ્યોગ કરવાથી દરિદ્રતા, જપ કરવાથી પાપ, મૌન રહેવાથી
કલેશ અને જાગૃત રહેવાથી ભય નિર્મૂળ થાય છે. ૮.

धनहीनो न हीनश्च धनिकः स सुनिश्चयः ।

વિદ્યારત્નેન યો હીનઃ સ હીનઃ સર્વવસ્તુષુ ॥ ૯ ॥

ધનહીન પુરૂષને હલકો ન ગણવો, જો તે વિદ્વાન હોય
તો ધનવાનજ છે; પણ જો પુરૂષ વિદ્યારૂપી રત્નથી રહિત છે
તેજ સર્વ વાતે હલકો છે એમ જાણવું. ૯.

गुणाः सर्वत्र पूज्यंते न महत्योऽपि संपदः ।

પૂર્ણેન્દુઃ કિં તથા વંદ્યો નિષ્કલંકો યથા કૃશઃ ॥ ૧૦ ॥

સંપત્તિ ઘણીજ હોય છતાં તે પૂજાતી નથી; પરંતુ સર્વ
સ્થળે ગુણજ પૂજાય છે; કેમકે જેમ કૃશ છતાં ખીજનો ચંદ્ર
વંદન કરાય છે તેવો પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર વંદન કરાતો નથી. ૧૦.

પ્રકરણ ૯ મું,—સદ્ગુણ.

येषां न विद्या न तपो न दानं न चापि शीलं न गुणो न धर्मः ।

તે મૃત્યુલોકે સુવિ ભારભૂતા મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ ॥ ૧ ॥

જે મનુષ્યમાં વિદ્યા નથી, તપ નથી, દાન નથી, શીલ નથી,

ગુણ નથી કે ધર્મ નથી તે કેવળ આ પૃથ્વીપર ભારરૂપજ હોઈને મનુષ્યના રૂપમાં મૃગ (પશુ)ની પેઠે ફરે છે. ૧.

સ જીવતિ ગુણા यस્ય યસ્ય ધર્મઃ સ જીવતિ ।

ગુણધર્મવિહીનસ્ય જીવિતં નિષ્પ્રયોજનમ્ ॥ ૨ ॥

જગતમાં તેજ મનુષ્ય જીવે છે કે જેનામાં સદ્ગુણો છે. અને તેજ જીવે છે કે જેનામાં ધર્મ છે. જે મનુષ્ય ગુણ અને ધર્મથી રહિત છે, તેનું જીવતર વૃથા છે. ૨.

ગુણૈરુત્તમતાં યાંતિ નોચ્ચૈરાસનસંસ્થિતાઃ ।

પ્રાસાદશિખરસ્થોઽપિ કાકઃ કિં ગરુડાયતે ॥ ૩ ॥

પ્રાણી ઉંચા આસને બેસવાથી નહિ; પરંતુ ગુણથીજ ઉત્તમતા પામે છે. મહેલના શિખર પર બેસવાથી કાગડો શું ગરૂડ થઈ શકે છે ? ૩.

યથા ચતુર્ભિઃ કનકં પરીક્ષ્યતે નિઘર્ષણચ્છેદનતાપતાઢનૈઃ ।

તથા ચતુર્ભિઃ પુરુષઃ પરીક્ષ્યતે ત્યાગેન શીલેન ગુણેન કર્મણા ॥૪॥

ઘસવાથી, કાપવાથી, તપાવવાથી અને ટીપવાથી એ ચાર પ્રકારે સુવર્ણની પરીક્ષા થઈ શકે છે, તેવીજ રીતે દાન, શીલ, ગુણ અને આચાર એ ચાર ગુણો ઉપરથી પુરૂષની પરીક્ષા થઈ શકે છે. ૪.

ગુણો ભૂષયતે રૂપં શીલં ભૂષયતે કુલમ્ ।

સિદ્ધિર્ભૂષયતે વિદ્યાં ભોગો ભૂષયતે ધનમ્ ॥ ૫ ॥

ગુણ રૂપને શોભાવે છે, શીલ કુળને શોભાવે છે, સિદ્ધિ વિદ્યાને શોભાવે છે, અને ભોગો ધનને શોભાવે છે. ૫.

દરિદ્રતા ધીરતયા વિરાજતે કુવસ્ત્રતા શુભ્રતયા વિરાજતે ।

કદન્નતા ચોષ્ણતયા વિરાજતે કુરૂપતા શીલયુતા વિરાજતે ।૬।

દરિદ્રતા ધીરજથી, ખરાબવસ્ત્રો સ્વચ્છતાથી, હલકું અન્ન પણ ગરમ કરવાથી અને કુરૂપતા શીલથી સુંદર લાગે છે. ૬.

શાંતિતુલ્યં તપો નાસ્તિ ન સંતોષાત્પરં સુખમ્ ।

ન તૃષ્ણાયાઃ પરો વ્યાધિર્ન ચ ધર્મો દયાસયઃ ॥ ૭ ॥

શાંતિ સમાન બીજું તપ નથી, સંતોષ જેવું બીજું સુખ નથી, તૃષ્ણા જેવો બીજો વ્યાધિ નથી અને દયા સમાન ધર્મ નથી. ૭.

ક્રોધો વૈવસ્વતો રાજા તૃષ્ણા વૈતરણી નદી ।

વિદ્યા કામદુઘા ધેનુઃ સંતોષો નન્દનવનમ્ ॥ ૮ ॥

ક્રોધ એજ યમરાજ છે, તૃષ્ણા વૈતરણી નદી છે, વિદ્યા કામ દુઘા ગાય છે અને સંતોષ નંદનવન (ઇંદ્રની વાડી) છે. ૮.

વ્યાલા પ્રયાપિ વિફલાપિ સકંટકાપિ

વક્રાપિ પંક્તિભવાપિ દુરાસદાપિ ।

ગન્ધેન દન્નુરસિ કેતકિ સર્વજંતો

રેકો ગુણઃ સ્વલુ નિહંતિ સમસ્તદોષાન્ ॥ ૯ ॥

કોઈ એક કવિ કેતકી પ્રત્યે કહે છે કે, હે કેતકી ! જો કે તું સર્પના ધરૂપ છે, કૂળ રહિત છે, કાંટાવાળી છે, વાંકી છે, કીચડમાં ઉગનારી છે, અને દુઃખથી મળે એવી છે તો પણ તું એક સુગંધના ગુણવટે સર્વ પ્રાણીઓની ખંધુરૂપ થઈ પડી છે, માટે નિશ્ચય થાય કે એક પણ સારો ગુણ હોય તો તે સર્વદોષોનો નાશ કરે છે. ૯.

દારિદ્ર્યનાશનં દાનં શીલં દુર્ગતિનાશનમ્ ।

અજ્ઞાનનાશિની પ્રજ્ઞા ભાવના ભયનાશિની ॥ ૧૦ ॥

દાન દરિદ્રતાનો, સુશીલતા દુર્દશાનો, સદ્ગુણિ આજ્ઞાનનો અને શુભ ભાવના ભયનો નાશ કરે છે. ૧૦.

સિંહાદેકં વકોદેકં શિક્ષેચ્ચત્વારિ કુક્કુટાત્ ।

વાયસાત્પંચ શિક્ષેચ્ચ ષટ્ શુનસ્ત્રીણિ ગર્દભાત્ ॥ ૧૧ ॥

ખુદ્ધિવાન મનુષ્યે સિંહ અને બગલા પાસેથી અકેક, કુકેક પાસેથી ચાર, કાગડા પાસેથી પાંચ, કુતરા પાસેથી છ, અને ગધેડા પાસેથી ત્રણ ગુણો શીખવા ઘટે છે. ૧૧.

પ્રભૂતં કાર્યમલ્પં વા યન્નરઃ કર્તુમિચ્છતિ ।

સર્વારંભેણ તત્કાર્યં સિંહાદેકં પ્રચક્ષેતે ॥ ૧૨ ॥

કાર્ય મોટું હોય અથવા નહાતું હોય; પણ જાતે કરવા જેવું હોય, તેા તહેને સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી કરવું એ એક શુભ સિંહ પાસેથી શીખવો. ૧૨.

ઇન્દ્રિયાણિ ચ સંયમ્ય વક્વત્પંડિતો નરઃ ।

દેશકાલબલં જ્ઞાત્વા સર્વકાર્યાણિ સાધયેત્ ॥ ૧૩ ॥

વિદ્વાનપુરૂષે બગલાની પેઠે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને તેમજ દેશકાળ તથા બળને જાણીને સર્વ કાર્ય સાધવાં. ૧૩.

પ્રત્યુત્થાનં ચ યુદ્ધં ચ સંત્રિભાગં ચ વન્ધુષુ ।

સ્વયમાક્રમ્ય ભોગં ચ શિક્ષેચ્ચત્વારિ કુક્કુટાત્ ॥ ૧૪ ॥

યોગ્ય સમયે જાગવું તથા યુદ્ધ કરવું, બંધુઓને ભાગ્ય

આપવો અને પોતે પરાક્રમથી કરીને લોગ લોગવવા, એ ચાર ગુણ કુકડા પાસેથી શીખવા. ૧૪.

गूढं च मैथुनं धाष्टर्यं काले चालयसंग्रहम् ।

અપ્રમાદમવિશ્વાસં પંચ શિક્ષેચ્ચ વાયસાત્ ॥ ૧૫ ॥

ગુપ્ત મૈથુન, ઘૈર્યતા, યોગ્યકાળે ઘરમાં સંગ્રહ કરવો, સાવધાન રહેવું અને વિશ્વાસ ન કરવો, એ પાંચ ગુણો કાગડા પાસેથી શીખવા. ૧૫.

वह्वाशी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रो लघुचेतनः ।

સ્વામિભક્તશ્ચ શૂરશ્ચ પડેતે શ્વાનતો ગુણાઃ ॥ ૧૬ ॥

વધારે ખાવું કે થોડાથી સંતોષ માનવો, નિદ્રા લેવી, થોડા ઈસારાથી જાગી ઉઠવું, સ્વામિની ભક્તિ અને શૂરપણું એ છ ગુણો શ્વાન પાસેથી શીખવા. ૧૬.

मुश्रांतोऽपि बहेद्भारं शीतोष्णे न च पश्यति ।

સંતુષ્ટશ્વરતે નિત્યં ત્રીણિ શિક્ષેચ્ચ ગર્દભાત્ ॥ ૧૭ ॥

ઘણો થાક લાગવા છતાં ભાર વહેવો, ટાઢ અને તડકા તરફ જોવું નહિ, નિરંતર સંતોષ રાખી ફરવું, એ ત્રણે ગુણો ગધેડા પાસેથી શીખવા. ૧૭.

य एतान्दिशति गुणानाचरिष्यति मानवः ।

કાર્યાવસ્થાસુ સર્વાંસુ અજેયઃ સ ભવિષ્યતિ ॥ ૧૮ ॥

જે મનુષ્ય આ વીશ ગુણોને ધારણ કરશે તે સર્વ અવસ્થામાં અને સર્વ કાર્યમાં વિજય મેળવનાર થશે. ૧૮.

પ્રકરણ ૧૦ મું.—દાન અને પરોપકાર.

વૃથા વૃષ્ટિઃ સમુદ્રેષુ વૃથા તૃષ્ણેષુ ભોજનમ્ ।

વૃથા દાનં ધનાઢ્યેષુ વૃથા દીપો દિવાપિ ચ ॥ ૧ ॥

સમુદ્રમાં વૃષ્ટિ થવી, તૃષ્ણ થયેલાને લોજન આપવું, ધનવાનને દાન આપવું એને દિવસે દીવો કરવો એ વૃથા છે. ૧.

ઉપાર્જિતાનાં વિત્તાનાં ત્યાગ એવ હિ રક્ષણમ્ ।

તદાગોદરસંસ્થાનાં પરિસ્ત્રવ ઇવાંમસામ્ ॥ ૨ ॥

જળાશયમાંથી જળનો ઉપયોગ કરતા રહેવાથીજ તેની શુદ્ધતા જળવાય છે, તેવી રીતે પેદા કરેલા ધનનો શુભ કાર્યોમાં વ્યય કરવો એજ તેની રક્ષા છે. ૨.

વાચાં શૌચં ચ મનસઃ શૌચમિન્દ્રિયાનિગ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયાશૌચમેતચ્છૌચં પરાર્થિનામ્ ॥ ૩ ॥

વાણીની શુદ્ધિ, મનની પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, સર્વ ભૂતો ઉપર દયા અને પવિત્રતા એ પરોપકારી પુરૂષોની શુદ્ધિ છે. ૩.

વિત્તં દેહિ ગુણાન્વિતેષુ યતિમન્નાન્યત્ર દેહિ ક્વચિ-

ત્પ્રાપ્તં વારિનિધેર્જલં ધનમુત્તમે માધુર્યયુક્તં સદા ।

જીવન્સ્થાવરજંગમાંશ્ચ સકલાન્તંજીવ્ય ભૂમણ્ડલં

ભૂયઃ પश्यતિ દેવકોટિગુણિતં ગચ્છેત્તમ્મોનિધિમ્ ॥ ૪ ॥

હો શુદ્ધિમાન પુરૂષો તમારું ધન ગુણવાનજનોને આપો !

ખીજાને કદી આપશો નહિ. જુઓ મેઘના મુખમાં પ્રાપ્ત થયેલું
જળ સદા મધુરતાવાળું થાય છે, અને તે પૃથ્વીપર સર્વ સ્થાવર
જંગમ પદાર્થોને જીવનવાળા કરીને કરોડગણ થઇને સમુદ્રમાં
આલ્યું બાય છે. ૪.

देयं भोज्यघनं धनं सुकृतिभिर्नो संचयस्तस्य वै
श्रीकर्णस्य वलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्त्तिः स्थिता ।
अस्माकं मधुदानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं
निर्वाणादितिनष्टपादयुगलं वर्षत्यहो मक्षिकाः ॥ ५ ॥

મધનો નાશ થવાથી, “ ઘણા સમયથી સંગ્રહ કરી રાખેલું
અમારું મધ દાન અને લોગમાં ઉપયોગ ન કરવાથી નાશ પામ્યું,”
એવું જાણીને મધમાખીઓ જેમ પોતાના બંને હાથ પગ ઘસીને
પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તેમ ન કરવું પડે તેટલા માટે ધન અને ખીજા
પદાર્થો દાન કરવામાં તથા લોગમાં વાપરવા યોગ્ય છે. તેથી
સારા મનુષ્યોએ તેનો સંગ્રહ કર્યા કરવો નહિ. દાનપરાયણ
રહેવાથીજ, કર્ણ, બલી અને વિક્રમ એ રાજાઓની કીર્તિ
અद्याપિ સ્થિર રહેલી છે. ૫.

यस्य चित्तं द्रविभूतं कृपया सर्वं जन्तुषु ।

तस्य ज्ञानेन मोक्षेण किं जटाभस्मलेपनैः ॥ ६ ॥

જે પુરૂષનું ચિત્ત સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયાથી નિરંતર
દ્રવનું (પીગળેલું) રહે છે, તેને જ્ઞાનથી, મોક્ષથી, જટા ધારણ
કરવાથી અને વિભૂતી યોગવાથી શું લાભ છે ? ૬.

પરોપકરણં યેષાં જાગર્તિ હૃદયે સતામ્ ।

નશ્યંતિ વિપદસ્તેષાં સંપદઃ સ્યુઃ પદે પદે ॥ ૭ ॥

જે સજ્જનોના હૃદયમાં પરોપકાર કરવાનો ઉત્સાહ નિરંતર જાગૃત રહે છે, તેમની વિપત્તિનો નાશ થાય છે, અને સંપત્તિ પગલે પગલે પ્રાપ્ત થાય છે. ૭.

પ્રકરણ ૧૧ મું.—વાણી.

સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી સત્યેન તપતે રવિઃ ।

સત્યેન વાતિ વાયુશ્ચ સર્વં સત્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧ ॥

સત્યથી પૃથ્વી રહેલી છે, સત્યથીજ સૂર્ય તપે છે, સત્યથીજ વાયુ વાય છે, અને સત્યથીજ સર્વ વસ્તુઓ સ્થિર રહે છે. ૧.

સકૃજ્જલ્પન્તિ રાજાનઃ સકૃજ્જલ્પન્તિ પંડિતાઃ ।

સકૃત્કન્યાઃ પ્રદીયન્તે ત્રીણ્યેતાનિ સકૃત્સકૃત્ ॥ ૨ ॥

રાજાઓ એકજ વાર આજ્ઞા કરે છે; વિદ્વાન પુરૂષો પણ એકજ વાર બોલે છે; કન્યાતું દાન પણ એકજ વાર અપાય છે આ ત્રણે વાનાં એકજ વાર થાય છે. ૨.

તાવન્મૌનેન નીયન્તે કોકિલૈશ્ચૈવ વાસરાઃ

યાવત્સર્વજનાનદદાયિની વાક્પ્રવર્તતે ॥ ૩ ॥

જ્યાં સુધી સર્વ જનોને આનંદ આપનારી વાણી બોલી શકાતી નથી, ત્યાં સુધી કોયલ મુનીવ્રત રાખીને દિવસો નિર્ગમન

કરે છે, અથવા આનંદદાયક વાણી વદવાનું ન બને ત્યાંસુધી મૌન રાખવું સારું છે. ૩.

સ્વભાવેન हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता ।

જ્ઞાતયઃ સ્નાનપાનાભ્યાં વ્રાક્યદાનેન પંડિતાઃ ॥ ૪ ॥

નિશ્ચય દેવતાઓ, સત્પુરુષો અને પિતા એઓ સ્વભાવથીજ પ્રસન્ન થાય છે, જ્ઞાતિજનો સ્નાન પાનથી અને પંડિતજનો પ્રિય વચન કહેવાથી પ્રસન્ન થાય છે. ૪.

निःस्पृहोनाधिकारी स्यान्नाकामो मंडनप्रियः ।

નાવિદગ્ધઃ પ્રિયં વ્રૂયાત્સ્પૃષ્ટવક્તા ન વંચક ॥ ૫ ॥

જે નિસ્પૃહી છે, તેને અધિકારની ઇચ્છા નહિ થાય, જે પુરુષ કામી નહિ હોય તેને શરીર શોભાવનારી વસ્તુઓની પ્રીતિ નહિ થાય, જે ચતુર નથી તેનાથી પ્રિય વચન નહિ બોલાય અને જે સ્પષ્ટ વક્તા (જેવું હોય તેવું કહી દેનારો) છે તે ઠગારો નહિ થાય. ૫.

પ્રકરણ ૧૨ મું. વિવિધ ઉપદેશ.

धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।

અજાગલસ્તનસ્યેવ તસ્ય જન્મ નિરર્થકમ્ ॥ ૧ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમાંનું એક પણ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તેનો જન્મ બકરીના ગળાના આંગળની પેઠે નિરર્થક છે. ૧.

કર્માયત્તં ફલં પુંસાં બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી ।

તથાપિ સુધિયશ્ચાર્યાઃ સુવિચાર્યૈવ કુર્વતે ॥ ૨ ॥

જો કે કર્મનેજ આધીન ફળ છે અને બુદ્ધિ પણ કર્મનેજ અનુસરે છે; તથાપિ બુદ્ધિમાન અને ઉત્તમ પુરુષો જે કાંઈ કરેછે, તે સારી રીતે વિચારે છે. ૨.

ધર્માર્થકામમોક્ષેષુ યસ્યૈકોપિ ન વિદ્યતે ।

જન્મફલં હિ મર્ત્યેષુ મરણં તસ્ય કેવલમ્ ॥ ૩ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાંથી કાંઈ પણ જેણે મેળવ્યું નહિ, તેનું આ મૃત્યુ લોકમાં જન્મ થવાનું ફળ માત્ર મરણજ છે. ૩.

જીવન્તં મૃતવન્મન્યે દેહિનં ધર્મવર્જિતમ્ ।

મૃતો ધર્મેણ સંયુક્તો દીર્ઘજીવી ન સંશયઃ ॥ ૪ ॥

ધર્મરહિત પ્રાણીને જીવતો છતાં મરેલા જેવો માનવો, ધર્મયુક્ત પુરુષ મૃત્યુ પામેલા છતાં ચિરંજીવ છે, એમાં સંશય નથી. ૪.

યાવત્સ્વસ્થો હ્યયં દેહો યાવન્મૃત્યુશ્ચ દૂરતઃ ।

તાવદાત્મહિતં કુર્યાત્પ્રાણાંતે કિં કરિષ્યતિ ॥ ૫ ॥

જ્યાંસુધી દેહ નિરોગી છે અને જ્યાંસુધી મૃત્યુ દૂર છે, ત્યાં સુધીમાં પોતાનું કલ્યાણ કરી લેવું. ૫.

મુક્તિમિચ્છસિ ચેત્તાત વિષયાન્વિષવત્સ્યજ ।

ક્ષમાર્જિવદયાશૌચં સત્યં પીયૂષવત્પિવ ॥ ૬ ॥

હો ભાઈ! જો તહમને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો વિષની પેઠે

વિષયોને ત્યજ દો, અને ક્ષમા, સરળતા, દયા, પવિત્રતા તથા સત્યત્વં અમૃતની પેઠે સેવન કરો. ૬.

યદીચ્છસિ વશીકર્તુ જગદેકેન કર્મણા ।

પુરા પંચદશાસ્યેભ્યો ગાં ચરંતીં નિવારય ॥ ૭ ॥

હે મનુષ્ય ! તું જો કદી એકજ કાર્ય વડે જગતને વશ કરવા ઇચ્છતો હોય, તો પંદર મુખોવડે ભ્રમણ કરતા મનતું નિવારણ કર ! અર્થાત્ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ તથા ગંધ એ પાંચ વિષયો મળીને પંદર મુખોદ્વારા ભટકતા મનને રોક. ૭.

વન્ધાય વિષયાસાક્ષિ મુક્તૌ નિર્વિષયં મનઃ ।

મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં વન્ધમોક્ષયોઃ ॥ ૮ ॥

વિષયમાં આસક્ત મન બંધનતું કારણ છે, અને વિષયમાં આસક્તિ વિનાતું મન મોક્ષતું કારણ છે, માટે મનુષ્યોના બંધ અને મોક્ષતું કારણ મનજ છે. ૮.

ત્યજ દુર્જનસંસર્ગે ભજ સાધુસમાગમમ્ ।

કુરુ પુણ્યમહોરાત્રં સ્મર નિત્યમનિત્યતામ્ ॥ ૯ ॥

હે મનુષ્ય ! દુર્જનોનો સંગ ત્યજ દહીને સાધુ પુરૂષોનો સમાગમ સેવન કર, રાત દિવસ પુન્ય કર્મો કર્યા કર, અને સંસારની નાશવંત વસ્તુઓને બદલે અવિનાશી પરમાત્માતું સ્મરણ કર. ૯.

શ્રુત્વા ધર્મે વિજાનાતિ શ્રુત્વા ત્યજતિ દુર્મતિમ્ ।

શ્રુત્વા જ્ઞાનમવાપ્નોતિ શ્રુત્વા મોક્ષમવાપ્નુયાત્ ॥ ૧૦ ॥

મનુષ્ય, શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવાથીજ ધર્મને જાણે છે, ખોટી

બુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે, જ્ઞાન પામે છે, અને મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે; તેટલા માટે જ શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું જોઈએ. ૧૦.

અનંતશાસ્ત્રં बहुलाश्च विद्या अल्पश्च कालो बहु विघ्नता च ।

यत्सारभूतं तदुपासनीयं हंसो यथा क्षीरसिवांबुमध्यात् ॥ ११ ॥

શાસ્ત્રો પારવનાનાં, વિદ્યા પણ ખહુ પ્રકારની, આયુષ્ય થોડું અને વિઘ્ન ખહુ છે; માટે હંસ જળમાંથી દૂધનેજ ગ્રહણ કરે છે તેમ જે કાંઈ સારરૂપ હોય, તેનુંજ સેવન કરવું યોગ્ય છે. ૧૧.

धर्माख्याने स्मशानेच रोगिणां या मतिर्भवेत् ।

सा सर्वदैव तिष्ठेच्चेत्को न मुच्येत बंधनात् ॥ १२ ॥

ધર્મકથા વા બ્યાખ્યાન શ્રવણ કરતી વખતે સ્મશાનમાં અને (રોગી મનુષ્યોના) ડુઃખ વખતે જેવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ બુદ્ધિ જો સદાકાળ રહેતી હોય તો કોણ બંધનથી મુક્ત ન થાય ? ૧૨.

पठन्ति चतुरो वेदान्धर्म शास्त्राण्यनेकशः ।

आत्मानं नैव जानन्ति दर्वी पाकरसं यथा ॥ ૧૩ ॥

જેમ કડછી પાકમાં ફરતી રહેવા છતાં તેના સ્વાદને જાણતી નથી, તેમ મનુષ્યો ચારેવેદો તથા અનેક ધર્મશાસ્ત્રો ભણે છતાં પોતાના આત્માને જાણતાં નથી. ૧૩.

अग्निहोत्र विना वेदा न च दानं विना क्रिया ।

न भावेन विना सिद्धिस्तस्मान्नावो हि कारणम् ॥ ૧૪ ॥

અગ્નિહોત્ર વિના વેદનું ભણવું, દાન વિનાની ક્રિયા અને

ભાવના વિના કોઈ પણ બાબત સિદ્ધિને પામતી નથી; માટે ભાવનાજ સર્વનું કારણ છે. ૧૪.

ન દેવો વિદ્યતે કાષ્ઠે ન પાષાણેન મૃન્મયે ।

ભાવે હિ વિદ્યતે દેવસ્તસ્માદ્ભાવો હિ કારણમ્ ॥ ૧૫ ॥

દેવતા કાષ્ઠમાં નથી, પાષાણમાં નથી, મૃતિકાની મૂર્તિમાં નથી; પરંતુ ભાવનામાંજ તે વિદ્યમાન છે. તેટલા માટે ભાવનાજ સર્વનું કારણ છે. ૧૫.

માતા ચ કમલા દેવી પિતા દેવો જનાર્દનઃ ।

વાંધવા વિષ્ણુમક્તાશ્ચ સ્વદેશો ભુવનત્રયમ્ ॥ ૧૬ ॥

કમળાદેવી (લક્ષ્મી) જેની માતા છે, વિષ્ણુ ભગવાન જેના પિતા છે, અને પ્રભુના ભક્તો જેના બન્ધુઓ છે એવી ભાવનાવાળા ભક્તને ત્રણેભુવન સ્વદેશ સમાન છે. ૧૬.

કા ચિંતા મમ જીવને યદિ હરિર્વિશ્વંભરો ગીયતે

નોચેદર્થક્રજીવનાય જનનીસ્તન્યં કથં નિઃસરેત્ ।

ઇત્યાલોચ્ય મુહુર્મુહુર્યદુપતે લક્ષ્મીપતે કેવલં

ત્વત્પાદાંબુજસેવનેન સતતં કાલો મયા નીયતે ॥ ૧૭ ॥

એક ભક્તે કહ્યું છે કે જો શ્રીહરિ (વિશ્વંભર) એટલે સર્વ જગતનું પાલન કરનાર કહેવાય છે, તો પછી મારે પોતાના નિર્વાહને માટે શી ચિંતા છે ? જો એમ ન હોય તો બાળકના નિર્વાહને માટે માતાના સ્તનમાં દૂધ ક્યાંથી નીકળત ? એવો વારંવાર વિચાર કરીને હું ચક્રવર્તિ ? હું લક્ષ્મીપતિ ? નિરંતર

આપના ચરણકમલનું સેવન કરવામાંજ મહારો સમયગાળું છું. ૧૭.

પુષ્પે ગંધં તિલે તૈલં કાષ્ઠેઽગ્નિં પયસિ ઘૃતમ્ ।

इक्षौ गुडं तथा देहे पश्यात्मानं विवेकतः ॥ १८ ॥

પુષ્પમાં સુગંધ, તલમાં તેલ, કાષ્ઠમાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી, અને શેરડીમાં ગોળ જેમ પ્રત્યક્ષ ન દેખાય એવી રીતે રહેલાં છે; તેવીજ રીતે આ દેહમાં અદૃશ્યરૂપે રહેલા આત્માને જડ ચૈતન્યના વિવેકવડે જાણવો. ૧૮.

देहाभिमाने गलिते ज्ञानेन परमात्मनः ।

यत्रयत्र मनो याति तत्रतत्र समाधयः ॥ १९ ॥

પરમાત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન થવાથી, દેહનું અભિમાન નાશ પામ્યા પછી, મન જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં તેને—સાધુજનને—સમાધીજ છે. ૧૯.

गते शोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्तयेत् ।

वर्तमानेन कालेन प्रवर्तन्ते विचक्षणाः ॥ २० ॥

ગયેલી વસ્તુનો શોક, ભવિષ્યકાળની ચિંતા ન કરતાં બુદ્ધિ-માનો વર્તમાનકાળને અનુસરીનેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૨૦.

एकवृक्षसमारूढा नानावर्णा विहंगमाः ।

प्रभाते दिक्षु दशसु यांति का पारिवेदना ॥ २१ ॥

જુદી જુદી જાતનાં પક્ષી એક વૃક્ષ ઉપર એકાં હોય તેઓ પ્રભાત સમયે દશે દિશાઓમાં વેરાઈ જાય, તેનો શોક શો કરવો ? ૨૧.

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो गच्छति मातरम् ।

તથા યચ્ચ કૃતં કર્મ કર્તારમણુ ગચ્છતિ ॥ ૨૨ ॥

જેમ હજારો ગાયો છતાં વાછડું પોતાની માતા પાસેજ બીંધે છે, તેમ જે કાંઈ સારું યા ખોટું કર્મ કરેલું હોય છે તેના કરનારનેજ જઈને ફળ આપે છે. ૨૨.

સ્વયં કર્મ કરોત્યાત્મા સ્વયં તત્ફલમશ્રુતે ।

સ્વયં ભ્રમ્યતિ સંસારે સ્વયં તસ્માદ્વિમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

જીવાત્મા પોતેજ સારાં યા ખોટાં કર્મ કરે છે, અને તેનું મુખ અથવા દુઃખરૂપી ફળ પણ પોતેજ ભોગવે છે, તથા જન્મ-મરણરૂપી સંસારમાં પોતેજ ભ્રમણ કરે છે; તેટલા માટે પોતેજ જ્ઞાન મેળવીને મુક્ત થાય છે. ૨૩.

આત્માપરાધવૃક્ષસ્ય ફલાન્યેતાનિ દેહિનામ્ ।

દારિદ્ર્યરોગ દુઃસ્થાનિ વંધનવ્યસનાનિ ચ ॥ ૨૪ ॥

મનુષ્યોને દરિદ્રતા, રોગ, દુઃખ, બંધન અને વિપત્તિ એ સર્વ પોતે કરેલા અપરાધરૂપી વૃક્ષનાંજ ફળ છે. ૨૪.

આગ્નિરાપઃ સ્ત્રિયો મૂર્ખઃ સર્પો રાજકુલાનિ ચ ।

નિત્યં યત્નેન સેવ્યાનિ સઘ્નઃ પ્રાણહરાણિ ષદ્ ॥ ૨૫ ॥

અગ્નિ, જળ, સ્ત્રી, મૂર્ખ, સર્પ અને રાજાનું ફળ એ છ વાનાં તત્કાળ પ્રાણને હરનારાં છે; માટે તેઓ સર્વદા સાવધાનતાથી સેવવા યોગ્ય છે. ૨૫.

અત્યાસન્નાવિનાશાય દૂરસ્થાનફલપ્રદાઃ ।

સેવ્યતાં મધ્યભાગેન રાજા વહ્નિર્ગુરુઃ સ્ત્રિયઃ ॥ ૨૬ ॥

રાજા, અગ્નિ, અને ગુરૂ તેઓ અત્યંત સમીપ રહેવાથી

વિનાશનાં કારણ રૂપ થાય છે, અને તેમનાથી દૂર રહેવાથી રૂપ આપતાં નથી; માટે મધ્યભાગથીજ તેમનું સેવન કરવું જોઈએ. ૨૬.

લુબ્ધમર્થેન ગૃહ્ણીયાત્સ્તબ્ધમંજલિકર્મણા ।

મૂર્ખે છંદાનુવૃત્ત્યા ચ યથાર્થત્વેન પષ્ટિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

લોભીને ધનથી, અહંકારીને હાથ જોડીને, મૂર્ખને તેની મરજી પ્રમાણે વતીને; અને પાંડિતને યથાર્થ રીતે વતીને વશ કરવા. ૨૭.

પ્રિયવાક્યપ્રદાનેન સર્વે તુષ્યંતિ જન્તવઃ ।

તસ્માત્તદેવ વક્તવ્યં વચને કિં દરિદ્રતા ॥ ૨૮ ॥

પ્રિય વાક્ય કહેવાથી સર્વ પ્રાણી પ્રસન્ન થાય છે; માટે મનુષ્યોએ તેવુંજ બોલવું યોગ્ય છે. વચનમાં દરિદ્રતા શી? ૨૮.

શકટં પંચ હસ્તેન દશહસ્તેન વાજિનમ્ ।

હસ્તિનં તુ સહસ્રેણ દેશત્યાગેન દુર્જનમ્ ॥ ૨૯ ॥

ગાડાથી પાંચ હાથ, ઘોડાથી દેશ હાથ, હાથીથી હજાર હાથ; અને દુર્જનથી દેશનો પણ ત્યાગ કરીને દૂર રહેવું. ૨૯.

લોકયાત્રા મયં લજ્જા દાક્ષિણ્યં ત્યાગશીલતા ।

પંચ યત્ર ન વિદ્યંતે ન કુર્યાત્તત્ર સંગતિમ્ ॥ ૩૦ ॥

જે સ્થાનનાં લોકોમાં નિર્વાહનું સાધન, લય, લંબળ, કુશળતા, અને ઉદારતા એ પાંચ વાનાં ન હોય ત્યાંના લોકોની સંગતિ કરવી નહિ. ૩૦.

ધનિકઃ શ્રોત્રિયો રાજા નદી વૈદ્યસ્તુ પંચમઃ ।

પંચ યત્ર ન વિદ્યંતે ન તત્ર દિવસં વસેત્ ॥ ૩૧ ॥

જે સ્થળમાં ધનવાન, શાસ્ત્રને જાણનાર, રાજા, નદી અને પાંચમો વૈદ્ય એ પાંચ વાનાં જણાય નહિ ત્યાં એક દિવસ પણ વસવું નહિ. ૩૧.

ઉપસર્ગેઽન્યચક્રે ચ દુર્ભિક્ષે ચ ભયાવહે ।

અસાધુજનસંપર્કે યઃ પલાયતિ જીવતિ ॥ ૩૨ ॥

ઉપદ્રવ જાગે ત્યારે, શત્રુ રહી આવે ત્યારે, ભયંકર દુષ્કાળના સમયમાં; અને ખળ પુરૂષોના સંગથી જે દૂર ભાગે છે તે જીવતા રહે છે. ૩૨.

વરં પ્રાણપરિત્યાગો માનભંગેન જીવનાત્ ।

પ્રાણત્યાગે ક્ષણં દુઃખં માનભંગે દિને દિને ॥ ૩૩ ॥

માનભંગ થઈને જીવવા કરતાં પ્રાણનો ત્યાગ કરવો શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે પ્રાણત્યાગ કરવા સમયે ક્ષણવારજ દુઃખ થાય છે; પરંતુ માનભંગ થવાથી તો સર્વદા દુઃખ થાય છે. ૩૩.

મુદૂર્તમપિ જીવેચ નરઃ શુક્લેન કર્મણા ।

ન કલ્પમપિ કષ્ટેન લોકદ્વયવિરોધિના ॥ ૩૪ ॥

શુભ કર્મ કરીને મનુષ્ય જે ઘડીજી જીવે તો તે પણ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ આ લોક તથા પરલોકના વિરોધી દુષ્ટ કર્મ કરીને અલ્પ પર્યાંત જીવવું એ દુઃખદાયક છે. ૩૪.

વિદ્યાર્થીં સેવકઃ પાંથઃ ક્ષુધાર્તો ભયક્રાંતરઃ ।

માંડારી પ્રતિહારશ્ચ સપ્તસુપ્તાન્પ્રવોધયેત્ ॥ ૩૫ ॥

વિદ્યાર્થી, સેવક, પ્રવાસી, ભુખ્યો, ભયભીત, માંડારી અને

દ્વારપાળ એ સાતને સુતા હોય તો જગાડવા જોઈએ. ૩૫.

अहिं नृपं च शार्दूलं किटिं च बालकं तथा ।

परश्वानं च मूर्खं च सप्त सुप्तान्न बोधयेत् ॥ ૩૬ ॥

સર્પ, રાજા, વાઘ, ભુંડ, બાળક, બીજનો કુતરો; અને મૂર્ખ એ સાતને સુતા હોય તો જગાડવા નહિ. ૩૬..

अर्थनाशं मनस्तापं गृहिणीचरितानि च ।

नीचवाक्यं चापमानं मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ ૩૭ ॥

ધનનો નાશ, મનનો સંતાપ, પોતાની સ્ત્રીની વર્તણૂક, નીચં મનુષ્યે કહેલાં વચન; અને કોઈએ પોતાનું કરેલું અપમાન એટલાં વાનાં બુદ્ધિવાન પુરુષે પ્રગટ કરવાં નહિ. ૩૭.

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।

कस्याहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ ૩૮ ॥

સમય કેવો છે? મિત્ર કોણ છે? દેશ કેવો છે? આવક અને ખર્ચ કેવાં છે? હું કોનો છું? અને મારામાં શક્તિ કેટલી છે? એ સર્વ બાબતો મનુષ્યે વારંવાર વિચારવી જોઈએ. ૩૮.

जलबिंदुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।

स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ ૩૯ ॥

જળનું એક એક ટીપું પડવાથી કંમે કરીને ઘડો ભરાઈ જાય છે. વિદ્યા, ધન, અને ધર્મ સંપાદન કરવામાં પણ એજ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી ચત્ન કરવો. ૩૯.

त्यजेद्धर्मं दयाहीनं विद्याहीनं गुरुं त्यजेत् ।

ત્યજેત્ક્રોધમુર્ખીં માર્યાં નિઃસ્નેહાન્વાંધર્વાંસ્ત્યજેત્ ॥ ૪૦ ॥

હયા રહિત ધર્મનો, વિદ્યા રહિત ગુરૂનો, ક્રોધમુખી સ્ત્રીનો, અને સ્નેહરહિત બાંધવોનો ત્યાગ કરવો. ૪૦.

વિનયં રાજપુત્રેભ્યઃ પંડિતેભ્યઃ સુમાપિતમ્ ।

અનૃતં દ્યૂતકારેભ્યઃ સ્ત્રીભ્યઃ શિક્ષેત કૈતવમ્ ॥ ૪૧ ॥

સમતા રાજપુત્રો પાસેથી, સદ્વચનો પંડિતો પાસેથી, અસત્ય બુગારીઓ પાસેથી; અને છળ સ્ત્રીઓ પાસેથી શીખવું. અર્થાત્ તે તે પદ્ધતિમાં તે તે ગુણો વિશેષ કરીને રહેલા છે. ૪૧.

દાને તપસિ શૌર્યં વા વિજ્ઞાને વિનયે નયે ।

વિસ્મયો ન હિ કર્તવ્યો વહુરત્ના વસુંધરા ॥ ૪૨ ॥

દાનમાં, તપમાં, પરાક્રમમાં, વિજ્ઞાનમાં, નમ્રતામાં; અને નીતિમાં કોઈ પણ પુરૂષની કુશળતા જોઈને વિસ્મય થવું યોગ્ય નથી. કારણ કે વસુંધરા (પૃથ્વી) બહુ રત્નોવાળી છે. ૪૨

યત્રોદકં તત્ર વસંતિ હંસાસ્તથૈવ શુષ્કં પરિવર્જયંતિ ।

ન હંસતુલ્યેન નરેણ ભાવ્યં પુનસ્ત્યજંતઃ પુનરાશ્રયન્તઃ ॥ ૪૩ ॥

હંસ પાણી હોય છે ત્યાં વસે છે, અને શુષ્ક પડી જતાં તે સ્થળને છોડી દે છે, તેવો (હંસના જેવો) વારંવાર ત્યાગ કરવાનો અને આશ્રય કરવાનો સ્વભાવ મનુષ્યે રાખવો નહિ. ૪૩.

સંતોપસ્ત્રિષુ કર્તવ્યઃ સ્વદારે ભોજને ધ્રુવે ।

ત્રિષુ ચૈવ ન કર્તવ્યોઽધ્યયને જપદાનયોઃ ॥ ૪૪ ॥

પ્રોતાની સ્ત્રી, લોજન અને ધન આ ત્રણે વસ્તુમાં મનુષ્યે

સંતોષ રાખવો થોડ્ય છે; પરંતુ વિદ્યાભ્યાસ કરવો, જપ કરવો, અને દાન કરવું એ ત્રણ બાબતોમાં કદી પણ સંતોષ ન રાખવો. ૪૪.

પાદાભ્યાં ન સ્પૃશેદગ્નિ ગુરું બ્રાહ્મણમેવ ચ ।

નૈવ ગાં ન કુમારીં ચ ન વૃદ્ધં ન શિશું તથા ॥ ૪૫ ॥

અગ્નિ, ગુરૂ, બ્રાહ્મણ, ગાય, કુમારિકા, વૃદ્ધ તથા બાળક એટલાંને પગથી સ્પર્શ કરવો નહિ. ૪૫.

પ્રકરણ ૧૩ મું.-વિવિધ સુવાક્ય.

જલે તૈલં સ્વલે ગુહ્યં પાત્રે દાનં મનાગપિ ।

પ્રાજ્ઞે શાસ્ત્રં સ્વયં યાતિ વિસ્તારં વસ્તુશક્તિઃ ॥ ૧ ॥

જળમાં તેલ, દુર્જનમાં છાની વાત, સુપાત્રને દાન અને બુદ્ધિમાન પુરૂષમાં શાસ્ત્ર એટલાં વાનાં થોડાં હોય તોપણ વસ્તુ શક્તિથી પોતાની મેળેજ વિસ્તારને પામે છે. ૧.

વિત્તેન રક્ષ્યતે ધર્મો વિદ્યા યોગેન રક્ષ્યતે ।

મૃદુનાં રક્ષ્યતે ભૂપઃ સત્ત્વિયા રક્ષ્યતે ગૃહમ્ ॥ ૨ ॥

ધનથી ધર્મની, યોગથી જ્ઞાનની, કોમળતાથી રાજાની અને રૂઢી સ્ત્રીથી ઘરની રક્ષા થાય છે. ૨.

અધના ધનમિચ્છન્તિ વાચં ચૈવ ચતુષ્પદાઃ ।

માનવાઃ સ્વર્ગમિચ્છન્તિ મોક્ષમિચ્છન્તિ દેવતાઃ ॥ ૩ ॥

નિર્ધની ધનને, પશુઓ વાચાને, મનુષ્યો સ્વર્ગને; અને દેવતાઓ મોક્ષને ઇચ્છે છે, અર્થાત્ જગતમાં ઇચ્છાવિનાશ કોઈ નથી. ૩.

અશક્તસ્તુ ભવેત્સાધુર્બ્રહ્મચારી ચ નિર્ધનઃ ।

વ્યાધિષ્ઠો દેવભક્તશ્ચ વૃદ્ધા નારી પતિવ્રતા ॥ ૪ ॥

અશક્ત મનુષ્ય સાધુ થાય છે, નિર્ધન બ્રહ્મચારી થાય છે, રોગિષ્ઠ દેવભક્ત બને છે; અને વૃદ્ધ સ્ત્રી પતિવ્રતા થાય છે. ૪.

ગંધઃ સુવર્ણે ફલમિશ્નુદંડે નાકારી પુષ્પં સ્વલુ ચંદનસ્ય ।

વિદ્વાન્ધનીભૂપતિર્દીર્ઘજીવી ધાતુઃપુરા કોઽપિનબુદ્ધિદોઽભૂત્ ॥૫॥

સુવર્ણને સુગંધ, શેરડીને ફળ, ચંદનના વૃક્ષને ફૂલ, ધનવાળો વિદ્વાન, અને દીર્ઘ આયુષ્યવાળો રાજા; એટલા વાનાં ન કર્યા તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, ખરેખર વિદ્યાતાને સૃષ્ટિ રચતી વખતે કોઈ બુદ્ધિ આપનાર ન હતું. ૫.

શુદ્ધં ભૂમિગતં તોયં શુદ્ધા નારી પતિવ્રતા ।

શુચિઃ ક્ષેમકરો રાજા સંતુષ્ઠો બ્રાહ્મણઃ શુચિઃ ॥ ૬ ॥

ભૂમિપર પડેલું જળ, પતિવ્રતા નારી, પ્રભુતું કલ્યાણ કરનારો રાજા, અને સંતોષી બ્રાહ્મણ એ પવિત્ર છે. ૬.

અજીર્ણે ભેષજં વારિ જીર્ણે વારિ વલપ્રદમ્ ।

ભોજને ચામૃતં વારિ ભોજનાંતે વિષપ્રદમ્ ॥ ૭ ॥

અજીર્ણ ઉપર જળપાન ઔષધરૂપ છે, પચી ગયા પછી જળપાન બળને આપનારું છે, ભોજનની મધ્યમાં જળપાન અમૃતરૂપ છે; અને ભોજનની છેવટે જળપાન વિષના જેવું ફળ આપનારું છે. ૭.

તુપ્યાન્તિ ભોજને વિપ્રા મયૂરા ઘનગર્જિતે ।

સાધવઃ પરસંપત્તૌ સ્વલાઃ પરવિપત્તિબુ ॥ ૮ ॥

લોજન સમયે બ્રાહ્મણો, મેઘ ગર્જવાથી મોર, બીજને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી સજ્જનો; અને બીજ ઉપર વિપત્તિ પડવાથી બળપુરૂષો પ્રસન્ન થાય છે. ૮.

ઋણકર્તા પિતા શત્રુર્માતા ચ વ્યભિચારિણી ।

માર્યા રૂપવતી શત્રુઃ પુત્રઃ શત્રુરપણ્ડિતઃ ॥ ૯ ॥

ઋણ કરનારો પિતા, વ્યભિચારિણી માતા, રૂપવાળી સ્ત્રી; અને વિદ્યા ભણ્યા વિનાનો પુત્ર એ શત્રુ છે. ૯.

લુબ્ધાનાં યાચકઃ શત્રુર્ભૂર્વાણાં બોધકો રિપુઃ ।

જારહ્વીણાં પતિઃ શત્રુશ્ચૌરાણાં ચંદ્રમા રિપુઃ ॥ ૧૦ ॥

લોભીઆઓને યાચક, મૂર્ખાઓને બોધકરનારો, વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓને સ્વામી, અને ચોરોને ચંદ્રમા શત્રુ છે. ૧૦.

ભ્રમન્સંપૂજ્યતે રાજા ભ્રમન્સંપૂજ્યતે દ્વિજઃ ।

ભ્રમન્સંપૂજ્યતે યોગી સ્ત્રી ભ્રમન્તી વિનશ્યતિ ॥ ૧૧ ॥

ભ્રમણ (પ્રવાસ) કરવાથી રાજા, દ્વિજ અને યોગી પૂજ્ય છે; પરંતુ સ્ત્રીભ્રમણ કરવાથી નાશને પામે છે. ૧૧.

અયમમૃતનિધાનં નાયકોઽપ્યૌષધીના ।

મમૃતમયશરીરઃ કાંતિયુક્તોઽપિ ચન્દ્રઃ ॥

ભવતિ વિગતરશ્મિર્મંડલં પ્રાપ્ય માનોઃ ।

પરસદનનિવિષ્ટઃ કો લઘુત્વં ન યાતિ ॥ ૧૨ ॥

પારકે ઘેર જવાથી હલકાઈ કોણ નથી પામતો? અમૃતને

ભંડાર, ઔષધીનો અધિપતિ, અમૃતમય શરીરવાળો, અને તેજસ્વી હોવા છતાં, ચંદ્રમા પણ સૂર્યમંડળમાં જવાથી નિસ્તેજ થઈ જાય છે. ૧૨.

તૃણં લઘુ તૃણાત્તૂલસ્તૂલાદપિ ચ યાચકઃ ।

વાયુનાં કિં ન નીતોસૌ મામયં યાચયિષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

સર્વ કરતાં તૃણ, તૃણ કરતાં રૂ અને રૂ કરતાં પણ ચાચક હલકે હોય છે; છતાં તેને વાયુ કેમ નથી ઉડાડી દેતો ? કારણ એમ કે, વાયુ એમ સમજે છે કે રહારી પાસે પણ કંઈ માગશે. ૧૩

વિપ્રાસ્મિન્નગરે મહાન્કથય-કસ્તાલદ્રુમાણાં ગણઃ

કો દાતા રંજકો દદાતિ વસનં પ્રાતર્ગૃહીત્વા નિશિ ।

કો દક્ષઃ પરવિત્તદારહરણે સર્વોપિ દક્ષો જનઃ

કસ્માઝ્જીવસિ હે સર્વે વિષકૃમિન્યાયેન જીવામ્યહમ્ ॥ ૧૪ ॥

હે વિપ્ર ! આ નગરમાં મોટા પુરુષ કોણ છે ? તાડના ઝાડોને સમુદાય. દાતા કોણ છે ! ઘોળી; કેમકે તે સુવારમાં વસ્ત્ર દે છે, અને રાત્રે પાછાં આપે છે. ચતુર કોણ છે ? પરધન અને પરસ્ત્રીતું હરણ કરવામાં સર્વ મનુષ્યો ચતુર છે. ત્યારે એવા નગરમાં હે મિત્ર ! તું કેવી રીતે જીવે છે ? ઝેરનો કીડો ઝેરમાં જીવે છે તેમ હું પણ જીવું છું. ૧૪.

હસ્તી સ્થૂલતનુઃ સ ચાંકુશવશઃ કિં હસ્તિમાત્રોઽકુશો

દીપે પ્રજ્વલિતે પ્રણશ્યતિ તમઃ કિં દીપમાત્રં તમઃ ॥

વજ્રેણાપિ હતાઃ પતન્તિ ગિરયઃ કિં વજ્રમાત્રા નગા

સ્તેજો યસ્ય વિરાજતે સ વલવાન્સ્થૂલેષુ કઃ પ્રત્યયઃ ॥ ૧૫ ॥

હાથી મોટા શરીરવાળો છતાં ચાંકુશને વશ રહે છે, તેથી શુ

તે અંકુશ હાથીના જેવડું મ્હોટું છે ? દીપક પ્રગટવાથી અંધારું નાશ પામે છે, તેથી શું તે દીપક અંધારા જેવડો મ્હોટો છે? અને વિજળીના પડવાથી પર્વતો પડી જાય છે, તેથી વીજળી શું પર્વતના જેવડી મ્હોટી છે? અર્થાત્ નહિજ; અને તેથી એમ સમજાય છે કે બળનો આધાર મ્હોટાપણા ઉપર નથી; પરંતુ જેમાં તેજસ્વીપણું વિરાજમાન હોય છે તેજ બળવાન છે. ૧૫.

કોકિલાનાં સ્વરો રૂપં સ્ત્રીणां રૂપં પતિવ્રતम् ।

વિદ્યારૂપં કુરૂપાणां ક્ષમા રૂપં તપસ્વિનામ્ ॥ ૧૬ ॥

કોયલની સુંદરતા સુંદર સ્વર, સ્ત્રીની સુંદરતા પતિવ્રતપણું, રૂપરહિત મનુષ્યોની સુંદરતા વિદ્યા તથા તપસ્વીઓની ક્ષમા છે. ૧૬.

અતિરૂપેણ વૈ સીતા અતિર્ગ્વેણ રાવણઃ ।

અતિદાનાદ્દલિર્બદ્ધો હ્યતિર્સર્વત્ર વર્જયેત્ ॥ ૧૭ ॥

અતિ સુંદરતાને લીધે સીતાનું હરણ થયું, અતિ ગર્વ કરવાથી રાવણનો નાશ થયો, અને અતિ દાન કરવાથી બળી રાજાને અંધન થયું, માટે (અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્) અતિશયપણું સર્વ આબતમાં ત્યજવું. ૧૭.

દાનેન પાણિર્ન તુ કંકણેન સ્નાનેન શુદ્ધિર્ન તુ ચંદનેન ।

માનેન તૃપ્તિર્ન તુ ભોજનેન જ્ઞાનેન મુક્તિર્ન તુ મંદનેન ॥ ૧૮ ॥

ખરી શોભા દાન કરવાથી છે; પણ ઘરેણાંથી નહિ; શરીરની શુદ્ધિ સ્નાન કરવાથી થાય છે; પણ અંદનના લેપ કરવાથી નહિ; ખરી તૃપ્તિ સન્માનથી છે; પણ ભોજનથી નહિ; યથાર્થ મુક્તિ જ્ઞાનથી છે ; પણ વસ્ત્રાભૂષણથી નહિ. ૧૮.

નાસ્તિ કામસમો વ્યાધિર્નાસ્તિ મોહસમો રિપુઃ ।

નાસ્તિ કોપસમો વહ્નિર્નાસ્તિ જ્ઞાનાત્પરં સુખમ્ ॥ ૧૯ ॥

કામ સમાન વ્યાધિ નથી, મોહ સમાન શત્રુ નથી, ક્રોધ સમાન અગ્નિ નથી, અને જ્ઞાન સમાન બીજું સુખ નથી. ૧૯.

નાન્નોદકસમં દાનં ન તિથિર્દ્વાદશી સમા ।

ન ગાયત્ર્યાઃ પરો મંત્રો ન માતૃદૈવતં પરમ્ ॥ ૨૦ ॥

અન્નજળ સમાન દાન, દ્વાદશી સમાન તિથિ, ગાયત્રી સમાન બીજો મંત્ર, અને માતા સમાન બીજો દેવતા નથી. ૨૦.

નાસ્તિ મેઘસમં તોયં નાસ્તિ ચાત્મસમં વલમ્ ।

નાસ્તિ ચક્ષુઃસમં તેજો નાસ્તિ ચાન્નસમં પ્રિયમ્ ॥ ૨૧ ॥

મેઘ સમાન જળ, આપ સમાન બળ, નેત્ર સમાન તેજ અને અન્ન સમાન બીજું વહાણું નથી. ૨૧.

ગૃહાસક્તસ્ય નો વિદ્યા નો દયા માંસભોજિનઃ ।

દ્રવ્યલુબ્ધસ્ય નો સત્યં સ્ત્રૈણસ્ય ન પવિત્રતા ॥ ૨૨ ॥

ઘરમાં અસક્તિવાળા મનુષ્યને વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી, માંસાહારીને દયા હોતી નથી, પૈસાના લોભમાં સત્યતા હોતી નથી, અને વ્યભિચારીને પવિત્રતા હોતી નથી. ૨૨.

રાજા વેશ્યા યમશ્ચાગ્નિસ્તસ્કરો વાલયાચકૌ ।

પરદુઃખં ન જાનંતિ હ્યષ્ટમો ગ્રામકંટકઃ ॥ ૨૩ ॥

રાજા, વેશ્યા, યમ, અગ્નિ, ચોર, બાળક, માગણ અને ગામના લોકોને દુઃખ દેનાર એઓ પારકાના દુઃખને જાણતા નથી ? ૨૩.

ન પશ્યંતિ ચ જન્માન્ધાઃ કામાન્ધા નૈવ પશ્યતિ ।

મદોન્મત્તા ન પશ્યંતિ અર્થી દોષ ન પશ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

જન્મથી આંધળો હોય તે કશું દેખતો નથી, કામથી આંધળો થયો હોય તે અને મદપાનથી ગાંડો થયેલો હોય તે પણ કશું દેખતો નથી, તથા સ્વાર્થી મનુષ્ય દોષને દેખતો નથી. ૨૪.

કોતિભારઃ સમર્થાનાં કિં દૂરં વ્યવસાયિનામ્ ।

કો વિદેશઃ સવિદ્યાનાં કઃ પ્રિયઃ પ્રિયવાદિનામ્ ॥ ૨૫ ॥

બળવાનને કંઈ વસ્તુ ભારે છે ? આલનારને દૂર શું છે ? સારા વિદ્વાનને પરદેશ કયો છે ? અને પ્રિય વાણી બોલનારને પરાયું કોણ છે ? ૨૫.

કસ્યં દોષઃ કુલે નાસ્તિ વ્યાધિના કેન પીડિતાઃ ।

વ્યસનં કેન ન પ્રાપ્તં કસ્ય સૌખ્યં નિરન્તરમ્ ॥ ૨૬ ॥

દોષ કોના કુળમાં નથી ? રોગથી કોણ પીડાયેલો નથી ? દુઃખ કોને નથી આવતું ? અને સુખ નિરંતર કોને રહે છે ? ૨૬.

કવયઃ કિં ન પશ્યંતિ કિન્ન કુર્વંતિ યોષિતઃ ।

મદ્યપાઃ કિં ન જલ્પંતિ કિં ન સ્વાદંતિ વાયસાઃ ॥ ૨૭ ॥

મહાત્માઓ શું નથી ભેદ શક્તા ? સ્ત્રીઓ શું નથી કરી શકતી ? મદ્યપાન કરનાર શું નથી બકતા ? અને કાગડા શું નથી ખાતા ? ૨૭.

કોર્થાન્પ્રાપ્ય ન ગર્વિતો ત્રિષયિણઃ કસ્યાપદોસ્તં ગતાઃ

સ્ત્રીભિઃ કસ્ય ન સ્વખંડિતં ભુવિ મનઃ કો નામ રાજાં પ્રિયઃ ॥

કઃ કાલસ્ય ન ગોચરાન્તરગતઃ કોથો ગતો ગૌરવં ।

કો વા દુર્જનવાગુરાસુ પતિતઃ ક્ષેમેણ યાતઃ પુમાન્ ॥૨૮॥

ધન પ્રાપ્ત થવા છતાં અભિમાની કોણ નથી થતો ? કયા વિપત્તી પુરૂષની વિપત્તિ મટી ગઈ છે ? જગતમાં સ્ત્રીઓએ કોના મનને વિકારી નથી કર્યું ? રાજાને પ્રિય કોણ થયું છે ? કાળને વશ કોણ નથી થતું ? કયા યાત્રકે મ્હોટાઈ મેળવી ? દુર્જનના દુર્ગુણોમાં પડીને આ સંસારના માર્ગમાં કયો મુસાફર કુશળ-તાથી ગયો ? ૨૮.

લોભશ્વેદગુણેન કિં પિશુનતા યદ્યસ્તિ કિં પાતકૈઃ

સત્યં ચેત્તપસા ચ કિં શુચિ મનો યદ્યસ્તિ તીર્થેન કિમ્

સૌજન્યં યદિ કિં ગુણૈઃ સુમહિમા યદ્યસ્તિ કિં મંડનૈઃ

સદ્વિદ્યા યદિ કિં ધનૈરપયશો યદ્યસ્તિ કિં મૃત્યુના ॥૨૯॥

મનુષ્યમાં લોભરૂપી અવશુણ હોય, તો ખીન્ન અવશુણથી શું પ્રયોજન છે ? આડીયાપણું હોય, તો ખીન્ન પાપો કરવાનું શું પ્રયોજન ? સત્યતા હોય, તો તપથી શું પ્રયોજન ? મન શુદ્ધ હોય, તો તીર્થથી શું પ્રયોજન ? સજ્જનતા હોય, તો ખીન્ન શુભોતું શું પ્રયોજન ? કીર્તિ હોય, તો આભૂષણનું શું પ્રયોજન ? સદ્વિદ્યા હોય તો ધનનું શું પ્રયોજન ? અને અપ-કીર્તિ હોય તો મૃત્યુનું શું પ્રયોજન ? ૨૯.

વલં વિદ્યા ચ વિપ્રાણાં રાજાં સૈન્યં વલં તથા ।

વલં વિત્તં ચ વૈશ્યાનાં શૂદ્રાણાં ચ કનિષ્ઠિકા ॥૩૦॥

પ્રાદ્યુક્ષોતું બળ વિદ્યા, રાજાઓનું બળ સૈન્ય, વૈશ્યોતું બળ લક્ષ્મી અને શૂદ્રોતું બળ સેવા છે. ૩૦.

બાહુર્વાર્યવલં રાજ્ઞો બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવિદ્વલી ।

રૂપયૌવનમાધુર્યં સ્ત્રીणां बलमनुत्तमम् ॥ ૩૧ ॥

હાથમાં પરાક્રમ હોવું એ રાજાનું બળ છે, બ્રહ્મજ્ઞાન એ બ્રાહ્મણનું બળ છે, રૂપ, યૌવન અને વાણીમાં મધુરતા એ સ્ત્રીઓનું અતિ ઉત્તમ બળ છે. ૩૧.

ધનધાન્યપ્રયોગેષુ વિદ્યાસંગ્રહણેષુ ચ ।

आहारे व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सुखी भवेत् ॥ ૩૨ ॥

ધન અને ધાન્યના બ્યાપારમાં, વિદ્યા લાણવામાં, જમવામાં અને વ્યવહારમાં લજ્જાનો ન્યાય કરનાર મનુષ્ય સુખી થાય છે. ૩૨.

तद्भोजनं यद्द्विजभुक्तशेषं तत्सौहृદं यत्क्रियते परस्मिन् ।

सा प्राज्ञता या नकराति पापं दंभं विना यः क्रियते स धर्मः ॥ ૩૩ ॥

બ્રાહ્મણને જમતાં શેષ રહેલું હોય તેજ લોજન, ખીજા ઉપર દ્વેષ કરવો એજ મિત્રતા, પાપકર્મ ન કરવું એજ જ્ઞાનીપણું, અને આડંબર વિના કરવામાં આવે એજ ધર્મ છે. ૩૩.

एकाकिना तपो द्वाभ्यां पठनं गायनं त्रिभिः ।

चतुर्भिर्गमनं क्षेत्रं पंचभिर्बहभीरणम् ॥ ૩૪ ॥

તપ કરવામાં એકલા, લાણવામાં એ જણ, ગાયન કરવામાં ત્રણ, પ્રવાસ કરવામાં ચાર, ખેતી કરવામાં પાંચ, અને યુદ્ધ કરવામાં ઘણા માણસો હોય તો વધારે અનુકૂળ છે. ૩૪.

बहूनां चैव सत्त्वानां समवायो रिपुंजयः ।

वर्षाधाराधरो मेघस्तृणैरपि निवार्यते ॥ ૩૫ ॥

તુણનો સમૂહ જેમ વર્ષાદિની ધારાવાળા મેઘનું નિવારણ કરે

છે, તેમ ઘણા મનુષ્યોનો સમુદાય શત્રુને જીતે છે, એ નિશ્ચય છે. ૩૫

ઉત્પન્નપશ્ચાત્તાપસ્થબુદ્ધિર્ભવતિ યાદશી ।

તાદશી યદિ પૂર્વે સ્યાત્કસ્ય વ સ્યાન્મહોદયઃ ॥ ૩૬ ॥

નિંદવા યોગ્ય કર્મ કર્યા પછી પસ્તાવો કરનાર મનુષ્યને પાછળથી જેવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી બુદ્ધિ જો પ્રથમથી જ થતી હોય, તો કેનો ઉદય ન થાય? ૩૬.

તાદશી જાયતે બુદ્ધિર્વ્યવસાયોપિ તાદશઃ ।

સહાયાસ્તાદશા એવ યાદશી ભવિતવ્યતા ॥ ૩૭ ॥

ભાવિમાં બનવાનું હોય છે તેવી જ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે; અને ઉપાય પણ તેવા જ સુઝે છે, તથા સહાય કરનાર પણ તેવા જ મળે છે. ૩૭

ન નિર્મિતા કેન ન દૃષ્ટપૂર્વા ન શ્રૂયતે હેમમયી કુરંગી ।

તથાપિ તૃષ્ણા રઘુનંદનસ્ય વિનાશકાલે વિપરીતિબુદ્ધિઃ ૩૮

સુવર્ણની મૃગલી પૂર્વે કોઈએ રચી નહોતી, તેમ જોઈ નહોતી, કે સાંભળી નહોતી, તેમ છતાં રામચંદ્રજીને તેની ઇચ્છા થઈ; માટે કહેવત છે કે “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.” ૩૮.

મૂર્ખશિષ્યોપદેશેન દુષ્ટસ્ત્રીભરણેન ચ ।

દુઃસ્થિતૈઃ સંપ્રયોગેણ પંડિતોપ્યવસીદતિ ॥ ૩૯ ॥

મૂર્ખ શિષ્યને ઉપદેશ કરવાથી, દુષ્ટ સ્ત્રીનું પાલણુપોષણ કરવાથી, અને દુઃખી મનુષ્યો સાથે વ્યવહાર કરવાથી પંડિત પણ દુઃખી થાય છે. ૩૯.

કુરાજરાજ્યેન કુતઃ પ્રજાસુખં

કુમિત્રમિત્રેણ કુતોભિનિર્વૃત્તિ ॥

કુદારદારૈશ્ચ કુતો ગૃહેતિ:

કુશિષ્યમધ્યાપયતઃ કુતો યશઃ ॥ ૪૦ ॥

ખરાખ રાજના રાજ્યમાં સુખ ક્યાંથી ? કુમિત્રની મિત્ર-
તામાં નિવૃત્તિ ક્યાંથી ? દુર્ગુણી સ્ત્રીવાળાને ઘરમાં પ્રીતિ ક્યાંથી ?
અને ખરાખ શિષ્યને ભણાવવાથી યશ ક્યાંથી ? ૪૦.

વરં ન રાજ્યં ન કુરાજરાજ્યં વરં ન મિત્ર ન કુમિત્રમિત્રમ્ ।

વરં ન શિષ્યોં ન કુશિષ્યશિષ્યોં વરં ન દારા ન કુદારદારાઃ ॥

રાજ્ય ન હોય તે સાડું; પણ ખરાખ રાજનું રાજ્ય સાડું
નથી. મિત્ર ન હોય તે સાડું; પરંતુ કુમિત્ર મિત્ર સારો નહિ.
શિષ્ય ન હોય તે સાડું; પરંતુ ખરાખ શિષ્ય હોય તે સારો નહિ.
સ્ત્રી ન હોય તે સાડું; પરંતુ ખરાખ સ્ત્રી હોય તે સારી નહિ. ૪૧.

કુગ્રામવાસઃ કુલહનિ સેવા ।

કુભોજનં ક્રોધમુર્ખી ચ માર્યા ॥

પુત્રશ્ચ મૂર્ખો વિધવા ચ કન્યા ।

વિનાગ્નિના ષડ્ પ્રદહંતિ કાયમ્ ॥ ૪૨ ॥

ખરાખ ગામમાં વાસ, નીચ કુળના મનુષ્યોની સેવા, ખરાખ
લોજન, ક્રોધ સુખી સ્ત્રી, મૂર્ખ પુત્ર અને વિધવા પુત્રી એ છ
વાનાં અગ્નિ વિનાજ શરીરને બાળે છે. ૪૨.

કાંતાવિયોગઃ સ્વજનાપમાનો રણસ્ય શેષઃ કુનૃપસ્ય સેવા ।

દરિદ્રભાવો વિષમા સમા ચ વિનાગ્નિમેતે પ્રદહન્તિ કાયમ્ ॥

સારી સ્ત્રીનો વિયોગ, પોતાના મનુષ્યોએ કરેલું અપમાન,

યુદ્ધમાં જીવતો રહેલોશત્રુ, દુર્ગુણી રાજાની સેવા, નિર્ધનતા અને ખરાબ માણસોની સભા એટલાં વાનાં વિના અગ્નિએ શરીરને બાળે છે. ૪૩.

નિર્ગુણસ્ય હતં રૂપં દુઃશીલસ્ય હતં કુલમ્ ॥

અસિદ્ધસ્ય હતા વિદ્યા અભોગેન હતં ધનમ્ ॥ ૪૪ ॥

ગુણ વિનાનું રૂપ, નઠારી આલવાળાનું કુળ, સિદ્ધિ થયા વિનાની વિદ્યા, અને ભોગ વિનાનું ધન વૃથા છે. ૪૪.

હતં જ્ઞાનં ક્રિયાહીનં હતશ્ચાજ્ઞાનતો નરઃ ।

હતં નિર્નાયકં સૈન્યં સ્ત્રિયો નષ્ટા હ્યર્ભર્તૃકાઃ ॥ ૪૫ ॥

ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વૃથા છે, અજ્ઞાનથી મનુષ્ય મરેલા જેવો છે, નાયક વિનાનું સૈન્ય માર્યું જાય છે અને પતિ વિનાની સ્ત્રી નાશ પામે છે. ૪૫.

આત્મદ્વેષાદ્ભવેન્મૃત્યુઃ પરદ્વેષાદ્ધનક્ષયઃ ।

રાજદ્વેષાદ્ભવેન્નાશો બ્રહ્મદ્વેષાત્કુલક્ષયઃ ॥ ૪૬ ॥

મહોટાઓનો દ્વેષ કરવાથી મૃત્યુ થાય છે, શત્રુનો દ્વેષ કરવાથી ધનનો ક્ષય થાય છે, રાજાનો દ્વેષ કરવાથી પોતાનો નાશ થાય છે; અને ઉત્તમ પ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરવાથી કુળનો ક્ષય થાય છે. ૪૬.

દુષ્ટ માર્યા શઠં મિત્રં મૃત્યુશ્ચોત્તરદાયકઃ ।

સસર્પે ચ ગૃહે વાસો મૃત્યુરેવ ન સંશયઃ ॥ ૪૭ ॥

દુર્ગુણી સ્ત્રી, શઠ મિત્ર, સામે ઉત્તર દેનારો સેવક; અને સર્પવાળા ઘરમાં રહેવું એટલાં વાનાં મૃત્યુ રૂપજ છે એમાં સંશય નથી. ૪૭.

ધર્મ ધનં ચ ધાન્યં ચ ગુરોર્વચનમૌષધમ્ ।

સુગૃહીતં ચ કર્તવ્યમન્યથા તુ ન જીવતિ ॥ ૪૮ ॥

ધર્મ, ધન, ધાન્ય, શુદ્ધ વચન અને ઔષધ એ સર્વ
પ્રારી રીતે સંપાદન કરવા યોગ્ય છે; કારણ કે તેમ ન કરનારો
જીવતો નથી. ૪૮.

આત્મવર્ગં પરિત્યજ્ય પરવર્ગં સમાશ્રયેત્ ।

સ્વયમેવ લયં યાતિ યથા રાજ્યમધર્મતઃ ॥ ૪૯ ॥

જે મનુષ્ય પોતાના સ્વકુટુંબ અથવા મિત્રવર્ગનો પરિત્યાગ
રીતે પરાયા વર્ગનો આશ્રય લે છે, તે જેમ અધર્માચરણ રાજ્ય
નાશ પામે છે એવી રીતે પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે. ૪૯.

અભ્યાસાદ્ધાર્યતે વિદ્યા કુલં શીલેન ધાર્યતે ।

ગુણેન જ્ઞાયતે ત્વાર્યઃ કોપો નેત્રેણ ગમ્યતે ॥ ૫૦ ॥

અભ્યાસથી વિદ્યા અને શીળથી કુળની આખંડ અને શુણ્ણથી
પ્રેક્ષતા ટકી રહે છે તથા નેત્રથી કોપની પરીક્ષા થાય છે. ૫૦.

આચારઃ કુલમાख्याતિ દેશમાख्याતિ ભાષણમ્ ।

સંભ્રમઃ સ્નેહમાख्याતિ વપુરાख्याતિ ભોજનમ્ ॥ ૫૧ ॥

આચાર કુળને, બોલી દેશને, આદરસત્કાર સ્નેહને અને
પ્રારીર ભોજનને જણાવે છે. ૫૧.

દાક્ષિણ્યં સ્વજને દયા પરજને શાઠ્યં સદા દુર્જને

પ્રીતિઃ સાધુજને સ્મયઃ સ્વલજને વિદ્વજ્જને ચાર્જવમ્ ।

શૌર્ય શત્રુજને ક્ષમા ગુરુજને નારીજને ધૂર્તતા ।

इत्यं ये पुरुषाः कलासु कुशलं स्तेष्वेव लोकस्थितिः ५२ ॥

પોતાના મનુષ્યોમાં ડહાપણ, પરાયા મનુષ્યો ઉપર દયા, દુર્જનો પ્રત્યે દુષ્ટતા, સત્પુરુષોમાં પ્રીતિ, ખળ મનુષ્યોનું અભિમાન, વિદ્વાનો સાથે સરળતા, શત્રુ સાથે શૂરતા, મ્હોટાં માણસો સાથે ક્ષમા; અને સ્ત્રીઓ સાથે ધુતારાપણું આવી રીતે વર્તનારા કળામાં સારી રીતે કુશળ પુરુષોથીજ લોક મર્યાદા સ્થિર રહે છે. પર

दूरस्थोऽपि न दूरस्थो यो यस्य मनसि स्थितः ।

यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरतः ॥ ५३ ॥

જે જેના હૃદયમાં વસે છે, તે દૂર હોવા છતાં પણ પાસેજ છે; અને જે જેના હૃદયમાં વસતો નથી તે સમીપ હોવા છતાં પણ દૂરજ છે એમ સમજવું. ૫૩.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી નીકળેલાં
સસ્તાં અને ઉત્તમ પુસ્તકો.

એકાદશ સ્કંધ.

મૂળશ્લોકં તથા ગુજરાતી ટીકા, ભગવાનની છબી તથા પ્રભુ
લક્ષિનાં જે ઉત્તમ સ્તોત્ર અને તેના અર્થ સહિત સુંદર
પાકા પૂઠાંવાળું ૪૫૦ પાનાનું સુશોભિત દળદાર,
પુસ્તક કિંમત માત્ર ૦૮=૥ સોનેરી પૂઠું
૩૧૦ ૦૥ પોષ્ટેજ ૦)=

આ પુસ્તક આખા ભાગવતના સારરૂપ છે. તેમાં પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ
શ્રીકૃષ્ણભગવાન અને ઉદ્ધવજી વચ્ચે તથા શ્રી નારદઋષિ અને વાસુદેવ,
નવ યોગેશ્વરો ને નિમિરાજ તથા હંસ ભગવાન અને સનકાદિકો વચ્ચેના
ઉત્તમ ઉપદેશો, શ્રીદત્તાત્રેય ઋષિયે માનેલા ચોવીસ ગુરૂઓ, લિક્ષુ ગીતા,
કદર્યાખ્યાન વગેરે અનેક પ્રસંગો આવેલા છે. જેમાં ભક્તિરહિત લોકોની
ગતિ, સંસારનું મિથ્યાપણું, બદ્ધ, મુક્ત તથા સત્પુરૂષનાં લક્ષણો, સત્સં-
ગનો મહિમા, કર્મ તથા ત્યાગની વ્યવસ્થા, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ
તથા સન્યાસીના ધર્મો, જ્ઞાનયોગ, ધ્યાનયોગ તથા ભક્તિયોગનું વર્ણન,
જન્મ તથા મરણનો પ્રકાર, લોકોના તિરસ્કારો સહન કરવાનો ઉપાય,
સત્વાદિક વૃત્તિઓનું વિવેચન, અજોની સાથે પૂજનો વિધિ તથા વૈરાગ્ય,
યોગ, જપ, તપ, દાન, તીર્થ, વ્રત ઇત્યાદિ વારંવાર શ્રવણ મનન કરવા
યોગ્ય અનેક આધ્યાત્મિક આખતો થોડા જ્ઞાનવાળાને પણ સહેલાઈથી સમજાય
અને હૃદયમાં છાપ પડી રહે એવી સરલ રીતે સમજાવેલી છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.—કાલ્યાણદેવી રોડ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા.

દરેક શ્લોક, સરળ ગુજરાતી અર્થ, ભગવાનની છબી
તથા માહાત્મ્ય ધ્યાન ઇત્યાદી સહિત પૃષ્ઠ
૩૦૦ નો સુંદર અને દળદાર ગુટકો.

બે વર્ષ જેટલી ટુંક મુદતમાં આ ગીતાની બે આવૃત્તિઓ
થઈ ૨૬૦૦૦ છવીસ હજાર પ્રતો બપી ગયા પછી આ ત્રીજી
આવૃત્તિ હાલમાં (૧૯૬૭ ના ભાદ્ર પદમાં) છપાઈ બહાર
પડી ચુકી છે.

આ આવૃત્તિમાં કાગળો અગાઉ કરતાં સારા અને સ્વદેશી
વપરાયા ઉપરાંત કદમાં પણ વધારો થવાં છતાં કિંમત નીચે
મુજબ તેની તેજ રહી છે. પોષ્ટેજ અકેક આનો ભૂદં છે.

૦-૨-૦ કાગળના સાદા પૃષ્ઠવાળી.

૦-૩-૦ પાકું પૃકું (સુશોભિત વિલાયતી કાપડનું.

૦-૩-૦ પાકું પૃકું (શણુના પવિત્ર કાપડનું.)

૦-૪-૦ પાકું પૃકું (ચાર સોનેરી બાબતવાળું.)

૦-૪-૦ પાકું પૃકું (રેશમી કાપડનું.)

૦-૮-૦ ખાસ આવૃત્તિ, આમાં કાગળો વધારે ઉંચા (ઈમીટેશન
આર્ટપેપર) વપરાયા છે. અને પૃષ્ઠાં નીચેમુજબ ખાસ ઉંચી
બે ભતનાં છે કિંમત બેઉની સરખીજ છે.

૧ ત્રણે બાજુએ સુશોભિત સોનેરી નામો તથા ચિત્રો સહિત છે.

૨ સુશોભિત અમદાવાદિ કિનખાપનું છે.

સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય કાલબાદેવી, -મુંબઈ.

સદ્ગુણાં બાળકો.

(બીજી આવૃત્તિ.)

બાળકોના ઉત્તમ સદ્ગુણોને દર્શાવનારા અને બાળકો ઉપરાંત યુવાનો ઉપર પણ સદ્ગુણોની અસરકારક છાપ પાડનારા ૮૧ અરા બનેલા બનાવોનો સરલ ભાષામાં સંગ્રહ આમાં છે. પૃષ્ઠ ૧૭૫ કિંમત માત્ર ૩૦)૬ પોષ્ટેજ ૦)૮.

દશમ સ્કંધ.

વેદધર્મસભાવાળા ભાગવત મુજબનું ગુજરાતી ભાષાન્તર, શ્રી નથુરામશર્માકૃત દરેક અધ્યાયના આધ્યાત્મિક રહસ્ય સહિત. પૃષ્ઠ ૫૨૦ નું દળદાર પુસ્તક જમી તથા પાકા પૃઠાં સાથે ફક્ત ૦૧- પોષ્ટેજ ત્રણ આના.

બાળકોની વાતો.

(બીજી આવૃત્તિ.)

વંદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયારે એમાં એક બીજા વચ્ચે ચર્ચા ચાલતી હોય તેવી ઢબથી રસદાર અને સરલ ભાષામાં બાળકોને ખાસ ઉપદેશવા યોગ્ય ઉત્તમ વિષયો સમાવેલા છે. પાનાં ૧૪૦ છતાં કિંમત માત્ર ૦)૬ પોષ્ટેજ. ૦)૮

અગત સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-મુંબઈ નં ૨.

યોગ વાસિષ્ઠ.

(વૈરાગ્ય મુમુક્ષુ પ્રકરણ.)

આ બે પ્રકરણો કે જે મૂળ શ્લોક તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે આ ખાતા મારફતે બહાર પડેલાં છે, તે ભાષાંતર પણ આ વેદ ધર્મ સભાવાળા ભાષાંતર પ્રમાણેજ છપાયેલું છે. આનું કદ સુપર રોયલ ૧૬ પેજ ૩૫૦ પાનાંનું અને પાકું પૂઠું છે, છતાં કિંમત માત્ર સાત આના પોષ્ટેજ ૦) = છે.

સુબોધ રત્નાકર.

આ પુસ્તકમાં ભક્તિ તથા નીતિનો બોધ આપનારાં અનેક ઉત્તમ દૃષ્ટાંતોનો સંગ્રહ છે. હરીજનો, જ્ઞાસુઓ અને ઉપદેશકો માટે આ પુસ્તકોમાંના દાખલાઓ ઉપયોગી અને અસરકારક છે. કદ ૧૧ પેજ ૫૪ ૨૮૮, પૂઠું મજબુત, કિંમત માત્ર બેના પોષ્ટેજ ૦) ના.

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી.

(સં. ૧૯૬૮ ના શીયાળામાં નીકળશે.)

મહાત્મા શ્રી જ્ઞાનેશ્વરજીએ રચેલા આ ઓવીખદ મરાઠી ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના મૂળ શ્લોક તથા સરલ અર્થ સહિત સુંદર બડા કાગળોપર છપાઈ પાકા સુશોભિત પૂઠાં સહિત માત્ર રૂ. ૧૫ માં નીકળશે.

સસ્તું સાહિત્ય વધારે કાચલિય.

ૐ કાલ્યાણદેવી રોડ, સુબોધ.

સુખોદ રત્નમાળા છત્રીશી.

આ પુસ્તક સ્વર્ગસ્થ કવિ જેસંગભાઈએ અનેક ઉપ-
યોગી વિષયપર અસરકારક શૈલીથી વિવિધ પ્રકારના છં-
દોમાં રચી અમદાવાદમાં છપાવેલું છે. દરેક માળામાં એકજ
જાતના એકસોને આઠ છંદ એવી છત્રીસમાળાઓ આમાં
આવેલી છે. કાગળો અનગ્લેઝ કદ રાંચલ ૧૨ પેજ ૬૦ ફ-
રમા પૃષ્ઠ ૭૦૦ છે. કિંમત રૂ. ૨) ને બદલે કાચા પૂઠાની
માત્ર રૂ. ૦-૧૨-૦ અને પાકા પૂઠાની કિંમત રૂ. ૦-૧૪-૦
છે. પોષ્ટેજ અઢી આના.

જેસંગ કાવ્ય.

આ ઉપયોગી પુસ્તક પણ ઉપલાજ કવિનું રચેલું
અને અમદાવાદમાં છપાવેલું છે. નીતિ, સ્વદેશાભિમાન,
પ્રેમ, ઇશ્વર, વિદ્યા, સંસાર અને સ્કૂટ વિષય એવા સાત
વિભાગો પાડી તે દરેકના પેટામાં અનેક ઉપયોગી વિષયોપર
ગરબી, પદ, છંદ, સાંખી, મહિના વિગેરે રચેલાં છે. છેવટે
જેસંગ સતસાઈ, માણેકશાહ ચરિત્ર તથા કમળા સ્વયંવર
એ બાબતો આપેલી છે. કાગળો ગ્લેઝ કદ રાંચલ બાર
પેજ ૭૫ ફારમ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છે. પૂઠું કપડાનું પાકું છતાં
મૂળ કિંમત રૂ. ૪) ને બદલે માત્ર રૂ. ૧-૨-૦ પોષ્ટેજ
ત્રણ આના.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. કાલ્યાણેવીરોડ—મુંબઈ.

વિવિધ ગ્રંથમાળામાં

જાહેર ખર્ચર છાપવાના દર.

હાલ આ ગ્રંથમાળાનાં દર માસે ચારથી છઠ્ઠાં ભાગે નીકળે છે. તેમાં જાહેર ખર્ચર લેવાના ભાવ સર્વને સુગમ થવા અર્થે મુદત પર ન ઠરાવતાં પુસ્તકોની સંખ્યા ઉપર ઠરાવ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

જાહેર ખર્ચર કેટલાં પુસ્તકોમાં છપાશે.	એકજ પેજનો ભાવ રૂ.	અર્ધા પેજનો ભાવ રૂ.
૫૦૦૦૦	૫૦	૩૦
૨૫૦૦૦	૩૦	૧૮
૧૫૦૦૦	૨૦	૧૨
૧૦૦૦૦	૧૫	૯
૫૦૦૦	૯	૫
૨૫૦૦	૫	૩

સૂચના:—(૧) ખર્ચર ચારસો કરી જાહેર પ્રતમાં છપાશે તે ખર્ચર કાંઈ વધવડ થશે નહિ. (૨) એક પેજ રાખલ ૧૬ પેજ કદતું હોય છે જેમાં પાછકા અથવા ઇંગ્લીશ ટાઇપની ૨૪ છાપેલી લાઇનો માર્ક શકશે. દરેક લાઇન સાડાત્રણ ઇંચ લાંબી આવશે. (૩) પૈસા અગાઉથી જ લેવાશે. રૂ. ૧૫ થી વધુ થતા હશે તો બે કટકે પણ ચાલશે. (૪) જાહેર ખર્ચર આપનારને આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો જોઈએ તો તે ખર્ચર પોતાને પસંદ હોય તે વર્ગનું મૂલ્ય જાહેર ખર્ચરના મૂલ્ય સાથે જ મોકલવું જોઈએ. (૫) કોઈપણ જા. ખ. સ્વીકારવી કે નહિ તે વ્યવસ્થા-પકતી મરજી પર રહેશે. (૬) ગ્રંથમાળા સાથે પુસ્તક ૬૦ નાં હેન્ડબુક્સ વહેંચવા ખર્ચર દરજીના હેન્ડબુક્સ દીઠ રૂ. ૫)

વધુ માટે લખો:—‘વ્યવસ્થાપક,’ સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

૬. હાથી બીલીંગ લાંગવાડીને નાકે, કાલ્યાણેવી રોડ—મુંબઈ.

